

Žolinė ar langų valymas?

Prie apskritojo stalo – prof. Angelė VYŠNIAUSKAITĖ, Lietuvių etninės draugijos pirmininkė Dalia URBANAVIČIENĖ ir lituanistė, tradicinės Žolinės pasigedusioji Dangirutė GIEDRAITIENĖ, kalbinamos Dalios RASTENIENĖS

Dalia RASTENIENĖ. Pastaraisiais metais tobulinant švenčių sistemą jidėta daug triūso. Vis dėlto ši sistema nėra ideali ir ne visiškai atitinka realius žmogaus poreikius. Yra keilos nedarbo dienos per metus, skirtos šventei, per kurias, o ne prieš jas, valomi langai, važiuojama padirbėti į sodą ar šiaip po namus slampinėjama, na, daug kas gali būti veikama, bet ar tikrai ir visuotinai švenčiama, kaip kad Kalėdos, Velykos ar Joninės? Viena iš tokų nešvenčiamų švenčių, prilygstančių paprastam šeštadieniu ar sekmadieniu, pas mus yra Gegužės 1-oji, kita, deja, Žolinė. Gerai pagalvojusi, supratau, kad mums tikros, jaudinančios, maslios, kupinos apeigų ir ritualų yra tos kalendorinės šventės, kuriose krikščioniškasis paveldas susiliejęs su senuoju baltiškuoju. Šiuo požiūriu Žolinė yra išimtis, nes senieji papročiai, susiję su šia diena, gerokai primiršti, be to, negausūs ir vis labiau nebeaktualūs, nes dauguma Lietuvos gyventojų nebeužsiima žemės ūkiu ir miestiečiai ne kažin ką gali atsienešti į bažnyčią pašventinti, be to, ir pats paprotys bebaigias nunykти. Tačiau tuščios papildomas nedarbo dienos yra labai blogas reiškinys, tad ir pasvarstykime, ką galėtume pasiūlyti žmonėms prasmingo atliki būtent per Žolinę.

Prof. Angelė VYŠNIAUSKAITĖ. Mums, etnologams, visada svarbiausia, kaip šventė buvo švenčiama anksčiau ir kodėl ji buvo švenčiama. Tiems, kas nežino, pasakysiu, kad Žolinė yra Švenčiausiosios Mergelės Marijos, Kristaus motinos, èmimo į dangų paminèjimas. Nebūtinai tai turi būti atlaidai. Apskritai tai yra būtina Katalikų bažnyčios šventė. Nes yra būtinos ir nebūtinos šventės, per kurias dirbama ir net bažnyčioje kažkaip ypatingai jos neminimos. O Žolinė švenčiama būtinai, visada tą pačią dieną, rugpjūčio 15-ąją, neatsižvelgiant, ar ji valstybės pripažinta, ar nepripažinta. Kodėl ši šventė vadinama Žoline? Yra toks padavimas, niekur neužrašytas. Marijų globojo pats jauniausias apaštolas Jonas, kuriam Kristus, bûdamas prikaltas prie kryžiaus, pavedė globoti savo motiną. Marijai mirus, vienas iš apaštalu panoro pasižiûréti, kaip ji atrodo mirusi ir atidare karstą. O karstas tuščias, tame nieko nėra, tik rožės ir be galio kvepiantys žolynai. Ši legenda jéjo į krikščionybës sampratą ir jau V a. po Kr. šventė buvo švenčiama. Tačiau kaip dogma, apibréžta ir suformuluota popiežiaus Pijaus XII, šis tikéjimas priimtas tik 1950 metų lapkričio 1 d. Tai pati didžiausia ir svarbiausia Marijos šventė. Pas mus ši šventė liaudiškai vadinama Žoline todėl, kad pagrindinis jos elementas yra žolių, daržovių, apskritai visos augalijos, kuri

supo žmogų, šventinimas. Šiaip jau daug kas yra šventinama – kreida, vanduo. Šventinama dėl to, kad pašventintas žolynas ar kas kita virstų sakralentalija, kuri paskui galėtų padėti žmogui nuo daugelio visokių blogybių ir nelaimių. Augalų šventinimas paplitęs visose krikščioniškose šalyse, bent jau katalikybë išpažistančiose. Kodėl būtent rugpjūčio 15-ąją švenčiama, sunku pasakyti. Matyt todėl, kad šis laikotarpis yra vasaros ir rudens sandūra, šventinama tai, kas gamtos išauginta. Ne tik pievų žolynai, darželio gélės, bet ir vaisiai, daržovės. Tai jau ir derliaus šventė. Rugpjūčio 16-oji – jau šv. Roko, ypač gerbto Žemaitijoje, diena, žiemmenčių sėjos pradžia. Sakoma: „Po šv. Roko su vakariene nér strioko“. Taigi per Žolinę bažnyčioje šventinamos atsiňeštos puokštės. Jų sudėtis ypatinga: darželio ir pievų gélės, rugių, avižų, miežių varpos, linai. Kaip minėjau, ir vaisiai, daržovės. Daug kur (Kražių, Šaukėnų apylinkëse) į puokštę dar būtinai jidėdavo piktdagio (dagio). Žaslių apylinkëse pašventindavo puokštęje ir išraudą usnį. Pašventintą įsodindavo į buvusių jos vietą dirvoje – neaugšiančios usnys, nenustebiančios javų. Tai magija. Dzūkai šią šventę Kopūstine vadino. Jie šventindavo įvairias daržoves – įsidėdavo ir morką, ir buroką, ir kopūstą, maišelyje nešdavosi grûdų. Pašventintų grûdų pabarstydavo sédami. Šventindavo tikėdamiesi gerovës. Vartodavo ir kaip vaistus, iš vaistažolių virdavo arbatą. Vaisius, daržoves dėdavo į viralus. „Nuo Žolinės jau galima valgyti tų metų vaisius ir daržoves“, – rašo Marijona Čilvinaitė. Pašventintus žolynus laikydavo troboje už šventujų paveikslų, po balkiu (sija), ant aukšto, palépeje. Švestę sudžiovintų žolynų déjo į pagalvélę mirusiam karstan (aukštaičiai); jais parūkydavo kapo duobę (Gervéčiai); pavasarj parūkydavo išgenamus gyvulius, viščiukus, žąsiukus; užėjus perkūnijai smilké namus nuo žaibo; déjo ant statomo namo pirmojo rastų vainiką; pasmilkydavo vaisus nuo nemigos, nuo „blogų akių“, nužiūréjimo (Obeliai). Visa tai – apsauginė magija, skirta apsaugoti nuo pikto. Kražiskiai šventintus žolynus laikydavo iki pavasario, o tada sudegindavo. Pelenus prieš sėjų barstė į dirvą (nuo usnių, kito blogio); nuo krušos, ledų per audras – visa tai žemdirbių pastangos apsaugoti namus, žmones, gyvulius, laukų derlių nuo nelaimių. Tuo pasireiškė senieji tikéjimai, sumišę su krikščionybe. Vienas iš senųjų tikéjimų – draudimas iki Žolinės valgyti naujai užderéjusius vaisius, daržoves.

Per Žolinę atskleisdavo ir ryšys su protëvių kultu – per Žolinę duoti maisto produktai elgetoms prie bažnyčios –

auka mirusiuju vėlėms. Duodavo kaip užmokesči, kad pasimelstų už mirusius šeimos narius, gimines – tai gimininės bendruomenės laikų palikimas. Per Žolinę susieidavo giminės, buvo rengiamos vaišės (senoviniai sambariai).

D. R. Man iškyla nemažai keblumų. Sakykim, esu statistinė miestietė, nieko savo neauginu, sakykim, neturiu net sodo. Tad kaip man verstis? Kokią prasmę man visa tai turi? Nusipirkti turguje daržovių ir neštis jas šventinti? Pievoje pri sirinkti žolynų?

A. V. Nebūtinai tai turi būti jūsų išaugintos daržovės ar gėlės...

D. R. O kas tada man iš to?

A. V. Seniau, žinoma, būtinai savo išaugintus augalus šeimininkės nešdavosi, tačiau dabar, kai mes, miestiečiai, neauginam, galima neštis ir ne savo augintus augalus. Juk kreidą ar žvakę šventinam patys jų nepasidarė. Svarbu yra tai, kad pašventintas žolynas padės nelaimėje, jei tik tuo tikėsime.

Dalia URBANAVIČIENĖ. Augalų šventinimas per Žolinę man primena Verbų sekmadienį. Anksčiau daug kur Žolinė buvo tik atlaidai, nukeliami į sekmadienį. Rugpjūčio 15-oji buvo tik orientacinė data. Seniau, kai žemdirbiams nebuvu svarbu išeiginės dienos, gal labiau buvo laikomasi rugpjūčio 15-osios. Man atrodo, kad ši šventė buvo ne tik su augalais susijusi, tai buvo būtent bendruomenės šventė. Tokios ryškios bendruomeninės tradicijos susiformavo, pavyzdžiu, Punske. Ten į Žolinę susirenka ištisi kaimai, eina procesijomis, rūpestingai pasirengę, nupynę vainikus, kryžius, išpynę iš augalų ivairius paveikslėlius. Ši procesija tam-pa kaimų pasirodymu, prisistatymu.

A. V. Galbūt tai susiję su tuo, kad į Žolinę visada sužiuodavo giminaičiai, o tada – vaišės, taip pat ir namuose. Švėsdavo net kelias dienas.

D. U. Valstybine švente, nedarbo diena Žolinė paskelbta, man atrodo, nusižiūrėjus į kitas Europos šalis, ypač į Lenkiją. Tačiau tai nebuvovo etnologų iniciatyva. Mes Žolinę suvokėme kaip vieną iš daugybės bažnytinės švenčių, kuriose krikščioniškieji papročiai susipynę su senuoju baltiškuoju paveldu. Į valstybinių švenčių sąrašą Žolinė buvo įtraukta krikščionių demokratų rūpesčiu. Seimo narys A. Raškinis paprašė Lietuvių etninės kultūros draugijos parašyti raštą, kuriame atsispindėtų šios šventės senieji papročiai. Mes paprašėme Nijolės Marcinkevičienės surinkti medžia-gą ir ja remdamiesi parengėme prašomą raštą. Akcentavome, kad tai – bažnytinė Švenčiausiosios Mergelės Marijos dangun émimo šventė, susijusi su senaisiais augalų garbinimo papročiais, bet rašte nebuvó né vieno žodžio apie tai, kad mes siūlome Žolinę skelbti valstybine švente ir nedarbo diena. Atvirkščiai, dar prieš pusmetį (1999 11 13) mes buvome parašę kitą raštą, kuriame siūlēme nedarbo dienos mis skelbti Vėlines (lapkričio 2 d.), Kūčias (gruodžio 24 d.) ir Rasos šventę (birželio 24 d.), argumentuodami, kad šios šventės yra žmonių švenčiamos, tačiau, kadangi eilinės darbo dienos, žmonės verčiami atsisakyti senos tradicijos arba savavaliskai trumpinti ar perkelti darbo dieną, daryti pravaikštas. Mes tai siūlydami turėjome omenyje, kad švenčių

kiekis ribotas ir kad labiausiai mums trūksta nedarbo dienų būtent per šias šventes. Mūsų raštai nugulė stalčiuose, ir tik alaus gamintojams susidomėjus Rasos švente ši buvo paskelbta valstybine švente ir nedarbo diena.

D. R. Bet tai – puiki šventė, iš tikrujų, greitai imta švesti savarankiškai – mažomis kaimynų draugijomis, su draugais.

D. U. Taip, bet jei mums pavyktų paskleisti daugiau patrinės informacijos ir atgrasinti nuo besaikio alaus gérimo, ši šventė būtų dar puikesnė.

D. R. Žinau, kad būtent su apeigomis ir ritualais ją pradeda švesti nemažai jaunų žmonių – kaip minėjau, šeimomis, su kaimynais, draugais.

Dangirutė GIEDRAITIENĖ. Tai turbūt romuviečiai, folklorininkai...

D. U. Jau ir platesniuose sluoksniuose, ne tik folkloro gerbėjų.

A. V. Šiandien aš siūlyčiau atgaivinti ne tik bendruomeninį bendravimą, bet ir prisiminti, kad per Žolinę būdavo pagerbiami protėviai, aukotos aukos elgetoms. Šiais laikais bendruomenės turėtų atkreipti dėmesį į tuos žmones, kurie reikalingi pagalbos.

D. R. Bet argi tai nėra būdinga visoms didžiosioms kaledorinėms šventėms?

A. V. Na taip, bet per Žolinę elgetoms žmonės net specialių bandelių prikelpdavo.

D. U. Jeigu jau turime nedarbo dieną, reikia ją kiek įmanoma prasmingiau švesti. Daug šeimų Lietuvoje vasarą mėgsta rengti vadinausius giminų suvažiavimus, ir šis reiškinys labai skatintinas. Net atsiranda tokų renginių organizatoriu – jie teikia tokias paslaugas. Kadangi rugpjūtį dauguma žmonių atostogauja, būtų neblogai Žolinę sieti su giminų susiburimu. Dabar, kai daug žmonių, išvažiavusių iš Lietuvos, vasarą grįžta paviešeti, tai itin aktualu.

D. R. Būtų įdomu žinoti, keliolikoje Lietuvos bažnyčių vyksta iškilmingi Švč. Mergelės Marijos émimo dangun atlaidai? Turbūt nežinom, išskyrus populiaruosius Pivašiūnus, apie kuriuos mums tikriausiai papasakos Dangirutė Giedraitienė.

D. G. Na, aš į atlaidus pakliuvau gana atsikitinai, nuvažiavusi aplankytī pažystamų. Vakare vaikštinėju po kaimą, renku žolynus. Viena kaimo moteris manęs klausia: „Kamtas žoles renki?“ „Na va, – sakau, – rytoj Žolinė, renku žolynus.“ „Ką, – sako, – tu – elgeta, neturi darželio, savo gėlių, savo daržo?“ „Nežinau, – sakau, – aš tai prisirinksiu lauko, aš nieko daugiau neturiu.“ O kai nuvažiavau į pačius atlaidus, nustebau – be galio daug žmonių, didžiulis turgus – visokiausią prekiautojų, saldainiais, knygomis, keramika...

A. V. Taigi kermošius...

D. R. Bet keramika turbūt – ne keramika, o tie baisūs „balvonai“?

D. G. Taip... Be to, visi eina pirmiausia alaus atsigert, o paskui jau prie bažnyčios... Į bažnyčią jeiti negali, nes ten tokia maišatis, kad sunku net įsivaizduoti. Šiaip ne taip jėjusi klausausi pamokslo ir vis laukiu, kada gi paminės tą Žolinę, kada gi apie ją šnekės. Né kokios kalbos! Vis apie Švč. Mergelės Marijos émimą dangun... ir tik į pačią pabaigą sako: na, dabar pašventinsiu žolynus... Kelios moterėlės turėjo krep-

šelius su burokais, morkomis, žodžiu, savo išaugintomis daržovėmis, o tokią kaip aš – su lauko gélémis – ir nebuvo... Tai man taip buvo keista! Žolinės atlaidai! Ir va šitaip...

D. U. O Puniske 1989 metais Žolinė man padarė didelį įspūdį. Punskiečiai sako, kad dabar viskas pasikeitę, viskas išauge, ištobulėjė... Iš tiesų, šiai šventei Puniske labai ruošiamasi, ji suburia bendruomenę. Visi drauge pina didijį vainiką, kuris tampa tikru paveikslu – jame išspinami ir paukštukai, ir žvériukai, ir obuoliukai išdėliojami, paskui jis iškilmingai nešamas ant padéklo. Kruopščiai renkama, kas padéklą neš, kas eis procesijoje, kaip apsirengs.

D. R. Procesija eina tik bažnyčios teritorijoje?

D. U. Ceremonija ilga. Jie netgi rūpinasi, kaip atvažiuoti, kad vainikai matytysi. Neužtenka tik atvažiuoti, išsitrauktį iš automobilio ir nešti į bažnyčią... Dar nepriartėjus prie bažnyčios matyti, koks kaimas važiuoja. Paskui kaimo simbolį – nešamą vainiką – eina tautiniai drabužiais pasipuošusios merginos, susidaro ištisa eisena. Išėjus iš bažnyčios einama apie ją, kaimas po kaimo, vainikas po vainiko. Po to – didelės vaišės, linksmybės. Tai yra Punsko apylinkių kaimų susiejimas, bendruomenės savitas susirinkimas.

D. R. Man atrodo, kad svarbu tai, jog taip švenčia lietuvių bendruomenė Lenkijos valstybėje. Jų poreikis palaikyti bendruomenės artumą yra didesnis negu pas mus, savo vals-

tybėje. Jeigu perkeltume šį modelį į Lietuvą, ar mes neinspiruotume dar vienos masinės kultūros namų ar centrų, kaip dabar jie vadinami, parengtos šventės? Man atrodo, kad taip būtų blogai. Mano supratimu, tokias šventes kiekvienas turi išgyventi individualiai. Nors... ir bendros linksmybės neutrakdo individualiam išgyvenimui.

D. G. Turgeliuose Žolinė irgi panašiai švenčiama.

D. R. Taip, mes esame apraše Turgelių Žolinę. Liudvikas Giedraitis ją apraše taip gražiai, kad atrodė – o visai nieko!

D. U. Švēsti drauge su bendruomene, organizuotai, manyčiau, – žmonių poreikis, juk tai – ne sovietinis priverstinių renginys.

D. R. Bet Turgeliai turi, matyt, tam tikrą specifiką. Ten gyvena daug lenkų, ir jiems, ko gero, daro įtaką Lenkija. O kokiame nors Panevėžio rajone, sakykim, Miežiškiuose...

D. U. Manyčiau, turi perspektyvą tos vietovės, kuriose labai intensyviai kuriasi bendruomenės. Šis reiškinys Lietuvoje darosi vis ryškesnis. Kiek man teko su tomis bendruomenėmis bendrauti, pastebėjau, kad, joms susibūrus, visa da pritrūksta žinių apie senuosius švenčių papročius, tada jie kreipiasi į etnologus, konsultuoja.

D. G. O kaip ji buvo švenčiama tarpu kario Lietuvoje?

D. U. Man vis dėlto atrodo, kad tai nebuvo itin iškili šventė. Kur kas ryškesnės Sekminės, Velykos, Joninės...

Keiči Kagi nuotrauka

D. R. Jūs turite omeny Lietuvą? O Lenkijoje, matyt, buvo labai didelė šventė. Apskritai, krikščioniškojoje Europoje per pusantro tūkstančio metų, matyt, spėjo susiklostytį įvairesnės ir stabilesnės tradicijos. Pas mus gi to nėra.

D. U. Lietuvoje už Žolinę kur kas svarbesnė yra vėlesnė rudens, derliaus nuėmimo šventė (pagal A. J. Greimą, vadinta Dagotuvėmis), kai sueidavo net keli kaimai.

D. R. Manau, taip yra dėl to, kad krikščionybė įsitvirtino pirmiausia pietų kraštuose, kur visa anksčiau sužydi, anksčiau ir subrėsta. O mes perėmėme tą pačią datą, bet gamta atsilieka.

D. U. Ir aš tai norėjau pasakyti. Įdomu, kad ir Sekminės, kuo piečiau, tuo labiau įsitvirtinusios kaip šventė. Kai kuriose šalyse, pavyzdžiu, Italijoje, Sekminių pirmadienis – netgi nedarbo diena.

D. R. Norėčiau užduoti principinį klausimą. Argi norint pasirodyti „krūtū“, kaip jaunimas sako, reikia būtinai daryti viską taip, kaip kitos Europos Sąjungos šalys daro? Koktu ir banalu.

D. U. Taip. Bet ką daryti? Reikalauti, kad šią nedarbo dieną atšauktų ir paskelbtų nedarbo dienomis Kūčias ar Vėlines? Sudėtinga.

D. R. Žolynams pašventinti užtektų ir sekmadienio...

A. V. Daugelis bažnytinė švenčių dabar keliamos į sekmodienį... Žolinę reikėtų propaguoti kaip šventę iškeliant senuosius papročius – bendruomeniškumo jausmą, prisiiminimą apie mūsų senolių ryšį su protėviais, per Žolinę būtų galima aplankytи kapines, bet nebūtinai tai turi būti nedarbo diena. Kas kita yra Vėlinės. Per jas daugeliui reikia toli nuvažiuoti, per dieną dažnai neįmanoma suspėti. O bendruomeniškumo jausmą reikia skatinti.

D. R. O kaip bendruomeniškumo jausmą skatinti, pavyzdžiu, Vilniuje? O jeigu dar, sakykim, man visai nepatinka bendruomenė, kuriai formaliai priklausau? Nieko bendra tarp mūsų nėra. Mano draugai, mano bendruomenė – mano telefono sąraše.

D. U. Nebūtinai bendruomenė, gali būti ir giminė.

D. R. Na taip, bet jeigu, tarkim, gyveni kokiuose nors Miežiškiuose, tai visai kas kita. Ateini išsipustęs į atlaidus, susitinki visus pažįstamus ir gimines, o po to – važės...

D. U. Galime palyginti su kitomis, giliai įaugusiomis šventėmis – Vėlinėmis, Kūčiomis. Per jas taip pat susirenka giminės, dažniausiai provincijoje. O ten, kaip minėjau, dažnai švenčiama ne pavieniu ar šeimomis, bet ir bendruomenėmis.

D. R. Man svarbiau miestas, nes, statistiškai, daugiausia žmonių gyvena miestuose. Nebūtinai Vilniuje, sakykim, Panevėžyje, Na ką, pavyzdžiu, pasiūlyti eiliniam panevėžiui? Kaip jis galėtų šventi Žolines?

D. U. Susvetimėjimo procesas mūsų miestuose vis plėtojasi. O kitose šalyse su juo bandoma susidoroti, buriamos stiprios bendruomenės, nuo mažens formuojama nuostata sveikintis su kaimynais (pvz., tai teko patirti Stokholmo mikrorajone). Dar viena bėda – mes dirbtinai buvome per tankiai apgyvendinti. Ir kitur žmonės gyvena daugiaubiuose ir daugiaaukščiuose, bet ne tiek daug ir ne taip tankiai.

Dabar ir pas mus atsirado galimių gyventi erdviau, pavyzdžiui, daug žmonių keliasi į sodus, o tokiomis salygomis suburti bendriją yra kur kas lengviau. Daugiabučių mikrorajonų gyventojus suburti į tikras, o ne formalias bendrijas yra daug sunkiau. Tokias bendrijas sieja tik komunaliniai mokesčiai. O kai yra kitokia aplinka, kai žmonės mato vieni kitus savo sodybose, netoli gamtos, daug lengviau juos įtraukti į platesnę bendrą veiklą. Apskritai, bendruomeniškumo jausmas turėtų būti ugdomas nuo mokyklų, prie to galėtų prisidėti mokykla, bet kad jie suka visai į kitą pusę... Negali sakyti, kartais vieningai pakovojama stengiantis išsaugoti savo aplinką, pasipriešinama naujoms statyboms ar pan. Bet tokia veikla nėra bendrijos pagrindas, pagrindas – šventė. Miestų mikrorajonų bendrijoms bendrai veiklai susitelkti trukdo ir tai, kad jie neturi tam skirtų patalpų. Ne visada ir ne viską galima veikti po atviru dangumi. Pavyzdžiu, Švedijoje kiekviename mažame miesteliuke yra bendruomenės namai.

A.V. Pasvalio rajone, rašoma, yra susikūrusių aktyvių bendruomenių. Viskas priklauso nuo to, ar atsiranda veilių žmonių

D. U. Bet valstybė tam nedaro įtakos. Žinau, rengiami savivaldos įstatymo pakeitimai, kad bendruomenėms ir visuomeninėms organizacijoms būtų suteikta daugiau teisių.

Man teko pabūti Prancūzijoje kaip tik tuo metu, kai buvo švenčiama vidurvasario šventė. Įdomu buvo stebėti, kaip visas kaimas drauge rengesi šventei. Be to, jie turi tradiciją ant kalnelio užkurti paeiliui, kaimas po kaimo, laužus. Taip jie susižino ir drauge išgyvena šventimą. Prancūzijoje kaimai ir miesteliai taip pat turi savo bendruomenės namus. Jų veikla pagrįsta žmonių saviraiška.

A.V. Tai sudaro sąlygas nepamiršti vietinių tradicijų ir išsaugoti savo paveldą.

D. U. Tarp kitko, tarpukario Lietuvoje visose šventėse labai aktyviai dalyvaudavo visuomeninės organizacijos – skautai, šauliai ir kitos. Gegužinės prasidėjo būtent visuomeninių organizacijų dėka.

D. R. O mes ar galėtume duoti žmonėms tokią mintį – paveikti pačią Bažnyčią? Gal pradžioj nuo galvos pradeti? Kad jie daugiau dėmesio skirtų Žolinei kaip visumai – ir morkoms, ir burokams, ir žolynams, ne vien bažnytinei dogmai apie švč. Mergelės Marijos émimą dangun. Man atrodo, kad mums tikra šventė esti tik tada, kai ji turi seną balto kryžiaus pagrindą. Tik tada, kai ji turi abu klodus – senaji, balto kryžiai, ir naujajį, krikščioniškajį.

D. G. Man atrodo, kad ir apeigų metu, ir sakydami pamokslus, kunigai turėtų daugiau dėmesio skirti žmonėms, jų lükesciams, jie turėtų prisiderinti prie žmonių gyvenimo, o ne vien tiesmukai kalti religines dogmas.

A.V. Su Nacionalinio muziejaus direktore Birute Kulnyte buvome pakviestos į naujojo Senojo Testamento leidimo pristatymą čia, Vilniaus kunigų seminarijoje. Nusprendėme surinkti jiems siuntinėlį knygų, ir aš iš savo bibliotekos parinkau. Pasitiko mane tuometinis seminarijos rektorius Fišeris. Ta proga aš jam užsiminiau, kad reikėtų kunigus daugiau supažindinti su mūsų etnine kultūra, tra-

dicijomis, papročiais, kad jie vėliau per pamokslus nešnekėtų tą patį per tą patį, nes dažnai taip ir būna, kad geriau suprastų žmones, jų poreikius, jų gyvenimą. Rektorius man atsakė: oi, mes neturim laiko tokiam kursui. Tuo mūsų kalba ir baigėsi.

D. R. Man atrodo, kad reikėtų pradėti nuo paties mūsų kardinolo. Skaičiau kunigo Kazimiero Vasiliausko prisiminimus, kaip jis stengėsi Vilniaus Arkikatedroje apeigas padaryti demokratiškesnes ir kaip susidūrė su kardinolo pasipriešinimu. Be to, tie nuolatiniai susipriešinimai, kai tik Katedros aikštėje, kuri yra ir šventorius, bet kartu ir visuomeninė erdvė, bandoma surengti renginių, kuriame esti senovės baltų religijos elementų...

A.V. Nors esu Katalikų akademijos narė, akademikė, bet dėl kardinolo Bačkio turiu pasakyti, kad jis yra šaltas, beveik nesirodo bažnyčioj, jei ateina laikyti mišių, tai gryna formulė į formulę, labai retai kada ką nors pasako nuoširdžiau, intymiau. Aš jį pačioj jo darbo pradžioj vieną vienintelį kartą esu mačiusi klausykloje, vieną vienintelį kartą per visą gyvenimą, o daugiau nieko. Aš iš jo nesitikiu, kad ką nors tokio padarytų. O vyskupas Tunaitis yra tiesiog Katedros vikaras, jis sėdi ir sėdi klausykloj.

D. R. Bet tai – bažnytinė šventė. Juk daug ir nuo jų priklauso. Tai ką mums, lietuviams, daryti?

A.V. Va su Tomkevičiumi pasišnekėjus – gal būtų kas kita... Nors jis – Kauno vadas, galima būtų kelti tą klausimą ir jam.

D. U. Prisiminiau, kaip vieną gegužę lankiausi Švedijoje, susitikome mažyčiame miestelyje su tikrai stipria bendruomenė. Pakvietė mus į pamaldas. Na mes ir pasukome į bažnyčią, tačiau išgirdome: ne, eikite va ten, prie šaltinėlio. Pasirodo, tas pastorius mišias laiko ne bažnyčioje, o prie šaltinėlio. Nustebome pajutę, kad patekome į tikras bendruomenės pamaldas. Po pamaldų pastorius pakvietė žmones eiti paklausyti paukščių čiulbėjimo, visi patraukė pasukui jj. Taigi tos pamaldo ir pasivaikščiojimas susiliejo į vieną, žmonės dar labiau pajuto gamtos vienybę, jos grožį. Svarbu vieta, natūralus bendravimas.

D. G. O mūsiškiai tokią dalyką baidosi. Visa, kas buvo iki jų, neduok, Dieve, – ne jiems... O juk pati krikščionybė sukurta ant senųjų religijų pamatų, ne ant ko kito.

A.V. Taip, į krikščionybę įsiliejo senieji tikėjimai ir papročiai. Tos apeiginės magijos, kiek mes Jos turim! Amžiną atils Česlovas Kavaliauskas, ilgai išbuves Sibire, gerai išmanęs fiziką, apskritai labai išprusęs žmogus, labai kritikavo mūsų kunigus. Jo supratimu, mūsų kunigai labai atitolė, o reikia būti su žmonėmis, reikia juos suprasti, išklausyti. Jei būtų daugiau tokį tolerantiškų kunigų kaip monsinjoras Kazimieras Vasiliauskas, būtų kas kita... Šią klausimą galima kelti plačiau. Seminarijos turėtų kunigams daugiau įkvėpti savos tautos kultūros supratimo, daugiau žmoniškuo, jautrumo...

D. R. Na taip, jei jie nori, kad žmonės grįžtų į Bažnyčią...

D. U. Rengdami pasiūlymus dėl etninės kultūros integravimo į švietimo programą, išgirdome priekaištų, kad perdaug stengiamės propaguoti etninę kultūrą, kad ji neva

priešina žmones su tikėjimo dalykais ir kad patys tatybos mokytojai galėtų įtraukti etninę kultūrą į savo pamokas... Kaip suprasti? Kodėl bandoma supriehinti etninę kultūrą su tatyba ir kaip tatybos mokytojai galėtų mokyti etninės kultūros patys jos neišmanydami?

D. R. Na taip, apie tai reikėtų daugiau šnekėtis. Bet kol kas pabandykime susumuoti, ką siūlome žmonėms per Žolinę veikti, kad jie prieš rudenį tą dieną langų vis dėlto nevalytų...

D.U. Aš pasiūlyčiau išeiti į gamtą, švēsti gamtoje...

D. R. Bet į bažnyčią būtina nueiti?

D. U. Tikinčiajam būtina.

A.V. Susinešti savo vaišių... Juk prinoksta vaisiai, užau-ga daržovės.

D.U. Ir giminėms suvažiuoti...

D. R. O iš esmės? Ką gi daryti su Žoline? Siūlyti atšaukti? Bet ar tai gerai? Ar taip daroma?

D. U. Daroma. Pavyzdžiu, Gegužės 1-oji tai įvedama, tai atšaukiama. Bet tai būtų radikaliusias sprendimas.

D. R. O jei Žoline išlieka kaip nedarbo diena? Programa minimum: prisiskini žolynų, pasišventini ir laikai visiems gyvenimo atvejams – gerti susirgus, pasmilkyti nuo perkūnijos ar bildukų ir t.t., jei tiki tuo. Tai būtų individualistinė programa, jei nesi su kuo nors susijęs ar nenori būti susijęs, arba jei negali niekur važiuoti, kas irgi darosi kai kuriems žmonėms vis labiau ir labiau problemiška.

A. V. Reikėtų žmonėms ugdytis savimonę. Jei tiki, pašventinti žolynai tampa sakralija ir padaeda. Be to, tie žolynai gali būti vaistažolės.

D. R. Programa medium: bažnyčia, giminių susibūrimas, vaišės. O programa maximum? Švietimas, bažnyčios tarnų rengimo problemų sprendimas, šventimas bendruomenėmis.

D. U. Bet ne pagal samdytų organizatorių scenarijų, o patiemis, leidžiant sau atskleisti kiek tik įmanoma ir prisimenant senas tradicijas.

D. R. O kaip Dangirutei atrodo?

D. G. Aš esu tokią švenčių vartotojas. Jei man patinka, švenčiu. Bet didelių susibūrimų nemégstu. Man masiniai renginiai nepatrauklūs, nes juose nepajunti dvasis. Mažam būrely kur kas geriau. Šilumą tada pajunti. Žmonėms patiemis reikia rengti savo šventes. Kol žmonės patys nenorës, ir nebus švenčių.

Is it the Žolinė or the cleaning of windows?

Devotion to the Blessed Virgin Mary in Lithuania the so-called Žolinė as a day of rest has been declared in conformity with the many Christian countries of Europe. The problem is that old traditional holidays containing an ancient background of the culture of the Balts are practically celebrated by everybody but those promulgating solely the Christian heritage – only by some, i.e. by deep believers. Prof. Angelė Vyšniauskaitė, the specialist in choreography dr. Dalia Urbanavičienė, the specialist in Lithuanian literature and language Dangirutė Giedraitienė and the journalist Dalia Rastenienė discussed the problem.

Viena II a. segė: jos ornamentinė kompozicija bei ženklai reverse

Aleksandras STABRAUSKAS

Tyrimo objektas: Stanaičių (Vilkaviškio raj.) kapinyne apikta segė trikampe kojele, tipologiškai datuotina II a. II p. Tikslai: apibūdinus segės ornamentinės kompozicijos grafinę sąrangą, patyriinti ją mitologiniu ir paleoastronominiu aspektu; aptarti laiptelio reverse išrežtus ženklus. Metodai: istoriografinis, ikonografinis, lyginamasis, aprašomasis, interpretacinis. Pagrindinės išvados: aukštos estetinės kultūros sumanymas ir grafinis jo realizavimas (horizontalių juostų oktava) iki pat smulkiausių techninių (atlikimo) niuansų yra neatsiejamas nuo mitologinės ir paleoastronominės ornamento prasmės (užkodus tiek statinis, erdvinis pasaulio modelis, tiek, galima manyti, ir dinaminis – kalendorinė laiko slinkis); šiame I tūkst. pr. dirbinyje jau atsiskleidė baltų ornamento zoomorfiniam motyvams būdingas geometrizavimas; laiptelio reverse išrežti ženklai laikytini runomis.

1. Įvadas

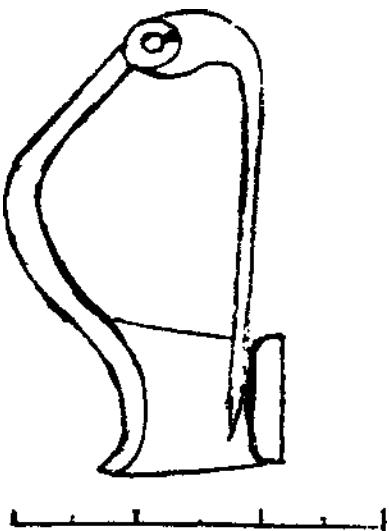
1983 05 22 Stanaičių (Vilkaviškio raj.) kapinyne radau segę. Vakarinės kapinyno dalies, kur buldozeriu jau buvo nuplėšta velėna (ūkis kalvelėje pradėjo kasti smėli), pietiniamame pakraštyje aptikau nuardytą urną. Segė gulėjo ant sveiko neišjudinto jos dugno po sudegintais palaikais.¹

Ši senojo geležies amžiaus kapinyną tyrinėjo archeologas A. Merkevičius. Iš radinių čia paminėtinos dvi, irgi ornamentuotos, juostinės apyrankės bei ankstyvosios lankinės segės.²

Ši segė dėl savo tipologinių savybių – ir šiaip retas radinys, bet išskirtinio dėmesio verta jos ornamentinė kompozicija, pasižyminti aukšta estetine kultūra ir išbaigtumu. Iðomi jos ritminė sistema, labai reikšmingas zoomorfinių motyvų faktas bei grafinis modelis.

Tad šio straipsnio pagrindinis tikslas – ištirti šią ornamentinę kompoziciją semantiškai. Tradicinėje visuomenėje ornamento funkcija nebuvo tik dekoratyvinė: jis kodavo pasaulio sampratą, išreiškė tiek asmens ar bendruomenės mities aspiracijas, tiek atitinkamo lygio racionalų pasaulio pažinimą. Todėl mokslas į baltišką ornamentą žvelgia kaip į informacijos apie to meto baltų pasaulėžiūrą šaltinį (mūsų archeologijos moksle šiuo atžvilgiu išsiskiria L. Vaitkuskienės ir A. Bluijienės tyrimai, beje, kaip tik I tūkst. vid. ir vėlesnių amžių ornamento, tik iš kitų etnokultūrinių baltų sričių³). Kompozicija analizuota ir paleoastronominiu aspektu, ieškota kalendorinės sistemos pėdsakų. Šiuo aspektu Lietuvos I tūkst. dirbinių ornamentika dar beveik netyrinėta.⁴

Straipsnyje aptariu ir tuos atvejus, kai įprasti ornamento elementai juvelyro atliki neįprastai, savaip: manau, kad

1 pav. Stanaičių segė: anfas ir profilis.

ir interpretacija tokiai atvejais turi būti nesstandartiška, labiau įsiplausanti į juvelyro intencijas. Nevengiu paieškoti ornamento sasajų su to pat kapyno keramika (kas Lietuvos metalo ornamentikos tyrinėjimams šiaip jau nebūdinga). Taip pat noriu atkreipti tyrinėtojų dėmesį į reverse įrežtus ženklus.

2. Segės aprašymas.

Jos tipas ir datavimas.

Ornamentavimo technika

Segė neskelbta, todėl tiesiog būtina ją pristatyti (1 pav.). Ji dvinarė – turi profiliuotą lankelį ir užsegamą adatą (užsegimas šarnyrinis). Ilgis 3,7 cm; plotis viršuje 4 cm, lankelio vidury 1,5 cm, kojelės apačioje – 2,6 cm. Laiptelis – 3 x 1,2 cm. Segė žalvarinė, dengta balto metalo plokšteli (kaitinan).⁵

Segė priklauso segių trikampe kojele bei šarnyriniu užsegimu grupei, iš kurios kelios išsiskiria plačiais lankeliais, viršuje pasibai-giančiais ornamentuotu laipteliu (Lietuvoje tokį dar rasta Labatakiuose, Klaipėdos raj., ir Karpiškuose, Pakruojo raj., žr. 2 pav.).⁶ Datuoamos jos 150–200 metais. Jų rasta tik baltų žemėse bei Estijoje. P. Kulikauskas rašė, kad tai grynaudarbo papuošalai.⁷ Tokių kaip tyrinėjamoji segių prototipo ieškota tarp labai profiliuotų Muzūrijos segių.⁸ Ši segė masyvokų proporcijų, išsiskiria lankelio pločiu, kuo pasižymi ir prototipais nurodomi pavyzdžiai, taigi tokia versija atrodo iškinamesnė.

Keliais žodžiais iškart reikia apibūdinti ir ornamentavimo techniką. Geometriniai motyvai įkirsti, tai yra – įgilinti, o geometrizuoti iškilūs roplių motyvai suformuoti trikamiais kaltukais įgilinant foną.

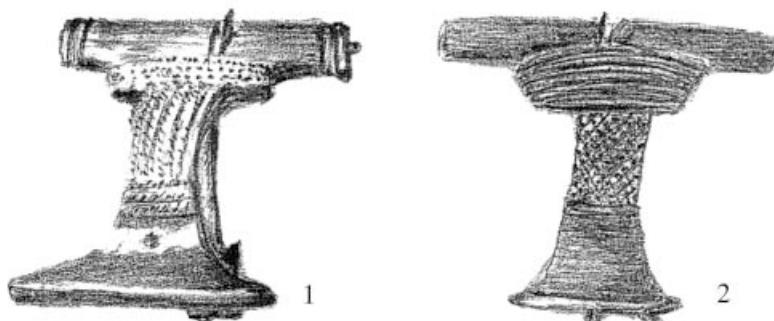
3. Ornamentinės kompozicijos sąranga.

Motyvai

I. Kompozicijos architektonika

Kompozicijos architektonika pagrįsta horizontalių ornamento juostų kaita (3 pav.). Tai – oktava: septynios juostos užpildo laiptelį, o lankelio vidury kompoziciją užbaigia trumpa trijų motyvų juosta.

Lyginės juostos – II, IV, VI – plėtoja prasminį ornamento turinį, todėl jų motyvus, kurių elementai „persikelia“ ir VIII juostą, salygiškai galima pavadinti aktyviaisiais. Jie vizualiai akcentuoti, didesni, o nelyginės juostos kur kas siauresnės, jos tarsi atlieka fono, stabilizuojantį vaidmenį. VIII juosta ne tik užbaigia, bet, svarbiausia, įprasmina, apiben-

2 pav. Labatakių (kairėje) ir Karpiškių segės (H. Moora⁶).

3 pav. Ornamentinė kompozicija.

drina ir pakylėja visą kompoziciją (kaip sonetą jo paskutinės eilutės ar pilį jos bokštas).

II. Dinaminiai sąrangos bruožai

a) Ritminė sąranga

Horizontalusis ritmas. Tai vidinis juostų ritmas. Motyvai (ar jų elementai) kartojami tam tikrą skaičių kartu: I juoste – 35; II – 12 porų įkartų; III – 43; IV – „pynėje“ aptinkame 20 (?) roplių galvučių; V – 36; VI – 18; VII – 33; VIII – 3.

Vertikalusis ritmas – kompozicijos blokų ritmas, kurio schema tokia:

- 1 (fono motyvo juosta)
- 2 (pirmojo aktyviojo motyvo juosta)
- 1
- 3 (antrojo aktyviojo motyvo juosta)
- 1
- 4 (trečiojo aktyviojo motyvo juosta)
- 1
- 5 (2 + 3 + 4, t. y. II, IV, VI juostų elementų kombinacija).

b) Grafinės slinkties kryptis

Ji horizontalėje orientuota iš kairės į dešinę: fono motyvai pasvirę į dešinę, šia kryptimi „slenka” ropliai.

III. Motyvai

Jų, kaip matėme, yra penki.

Laiptelyje taip pat įrežti senojo geležies amžiaus segių dekore dažnai aptinkami grioveliai: prieš dekoruojant, laiptelis padalytas į laukelius motyvams; vietomis griovelii atkarpas „permuša” ant jų įkirsti kuokelių (fono) bei akelių motyvai.

a) *Kuokelės* (pav. 4: 1). Kadangi šiam geometriniam motyvui iš trijų pirminiu elementu, trikampeliu, sujungtų pa- svira į kartele, mūsų archeologinėje literatūroje termino nėra, mano jis pavadinamas kuokelėmis. Lietuvos I tūkst. archeologinėje medžiagoje gerai žinomi įkartelių ir dveilis trikampelių motyvai, bet jų kombinacijos nebuvo aptikta.

b) *Kryputė* – gerai žinomas geometrinis motyvas. Čia ji dviguba, kapota: įkirsta 12 skirtinges krypties įkartų porų (beje, tarp I ir II porų įterpta negili trumpa įkartėlė).

c) *Roplių motyvas*. Šis motyvas baltų kraštų vaizduojama- mame mene žinomas nuo akmens amžiaus.⁹ I tūkst. po Kr. zo- omorfinių motyvų periodizacija Lietuvos archeologijoje pradėdama nuo V a. pab.¹⁰ Bet L. Vaitkuskienė pastebi, kad V–VI a. vaizduoti gyvuliniai motyvai „genetiškai susiję su vie- tinėmis kultūromis, siekiančiomis net neolito epochą ir per tradiciją išsilaikę“.¹¹ Vis dėlto I tūkst. tuos motyvus dėl socia- linių ekonominės pokyčių lydėjo naujos kultūrinės tendencijos su tam tikru ideologiniu turiniu, prisdėjusių prie zoomor- finio stiliaus populiarumo, todėl zoomorfinių motyvų iškili- mą mūsų ornamentikoje tyrinėtoja sieja ir su piečiau esančiu kraštų įtakomis.¹² Matyt, tuo galima aiškinti ir šio motyvo anks- tystą atsiradimą ventinės gamybos Stanaičių segėje. Jau I a. gyvūniniu figūriniu ornamantu puošiami keramikos dirbiniai Suvalkų bei Vengoževu (Węgorzewo, Mozūrija) apylinkėse.¹³ O I a. pab.–II a. į „Lietuvos Užnemunę, atrodo, [...] iš Wę- gorzewo apylinkių atskrausto naujų gyventojų“.¹⁴ Vengoževu kapinynų urnos primena Stanaičių urnas. Kaip minėjau, ir segės prototipo ieškota Mozūrijoje.

Apie roplių motyvą Lietuvos I tūkst. metalinių dirbinių dekore yra rašyta.¹⁵ Ankstyviausiai atvejai to laikotarpio or- namentikoje žinomi iš V a. pab. geriamų ragų dekoru,¹⁶ nors jo motyvas vertinamas nevienareikšmiškai – ir kaip tie- siog „raidės S formos“ motyvas (V. Kazakevičius), ir kaip būtent ropliai (L. Vaitkuskienė). Tokia pati dviprasmybė išlieka ir mūsų atveju.

Kaip visada tais atvejais, kai ornamente aptinkame ekvi- valentiškas paralelinės konfigūracijas, IV juosta skaitytina alternatyviai: arba tai pačių trikampelių eilutės, arba plokš- tumos tarp jų „negatyvine“ konfigūracija. Trikampelių sa- vaime asocijuojasi su mums jau žinoma jų kombinacija: vir- šuje ir apačioje įkirsti vienodi lygiakraščiai trikampeliai, o tarp jų, per vidurį, – rombiukai. Tokia kombinacija simetriš- ka, o dirbinio plokštumoje matome „iksinį“ raštą (pav. 4:

2). Mūsų atveju (pav. 4: 3) trikampeliai yra pabrėžtinai skirtingi (įkirsti skirtinges kaltukais!): viršutinėje eilutėje – pa- svirę į dešinę ištisę lygiašoniai trikampiai, apatinėje – mažy- čiai vertikalūs lygiakraščiai trikampiukai, o per vidurį – dviejų trikampių įkartų rombiška (arba netaisyklinga) jungtis. Ar motyvu laikyti pačių trikampių kombinaciją? Akivaizdi, es- tetiškai nemotyvuota jų rašto asimetrija. Manau, juvelyras siekė sukurti būtent „negatyvinį“ – tarp įkartų, kaip kiaura- raštyje – motyvą (žinoma, techniškai jis atliktas netolygiai, geriausiai pavykė fragmentai – kairiau juostos vidurio). Raštas primena dvigiję pynę. Pynimo, kaip tokio, nėra: tai plokš- tuminiai perėjimai (kaip plokščiame kiauraraštyje).

Roplių motyvas realistiškas, nors geometrizuotas ir sche- matiškas. Paryškintas liemens ir uodegos pločių skirtumas, plati trikampė galva. Jeigu jau minėtas V–VI a. roplių S for- mos grafinis modelis buvo paplitęs antikiniame mene, tai šis modelis – trumpokas kūnas, plati galva – atspindi vietinės tradicijas. Panašų profilį Rytų Pabaltijy aptinkame dar mezolito mene (5 pav.)¹⁷: jis irgi trinaris, ir galvutė palenkta buku kampu. Galbūt tai yra vienas iš roplio atvaizdų, vietinės kultūros išsaugotų nuo giliose prieistorės laikų. Labai panašaus roplių motyvo esama vienos Mozūrijoje rastos se- gės laiptelio dekore (6 pav.).¹⁸

Stanaičių segės roplių motyvo analogą Lietuvos archeo- loginėje medžiagoje iki šiol nerasta. Galime atsigrežti ne- bent i Olštyno (Mozūrija) kultūrinės grupės (susikūrusios VI a., polietniškos, nors iš dalies išlaikiusios baltiškus bruo- žus¹⁹) seges su gyvulių galvutėmis ir roplių pynėmis. Neapti- kus tarpinių grandžių ir dėl per beveik pusę tūkstantmečio įvykusių kultūrinės poslinkių beatodairiškas tradicijos tąsos ieškojimas neįsivaizduojamas, bet tam tikrą roplių motyvų stilistinę sąšaukę su mūsų sege, tendenciją vienoje kitoje se- gėje iš Tumiany (Daumen) kapinyno įžvelgti galima. Moty- vų eksponavimo paralelės skatina ieškoti šio reiškinio prie- žascių. Pabrėžtina, kad jau I tūkst. pr. atsekama kultūrinės tapatybės bruožų tarp Vengoževu ir Stanaičių.

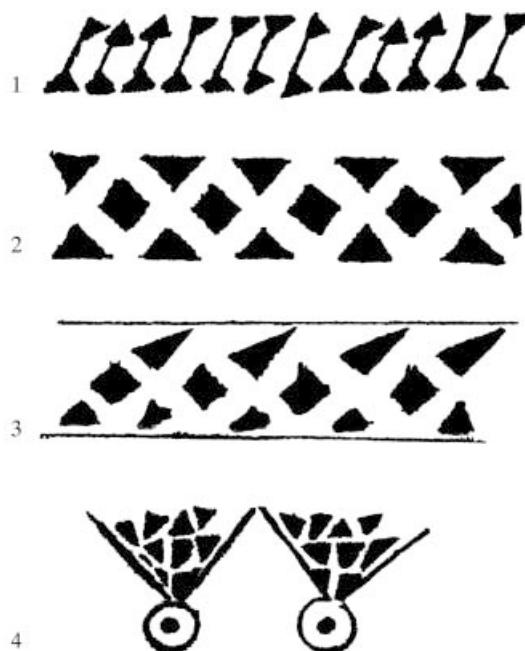
d) *Akelės*. Motyvas populiarus senojo geležies ir vėles- nių amžių papuošalų dekore.

e) *Minikompozicijos*. VIII juosteje – trys minikompozicijos iš laiptelio ornamento elementų: 1) dviejų skirtinges kry- putės įkartų jungties („V“ pavidalo), apibrėžiančios trikampę plokštumą, užpildytą trikampiukais, ir 2) akelės.

Apie V (Λ arba tiesiog trikampio Δ) ir akelės (apskritimo, arba skritulio) kombinacijų ornamentinį motyvą yra ra- šes ne vienas tyrinėtojas. Motyvo paplitimą nagrinėjo ir jo kombinaciją puošyboje pavyzdžių pateikė B. Salinas.²⁰

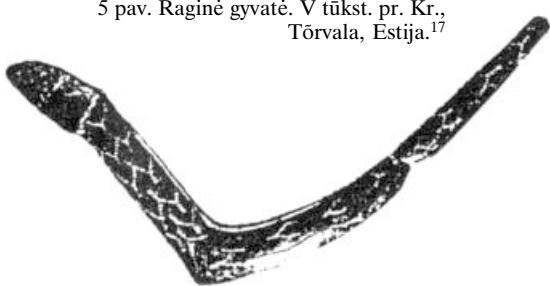
Latvių tyrinėtoja B. Vaska pastebi, kad ir kuršių, ir latga- lių apyrankių raštą dažnai užbaigia vadinamas Dievo žen- klas.²¹ Tokia šio motyvo funkcija – užbaigtu puošybą (akelė apačioje) – pastebimai plito jau I tūkst., kas matyt ir mūsų segėje, ir, pavyzdžiui, kai kuriose Gotlando keramikos de- koro kompozicijose.²²

Motyvo variacijos segių (ypač profiliuotų) dekore I tūkst. pradžioje aptinkamos ne vienoje kultūroje palei Baltijos

4 pav. Kuokelių (1), iksinio rašto (2), IV (3) ir VIII (4) juostų motyvų schemas.

5 pav. Raginė gyvatė. V tūkst. pr. Kr., Tõrvala, Estija.¹⁷

jūrą.²³ Mūsų segės motyve įkirsti trikampėliai. Jie – trikampiu apribotoje plokštumoje – ne naujiena.²⁴ Noriu atkreipti dėmesį į kitką: žinomuose pavyzdžiuose, sprendžiant iš ikonografinės medžiagos, porečiai įkirsti trikampiukai alternatyvaus paralelinio rašto ne- sulkuria. Gal mūsų segėje paralelinis rašteliis (Pav. 4: 4) atsirado nevalingai? Įkartos labai tankios, maždaug 5 mm² ploteliuose 7–8 įkartos. Bet išižiūrėkime: vis dėlto rašteliis niekur nepertrauktas. Plokštuminė konfigūracija miniatiūrinė, zigzaginė, o pakrašteliuose, kur įkartos jau netilpo, rašteliis paryškintas, kartą kitią brūkšteliuose kaltuko briaunele. Atrodo, taip išgau- ta sasaja su IV juostos motyvu.

4. Statiškas, erdvinis pasaulio modelis ir laiko tékmė. Kalendorinės sistemos paieškos

Pirmynkščiame pasaulėvaidzyje pasaulis tapo ipras- mintas Pasaulio medžio (toliau – PM) modeliu, išreiškiamu ir atitinkamu skaitmeniniu kodu. Vertika-

lių tridalę (dangus, žemė, požemis) modelio ašį ornamentikoje (juostų, motyvų skaičius, jų grupavimas) atspindi skaičiai 3, 6, 9 ir t. t. Horizontalią keturdalę (rytai, pietūs, vakarai, šiaurė) modelio plokštumą – skaičiai 4, 8, 16 ir t. t.²⁵

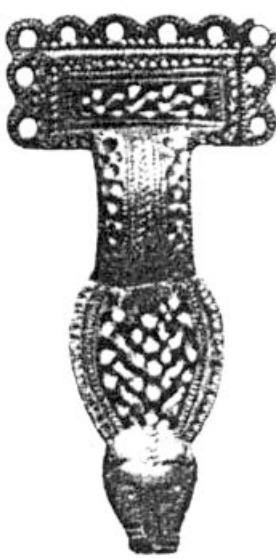
Tai ne šiaip sau supančios erdvės vertikalės ir horizontalės kodavimas. Pagrindinė ornamento funkcija buvo ne dekoratyvinė, o maginė.²⁶ Siekiant darnos su pasaule, bandoma prisiderinti prie jo struktūros bei ritmų. Vieni ar kiti motyvai, jų kombinacijos ir skaičius turėjo grafiškai „užkalbėti“, garantuoti žmogui „kosminj saugumą“, iš kurio plaukia ir bet kokia sėkmę. Jie modeliuoja ir išprasmina būtį.

PM modelio struktūra visur yra analogiška, nors skirtingose etnokultūrinėse jo realizacijose aptinkama savitumų. Baltų ornamente, kaip matyt iš archeologinės bei etnografinės medžiagos, populiariausiai skaičiai išri yra 3 ir 4, taip pat jų kartotiniai, labai svarbus ir skaičius 7 kaip 3 ir 4 suma.²⁷

Ar segės ornamentikoje atsispindi PM, kuriuo atžvilgiu? Akivaizdu viena: menininkas laiptelyje išskyre tris motyvus – kryptutę, roplius ir akeles. Taigi mūsų atveju pasaulio vertikalų tridališkumą gali žymėti trys plačiosios laiptelio juostos.

Dangų simbolizuodavo briedžiai, paukščiai, soliariniai motyvai; žemę – antropomorfiškos figūrelės bei kanopiniai gyvūnai; požemį – ropliai, žuvys ir pan. Tačiau tuošyboje ne visuomet randame visas tris sferas atitinkančius motyvus. Ropliai – vizualinė ir prasminė segės kompozicijos ašis.

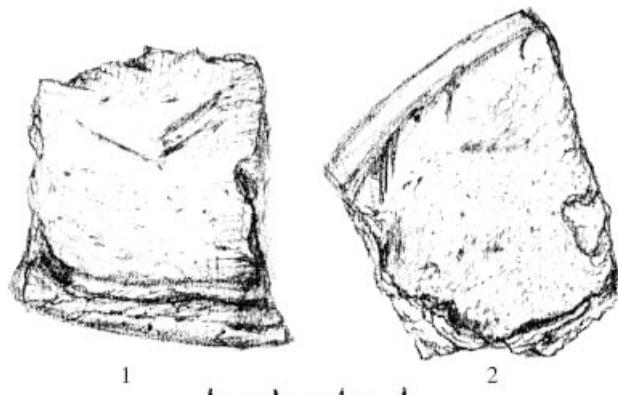
Taigi centrinis motyvas yra chtoniškas, todėl atitinkamai interpretuotini ir kiti motyvai. Pagal struktūrinį modelį dangus–žemę–požemis dangui ornamente priklauso kryptutė. 12 porų įkartų gali reikšti Ménulio – pagrindinio nakties dangaus šviesulio – ciklų skaičių per metinį Saulės ciklą. Senovėje Ménulio ciklas buvo dalijamas į dvi dalis – iki pilnaties ir nuo pilnaties iki jaunaties. 24 įkartos tikriausiai tą ir rodo.²⁸ Ropliai čia gali simbolizuoti persikūnijimo, atgimimo idėją. „Akelės“ galėjo reikšti kur kas daugiau nei tik „saulutes“. Vertėtų paieškoti jų vietas ir nekrokulte: prisiminkime kad ir akmenų ratus kapinynuose. Pačiame Stanaičių kapinyne esama dešimties akmenų, surištų molii, konstrukcijos – statinio būta skirto laidojimo apeigoms.²⁹ Užpelkių (Kretingos raj.) kapinyne rastas 11 akmenų, irgi surištų molii, ratas: paleoastronominė konstrukcija, turėjusi savo vaidmenį ir laidotuvų apeigose. Mirusieji orientuoti veidu į pietus, aukščiausio Saulės pakilimo kryptimi.³⁰ O Stanaičių urnų forma? Pažvelgę į urną iš viršaus (vertikaliai), išvysime koncentriškus ratus. Palaikai į urną dėti pro apskritą apie 6 cm ilgio plataus cilindrinio kaklelio angą.³¹ Paralelė: gimdamas žmogus į ši pasaulį ateina irgi pro panašios formos iščių angą. Iškalbingas kitos urnos fragmentas, rastas šalia urnos su sege (7 pav.): vos nulipdžius urnos dugną, dar šlapiaime moly išbraižyta magiška Ménulio ciklų formulė (primena

6 pav. Olštyno kultūros segė. Tumiany (Daumen), Olštyno vaivadija.¹⁸

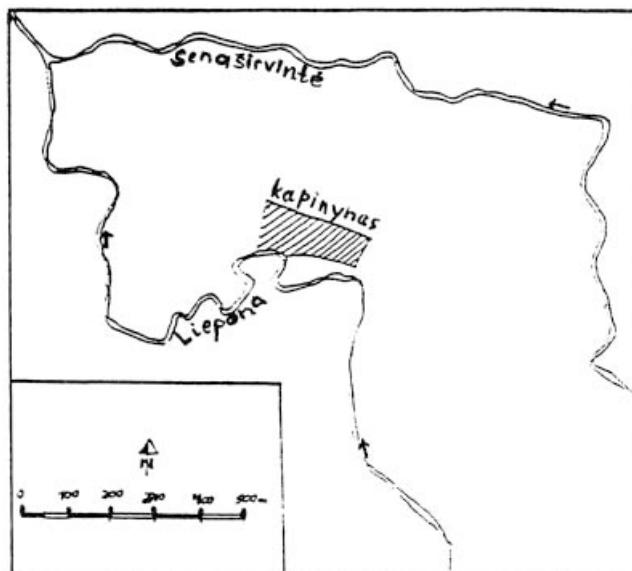
įkartas II segės juostoje); o baigus urną, jau gerokai pradžiūvus molui, išorinėje dugno pusėje, perbraukiant jo briauną, apie 1 cm intervalais brėžiami pasviriai brūkšniai (gal tai grafinis „magiškojo rato”, apejimo ratu atitinkmu?). Taigi dugno skritulys akcentuotas iš abiejų pusių.³² Kaip matome, akelių padėtis kompozicijoje neatsitiktinė.

O jų skaičius? Kodėl VI segės juostoje juvelyras stengesi sutalpinti būtent 18 akelių? Pirmiausia jos buvo įkirstos juostos vidury (9–10 akelės), po to eita link kraštų: trečioji (iš kairės) šiek tiek pridengia ketvirtąją, ši – penktąją, o juostos dešinėje atvirkšciai – pridengtos kai kurios akelės, esančios iš kairės pusės. Kad akelės pernelyg nesusigrūstų, penktos juvelyras išvis neįkirto, o tik pažymėjo ryškiu tašku. 18 atitinka vadinamąjį Metono ciklą, išreiškiantį Ménulio ir Saulės ciklų suderinamumą.³³ Juvelyrui akivaizdžiai stigo vienos. 17 akelės taškas įkirstas apskritimo kairiajame pakrašty, nes dešinę pusę smarkiai pridengia 18 akelė, kuri pati yra... dvinarė. Nors juostos pakraštėly iš bėdos tilptų ir dar viena akelė, pasielgta kitaip: įkirstas apskritimas (įžiūrimas kairysis jo lankas) užlipa ant 18-osios, vos dešiniau ir aukštėliau. Be to, 18 akelės taškas dvigubas. Galbūt tai tik atsi-

7 pav. Urnos dugno fragmentas: vidinė (1) ir išorinė (2) pusės.

8 pav. Stanaicių kapyno situacijos planas.

tiktinumas? Tačiau Metono ciklas, kurį graikams pavyko tiksliai apskaičiuoti jau V a. pr. Kr., iš tikrujų yra šiek tiek ilgesnis negu 18 metų.

Rutuliojant mintį toliau, aiškėja, kad II juostoje trečioji, lyg atsitiktinė, įkartėlė įkirsta sąmoningai: viename Saulės cikle telpa 12 pilnų Ménulio ciklų ir 11 dienų – kur jos būdavo pridedamos, gal ir rodo įkartėlės vieta?

Jau aptarta eilės tvarka, matyt, buvo įkirstos ir kuokelės. I, V, VII juostose paskutinieji, kraštiniai, o ypač dešinėje – sutaupius vietos? – motyvai įtartinai prareteja... Kuokelių iš viso 147 (35+43+36+33). Šiuos skaičius, atrodytų, nesunku būtų susieti su mėnesių dienų skaičiumi per vieną metinį saulės ciklą, keturias kuokelių juostas prilyginus keturiems sezonomams. Modeliuodami skirtinę sezono trukmę, nesunkiai gauname skaičių, tiksliai atitinkantį metus. Pavydžiui, galimas sezono mėnesių santykis 3, 2, 3 ir 2 (iš viso 10) – dienų suma $365 = 35 \cdot 3 + 43 \cdot 2 + 36 \cdot 3 + 33 \cdot 2$, o 10 mėnesių – tai kaip tik pirmynkštis jų skaičius. Deja, tokia mėnesių trukme, nors ji ir taip neįvengiamai būdavo salygiška, sutartinė, sunku patikėti. Veikiau šios keturios juostos reiškė vegetacinių metų periodus.

Senovės Romoje iki VII a. pr. Kr. reformos, kaip žinoma, naudotas Ménulio ir Saulės kalendorius, pagal kurį vegetacinių metai trukdavo 10 Ménulio mėnesių, arba 295 dienas. Kiekviena mūsų ornamento kuokelė turi du trikampėlius, kurie gali žymėti dvi Saulės paras. Suma (294) iš esmės sutampa su romėnų vegetacinių metų trukme. Belieka padaryti prielaidą, kad periodai truko atitinkamai 70, 86, 72 ir 66 paras. Likę laikas iki naujų vegetacinių metų pradžios buvo skirtas poilsisiu.

Jei segės kompozicijoje esama užkoduota kalendorinių elementų, roplio motyvas irgi tampa savaime suprantamas: gyvatė buvo atgimimo ir vaisingumo simbolis. O jų „pynė“ sukuria nenutrūkstamos, begalinės gyvybės įvaizdį. Galbūt šitaip norėta išreikšti ir neišsenkantį genties gyvybingumą, kaip kad pabaigos néra šviesulių ciklams. Tarsi žygios išliaužiantys iškeltom galvom ropliai išreiškia energiją, kryptingumą, ryžtą.

Sunku patikėti, kad kompozicijoje néra motyvo, kurį būtų galima sieti su 10 (?) mėnesių. Mėnesiai yra stambūs, charakteringi laiko struktūros dėmenys, turę savitus vardus, pažyminti sezonines permainas, gamtos reiškinius ir atitinkamus žmonių darbus; pasakose mėnesius personifikuoja 12 brolių. Tad gal ir žalčiai mena mėnesius? Tik kodėl jų čia dvigubai daugiau, negu mėnesių? Užuominia į ryšį su jau minėtu laiko dalijimu į periodus pagal pagrindines Ménulio fazes? Ryškėtų paralelizmo, binarinių priešpriešų (dviguba kryptė, kuokelės su dvimi trikampėliais – dienos nakties priešprieša arba parų pora) sistema.

3 skirsnysje jau aptarta vertikalioji bei horizontalioji ornamentinės kompozicijos struktūra, gali būti, ir yra mitologinio PM projekcija: 3 (laiptelio juostos, koduojančios vertikalųjį PM modelį ir išreiškiančios transformaciją, kai-tą) + 4 (fono juostos, koduojančios horizontaliąjį erdvę,

stabilizuojančios) = 7 (pilnas PM modelis, apimantis visą erdvę ir išreiškiantis pastovumo ir kaitos dermę, o kartu – erdvės ir laiko, išreikšto motyvų skaičiumi horizontaliojoje PM struktūroje, ryši). Užbaigiant kompoziciją, VIII juosteje pakartota pasaulio trinariškumo idėja. VIII juostos motyvai gali reikšti skaičiaus 3, kaip ypatingo skaičiaus, adoraciją ir laike: kas 3 dienos žymiai pasikeičia Mėnulio diskas, plg. ir 3 Mėnulio ciklų ritmą tarp saulėgrąžų ir lygiadieniu Saulės kalendoriuje (3 V gali žymėti 3 jaunatis).

Bet ar VIII juosta tėra vien sausa pasaulio ir laiko trinariškumo formulė? Siūlau ideografinę topografinę versiją – kad pasi-justume arčiau žmonių, beveik prieš du tūkstančius metų gyvenusių Lieponos ir Senaširvintės tarpupyje. Versija nuosekliai išplaukė iš šioje kompozicijoje menamos kalendorinės prasmės, nes sezominiai reiškiniai, žmonių darbai, net paros laiko tékmė yra tiesiogiai susijusiu su vietovės geografine padėtimi. Iš pietyčių-pietų pusės vandenis atneša dvi upės (8 pav.), tekėdamos šalia (II juosta; kryptė – pripažinta tekančio vandens ideograma). Tarpupio kalvoje, nutiūsusioje iš Rytų į Vakarus, įsikūrė žmonės, garbinantys žalčius (IV juosta). Upių kryptis – ir Saulės, ir žmonių gyvenimo kelio „i mirusiuju šalį“ kryptis (VI juosta). VIII juosteje – minėtų motyvų elementų kombinacija, čia – upių santaka („V“ padidalo ženklas). Į vakarus nuo kalvos, už santakos, leidžiasi Saulė. (Susiliejusios upės pasuka į šiaurės vakarus ir šiaurę, tarsi rodydamos Saulės kelio kryptį mirusiuju šalimi preš jai sugrižtant, patekant rytuose.) Triskart pakartotas motyvas. Iš tautosakos žinome, kad triskart pakartota malda, užkeikimas turi ypatingą galią. Galbūt, šitaip stengtasi užtikrinti giminės būtį – dabar ir visada, nepasiduodant negailestingai laiko tékmui ir žlugdančiomis permanentoms, stiprinant tikėjimą amžinu kartojimuisi, atsinaujinimu, giminės tąsa.

Žinoma, topografinė aliužija (ne daugiau) suprastinà I tūkst. vakarų baltų dvasinio gyvenimo, požiūrio į gyvenimą ir mirtį kontekste: kapinynai būdingai įrengiami rytų-vakarų kryptimi nutiūsusiose kalvose, mirusiojo padėtis erdvėje laidojant parenkama remiantis astronominiais stebėjimais ir pan.

Be statiskos pasaulio erdvės – tiek konkrečios, tiek galbūt konkrečios tarpupyje, – ornamentas lygia greta, regis, koduoja ir pasaulio dinamiką laike. Tyrinėtojai aptinkta faktą, rodančią, kad beraštėse visuomenėse gamtamokslines žiniasklases mokėta perteikti glausta ornamenteine forma. Kadangi čia užčiuopėme laiko skaičiavimo sistemą, mūsų ornamentinę kompoziciją galėtume laikyti ir kalendorine. Nors, suprantama, neatmestinos ir maginė bei tiesiog dekoratyvinė ornamento paskirtys.

9 pav. Ženklai Stanaičių segės laiptelio reverse.

Fotografas Antanas Lukšėnas,
dailininkė Violeta Saulėnaitė

5. Ženklai laiptelio reverse (9 pav.)

Dešiniojo ženklo apatinė dalis itin pakenkta korozijos ir atrodo lyg atitrūkusi, bet pasukus segę tūtele į save ir žiūrint rėžin iš viršaus, matyti, kad jis ištisas ir tiesus. Rėžiai mažiau atsparūs korozijai nei lietas (nesubraižytas) paviršius, tad susidarė išgraužos.

Rėžiai atsirado tikrai ne ruošinį apdorojant. Jie vienodo ilgio ir išsidėstę simetriškai laiptelio galuose. Pagaliau jie primena tuos rėžius, kurie kitų Europos šalių I tūkst. pradžios ir vidurio segių reverse suprantami kaip runos: jie siauri, gilūs ir ilgoki. Itin pabrėžtina tai, kad šlifavimo pėdsakai (jų esama ir mūsų segėje) neryškūs, smulkūs, o runos pa- prastai būna įrežtos skersai jų.

Segės su reverse įrežtomis senojo futharko runomis³⁴ rastos šiaurės germanų kraštuose, kur runų raštas atsirado II–III a. sandūroje. Įrašai segėse kaip tik ir yra vieni anksstyviausių, o vokiečių runologas W. Krause juos priskyrė he- rulams.³⁵

Mūsų segės ženklių grafika artima Kovelio (Volynė, III a. pirmoji pusė) ietigaliu³⁶ runų grafikai. Ženklių ilgis (apie 10 mm) žymiai viršija plotį (apie 5 mm).

Ženklas laiptelio kairėje, be abejo, reiškia [t]: plg. graikių lapidarinį (pirmųjų amžių po Kr.) T. Germanai garsą [t] žymėjo runa ↑, bet Kovelio įraše ši runa irgi turėjo viršuje horizontalų brūkšnelį.

Antrasis ženklas itin pasviras (įrežtas lygiagrečiai metalo nuotekai). Lygintinas su runa, žyminčia garsą [n], bei su atitinkama Staniavos akmens įrašo³⁷ runa.

Runa ↑ [t] siejama su germanų dangaus dievo vardu *TīwaR* [ti:vaz] (yra pirmoji jo raidė) ir juo pati vadinama

(nors galėjo reikšti ir karo dievo vardą *Týr*). Antroji runa [n] buvo vadinama *NauðR*.³⁸ Tarp abiejų ženklų įkirstas taškas – gal reiškia runomis žymimas savokas esant opozicijoje? Šiaip jau taškai runų eilutėje skirdavo žodžius, bet šiuo atveju ženklus savaime skiria platus tarpas, tad žymens funkcija galėtų būti veikiau polarizuojanti.

Iš M. B. Ščiukino pateiktų žemėlapių³⁹ matyti, kad gotams priskiriamai Rytų Pamario–Mazovijos kultūrai buvę ypač būdingi dirbiniai nubrėžia aiškų tos kultūros kelią Pietryčių kryptimi Juodosios jūros link. Jি fragmentiškai žymi ir radiniai su runų įrašais. Tai kultūrai būdingų dirbinių aptikta ir *pietvakarinėse baltų žemėse*. Tam runos Stanaičių segėje néra neįmanomas dalykas: jি galima būtų paaškinti gotų ir baltų kontaktais, kuriuos istorikai traktuoją nevienareikšmiškai.⁴⁰

6. Išvados

1) 1983 m. ardomame Stanaičių kapinyne (Vilkaviškio r.) atsiziktinai aptikta II a. II p. balto metalo plokštelių dengta žalvarinė segė trikampe kojele ir su laipteliu ne tik pati yra itin reta, bet ypatingo dėmesio verta ir jos puošybą. Kompozicija – miniatiūrinė oktava, pasižyminti aukšta estetine kultūra, savita ritmika.

2) Iš segėje matomo roplių motyvo matyti, kad zoomorfinis ornamentas į baltų metalo puošybą pateko žymiai anksciau nei manyta iki šiol. Roplių vaizdavimo stilius, kaip manoma, atspindinčio vietinę tradiciją, tąsos Lietuvoje nenustatyta. Tam tikros stiliaus sasajos esama tik su viena kita Olštyno kultūrinės grupės sege.

3) Vertikalioji kompozicijos struktūra sietina su Pasaulio medžiu kaip abstrakčiu pasaulio modeliu. Bet motyvai bei jų išsidėstymo tvarka leidžia perskaityti ornamentą ir kaip tam tikrą universaliais simboliais išreikštą užuominą į konkrečią geografinę situaciją.

4) Iš horizontaliosios ornamento struktūros (motyvų skaičius) matyti, kad kompoziciją galima sieti su paleokalendrine sistema: įžvelgti Ménulio ir Metono ciklus, vegetacinus metus atitinkančius skaičius. Taigi segės kompozicija yra žinių apie laiką ir erdvę santrauka.

5) Segės ornamentikos tyrimas patvirtina L. Klimkos, A. Bluijienės, E. Jovaišos išvadas apie visa apimančią dangaus kūnų judėjimo reikšmę senovės žmonių gyvenimui, nuo gyvujų bendruomenės organizavimo iki kapinynų mirusiems įrengimo ir laidosenos ypatumų.

6) Laiptelio reverse abipus įrežta po ženklą. Rėžiai savo pobūdžiu primena runas.

7. Baigiamosios pastabos

Aptarta segė – neabejotinai viena iš ankstyviausių tarp Lietuvoje rastų baltų metalu puoštų bronzinų segių, tad ji buvo neeilinio bendruomenės nario įkapė. Segė neišsilydžiusi, taigi ji gali būti ir tokio asmens dovana velioniui. Segės

savininko statusą rodo ir ornamentika, spėjama kalendorinė kompozicijos prasmė.

Segės tyrimo išvadas galima patvirtinti ar paneigtį tik plečiant tyrimus (reikštū ištirti ir minėtos Karpiškių segės tariniai elementariai kompoziciją; Labatakių segė dingus). Autoriaus interpretacijos nepretenduoja į galutinę tiesą. Stengiasi atkreipti dėmesį į smulkesnius, galbūt sunkiau pastebimus dalykus, diskutuotinus, bet – ne nereikšmingus.

Už dalykiškas konsultacijas ir kantrybę nuoširdžiai dėkoju habil. dr. Laimai Vaitkunskienei (skirsniai apie ornamentiką) ir prof. Edvardui Gudavičiui (5 skirsnis); už profesinį idealizmą – fotografui Antanui Lukšėnui; už piešinius, pasižymintius tiek fotografiniu detalių, tiek subtiliu visumos matymu, – Violetai.

NUORODOS:

1. Apie kapinyną 1983 05 30 pranešiau bei radinius atidaviau Mokslienai metodinei kultūros paminklų apsaugos tarybai. Žr. Merkevičius A. Stanaičių senkapis // Pergalė. - Vilkaviškio r., 1983.10.04, Nr. 118 (4889). Segė padovanota Vytauto Didžiojo karo muziejui. Iš surinktų šukių buvo atstatyta urna (žr. Merkevičius A. Stanaičių kapinyno keramika [toliau – SKK] // Jaunuji istorikų darbai. - Šeštasis knyga. - Vilnius, 1987. - P. 86).
2. Apie A. Merkevičiaus tyrinėjimus Stanaičių kapinynė ūr.: Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje [toliau – ATL]. - Vilnius, 1984, 1990, 1992, 1994, 1996.
3. Vaitkunskienė L. Mitologiniai ir ritualiniai simboliai m. e. I tūkstantmečio vidurio Lietuvos metalo plastikoje (2. Kosmogoniniai vaizdiniai) [toliau – Mitologiniai 2] // Lietuvos TSR Mokslo akademijos darbai, ser. A. [toliau – LMAD'A]. - 1987, t. 4 (101), p. 44–56; Vaitkunskienė L. Mitologiniai ir ritualiniai simboliai m. e. I tūkstantmečio vidurio Lietuvos metalo plastikoje (3. Pasaulio medžio vaizdinys). // LMAD'A. - 1988, t. 1 (102), p. 49–59 ir kitos publikacijos. Bluijienė A. Vikingų epochos kuršių papuošalų ornamentika. - Vilnius, 1999 ir kitos publikacijos.
4. Europoje papuošalai kalendoriai žinomi nuo paleolito (Фролов Б. А. Первобытная графика Европы. - Москва, 1992. - Pav. 21). I tai, kad ir Lietuvoje aptiki dirbiniai gali turėti kalendorinius skaičius išreikšiančius elementų, jau atkreiptas dėmesys (žr. Klimka L., Jovaiša E. Paleoastronomija ir etnokosmologija Lietuvoje // IX pasaulio lietuvių mokslo ir kūrybos simpoziumas 1995 m. lapkričio mėn. 22–25 d.: Tezės. - Vilnius, 1995. - P. 310).
5. Nakaitė L. Auksakalystės Lietuvoje iki XIII a. klausimai (1. Technika, ornamentika) // LMAD'A. - 1966, t. 3 (22), p. 72. Tiriant lazeriu nustatyta, kad plokštélé iš metalų mišinio, kuriame sidabro neaptikta.
6. Michelbertas M. Senasis geležies amžius Lietuvoje: I–IV amžius. - Vilnius, 1986. - P. 114–115; Moora H. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. z. - T. II: Analyse. - Tartu, 1938. - P. 79. - Abb. 18: 2, 3.
7. Kulikauskas P., Kulikauskienė R., Tautavičius A. Lietuvos archeologijos bružai. - Vilnius, 1961. - P. 220.
8. Moora H. Min. veik. - P. 78–79. - Pav. 18: 1.
9. Rimantienė R. Akmens amžius Lietuvoje. - Vilnius, 1984. - P. 171–172.
10. Bluijienė A. Min. veik. - P. 195.
11. Vaitkunskienė L. Mitologiniai 2. - P. 53.
12. Ten pat. - P. 52–53.
13. Okulicz J. Pradzieje ziem Pruskich od późnego paleolitu do VII w.n.e. - Wrocław ir kt., 1973. - Pav. 164f ir 165a.
14. Šimėnas V. Prūsų kilmės beieškant // Baltų archeologija. - 1998, Nr. 1–2 (11–12), p. 5.
15. Vaitkunskienė L. Mitologiniai 2. - P. 49–50; Bluijienė A. Min. veik. - P. 61–62, 64, 102–106; Bluijienė A. Baltų zoomorfinis stilis // Lietuvos archeologija. - T. 21. - Vilnius, 2001. - P. 205–226 ir kt.
16. Kazakevičius V. Plinkaigalio kapinynas // Lietuvos archeologija. - T.10. - Vilnius, 1993. - Pav. 203, 205, 211.

17. Moora H. Eine steinzeitliche Schlangenfigur aus der Gegend von Narva. - Helsinki, 1957. - Pav. 1.
18. Gaerte W. Urgeschichte Ostpreussens. - Königsberg, 1929. - Pav. 222c (žr. p. 272). Dar žr.: Katalog des Prussia – Museums. - T. II. - Königsberg, 1897. - Pav. 69, 73.
19. Kulakov V. I. Забытая история прусов. - Калининград, 1992. - P. 15–16, 32–3; Norkūnas A. Aisčiai. - Vilnius, 1994. - P. 94–95.
20. Salin B. Die altgermanische Thierornamentik. - Stockholm, 1935. - P. 158–160. - Pav. 130–134, 354–356, 365, 397 ir kt.
21. Vaska B. Latgalijų apyrankiu su gyvūniniu galais ornamentas // Baltų archeologija. - 1997, Nr.1 (10), p. 36–41.
22. Almgren O., Nerman B. Die ältere Eisenzeit Gotlands. - T. 2. - Stockholm, 1923. - Lent. 38: 571; 33: 480.
23. Okulicz J. Min. veik. - Pav. 176f; Almgren O. Studien über Nordeuropäische Fibelformen der Ersten Nachchristlichen Jahrhunderte mit Berücksichtigung der Provinzialrömischen und Südrussischen Formen. - Stockholm, 1897. - Lent. II: 28; IV: 77 ir kt.
24. Bliujienė A. Vikingų... - Pav. 97: 1; 99: 2; Bliujienė A. Baltų... - Pav. 4 ir kt.
25. Bliujienė A. Vikingų... - P. 188–189.
26. Vaitkuskienė L. Mitologiniai 2. - P. 51–52.
27. Dundulienė P. Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinėje kūryboje. - Vilnius, 1979. - P. 118; Vėliūs N. Senovės baltų pasaulėžūra. - Vilnius, 1983. - P. 46–47; Bliujienė A. Vikingų... - P. 185–190.
28. Pasviromis įkartomis – pirma vienos, paskui kitos krypties, taip pažymint pirmą vieną, paskui kita (iš dviejų, kaip sakytu) Ménulio ciklo periodus, o skirtinges krypties įkartelių sandūromis V ir Λ atitinkamai pažymint periodo pasikeitimą (taigi tarpijas arba pilnatį), – pirmynkišiuose kalendoriuose vaizduota lunarinė laiko slinktis (Фролов Б. А. Min. veik. - Pav. 21). Pakabučiai iš Lazdininkų (Kretingos r.) kapinyno turi po 14 dantukų, kurių kreivė – kryputė iš 28 atkarpelių (Varnas A. Gintaro apdirbimas // Lietuviai materialinė kultūra IX–XIII amžiuje. - T. I. - Vilnius, 1978. - P. 117–124. - Pav. 5). Skaičius atitinka Ménulio ciklo dienas (tais ir girdomos ciklo trukmė!), išskyrus tarpuciklį – dienas „be Ménulio“. Taigi ženklai V, Λ, >, <, kryputės, arba /, \, priklauso lunariniams simboliams, žinomiems visame pasaulyje (dar žr.: Eibner C. Die geistige sphäre des HaB-zeitlichen Gräberfeldes von St. Andrä v.d. Hgt. in Niederösterreich, ein Beispiel der Mitteldanubischen Urnenfelderkultur // Kultura symboliczna kręgu pól popielnicowych epoki brązu i wczesnej epoki żelaza w Europie Środkowej. - Warszawa ir kt., 2000. - P. 106–107).
29. Merkevičius A. Stanaičių kapinyno tyrinėjimai 1993 m. // ATL 1992 ir 1993 metais. - Vilnius, 1994. - P. 161–163.
30. Bliujienė A., Klimka L. Archeologų radinys pajūrio kapinyne // Moksłas ir gyvenimas. - 1992, Nr. 8, p. 12. Panašių konstrukcijų aptikta ir kitur (žr. Bliujienė A. Investigations at the Užpelkiai Cemetery // Archaeologia Baltica 3. - Vilnius, 1998. - P. 277–290).
31. Merkevičius A. SKK. - P. 86.
32. Neturint žinių apie analogiškus atvejus – abipusi, vidinių ir išorinių, urnų brūkšniavimą – kituose kapinynuose, vis dėlto pastebetina, kad čia esama binarinės priešpriešos, kurią pabrėžia ir skirtinges motyvai (jei vidinėje, „tamsiojoje“, pusėje – lunarinė simbolika, tai išorinėje galima tikėtis soliarinės, ir pasviri lygiagretūs brūkšniai, nekeičiantys, kaip lunarinėje simbolikoje, krypties, tam nepriestrauja: juk kuokeles aiškiname esant paros – saulės – ciklų ženklais, žr. toliau).
33. Klimka L. Paleoastronomija kuršių dvasinėje kultūroje // Žulkus V., Klimka L. Lietuvos pajūrio žemės viduramžiais. - Vilnius, 1989. - P. 76. Ménulio ir Saulės kalendorių derinimas žinomas nuo paleolito (Фролов Б. А. Min. veik. - P. 87. - Pav. 20). Tokio derinimo aptinkama ir mūsų verpsčių ornamenteose (Klimka L. [ir kiti]. Po téviškės dangum. - Vilnius, 1997. - P. 87). Nacionaliniame muziejuje saugoma verpstė, ornamentuota 18 skritulių. Išidėmétinas apatinės eilės vidurinio skritulio ornamentas: kryžiaus kryžmose Ménulio simboliką išreiškia V motyvo variacijos. Ypač akivaizdžiai Saulės ir Ménulio motyvų dermė išreikšta prieverpstėje, saugomoje Šiaulių Aušros muziejuje (inv. Nr. 1478).
34. Krause W. mit H. Jankhun Beiträgen von. Die Runeninschriften im älteren Futhark. - Göttingen, 1966. - Lent. 4–9 ir kt.
35. Ten pat. - P. 313, žr. p. 6–8; Makarev Ə. A. Язык древнейших runических надписей. - Москва, 1965. - P. 29–43; Tikhonova M. A. Следы runической письменности в черняховской культуре // Средневековая Русь. - Москва, 1976. - P. 13.
36. Krause W. Runeninschriften im älteren Futhark. - Halle (Saale), 1937. - P. 441[19]–442[20]. - Pav. 13.
37. Gudavičius E. Runos Staniavos akmenyje // LMAD'A. - 1978, t. 3 (64), p. 74, pav. 2.
38. Krause W. mit... Jankhun H. Min. veik. - P. 71, 262–263.
39. Шукин М. Б. Современное состояние готской проблемы и Черняховская культура. // Археологический сборник. - Выпуск 18. - Ленинград, 1977. - Pav. 4: 6–9.
40. Gudavičius E. Naujausiu duomenys apie gotų santių su baltais ir slavais priedaides // LMAD'A. - 1981, t. 3 (76), p. 111; Gudavičius E. Runos... - p. 80; Žulkus V. Vakarų baltai gotų-gepidų migracijoje (I–IV a.) // Lietuvininkų kraštas. - Kaunas, 1995. - P. 74–107; Kulakovas V. Sembų palikimas // Užmirštieji prūsai: Archeologija, istorija, padavimai ir turistiniai maršrutai. - Vilnius, 1999. - P. 130–131; Norkūnas A. Min. veik. - P. 91.

A fastener of the 2nd century: its ornamental composition and signs on the reverse

Aleksandras STABRAUSKAS

In 1983 in the burial ground of Stanaičiai (Vilkaviškis distr.) a brass fastener coated with a lamella of white metal containing a triangle leg with a step of the late 2nd century was accidentally found. It is an extremely rare fastener and its decoration is of great importance. Its composition – a diminutive octave showing a high aesthetic culture and peculiar rhythms.

According to the motif of reptiles it can be seen that zoomorphic ornament found its place in the decoration of white metal far earlier than it was considered up to this day. The continuity of the style of the depiction of reptiles as reflecting a local tradition in Lithuania has not been established, as it has been thought earlier. A certain connection with this style can be found only having in mind one or another fastener from the cultural group of Olsztyn.

The structure of the vertical composition is linked with the Tree of the World as with the abstract model of the world. But the motifs and the order of the laying them out allows us to read the ornament as a certain hint (allusion) to a concrete geographic situation, with the help of universal symbols.

The horizontal structure (the number of motifs) of the ornament shows that the composition may be linked with paleocalendar system: cycles of the Moon and the Meton and the numbers corresponding the vegetative years can be seen. Thus, the composition of the fastener is a summary of the knowledge about the time and the space. The investigation of the ornament of the fastener has confirmed L. Klimka, A. Bliujienė and E. Jovaiša's conclusions about the utmost importance of the movement of heavenly bodies for the life of ancient people embracing all the peculiarities from the organization of the life of live people in the community and up to their burial mounds for them as for the dead keeping in mind their mode of burial and the equipment.

On the reverse of the step there are bilaterally two signs cut with notches reminding of runas by their nature.

Lietuvininkų ir žemaičių smuiko repertuaras

Gaila KIRDIENĖ

Tyrimo objektas – XX a. Klaipėdos krašto (buvių) Klaipėdos, Šilutės, Pagėgių apskričių, po Antrojo pasaulinio karo – Klaipėdos ir Šilutės rajonai, neseniai įteisinta ir Pagėgių savivaldybė) lietuvininkų ir jų kaimynų žemaičių (iš gretimų sričių bei atsikėlusių į Klaipėdos kraštą po Antrojo pasaulinio karo) liaudies smuiko repertuaras. Tikslas – atskleisti lietuvininkų ir žemaičių smuiko repertuario savitumus ar panašumus, taip pat ir pokyčius. Tenka atsižvelgti ir į šios muzikos gyvavimo situaciją. Taikomi analitinis, lyginamasis tipologinis, retrospekcinis metodai. Pagrindinė išvada – lietuvininkų ir žemaičių nuo seno puoseleti draugiški kultūriniai ryšiai atispindėjo ir liaudies smuiko repertuaru: nustatyta daug bendrų ar panašių kūrinių ir melodinių tipų. Todėl žemaičių smuiko repertuaras, muzikos ypatybės gali būti vertinama ir kaip papildomos informacijos šaltinis apie lietuvininkų smuiko repertuarą ir muziką, kurios tyrinėtojams pavyko užrašyti tik iš vieno muzikanto – Martyno Dauskarto (1919–2003).

Regioniniai lietuvių liaudies smuiko repertuaro ir muzikos tyrinėjimai žengia pirmuosius žingsnius. Klaipėdos krašto ir su juo besiribojančių Žemaitijos apskričių liaudies smuiko (kaip ir kai kurių kitų muzikos instrumentų) repertuaras taip pat dar mažai ištirtas. Etnochoreologė Dalia Urbanavičienė 1995 m. straipsnyje apie lietuvininkų choreografiją nurodė, kad XX a. pirmojoje pusėje Klaipėdos aps. grojant armonika, rečiau smuiku, viena ar keliomis lūpinėmis armonikėlėmis, pora triūbų, būgnu buvo šokamos polkos, valsai.¹ Šių eilučių autorė monografijoje apie lietuvių liaudies smuiką ir smuikavimą aptarė ir Mažosios Lietuvos, Klaipėdos krašto lietuvininkų bei jų kaimynų žemaičių ansamblių su smuiku sudėtį, per vestuves ir kitas šventes bei besilaikant papročių griežtą repertuarą.² Etnoinstrumentologė Loreta Augėnaitė 2001 m. tyrinėjo XX a. vidurio–pabaigos Klaipėdos krašto instrumentinių liaudies muzikos ansamblių sudėtį bei repertuarą.³ Ji teigė, kad 20 proc. muzikuojančių pateikėjų gimė šiame krašte, tačiau straipsnyje atspausdintame pateikėjų sąraše⁴ iš 21 tokie yra tik vienas ar du: Lidija Auškelienė ir Bronius Antanaitis, visi kiti – beveik vien tik žemaičiai.⁵

Nors Mažojoje Lietuvoje anksčiausiai pradėta rinkti ir skelbti lietuvių tautosaka, dainos,⁶ bene ge-

riausiai fiksuota ir lietuviškų šokių, žaidimų istoriografija (bent iki XIX a.),⁷ tačiau į lietuvininkų instrumentinę šokių muziką tyrinėtojai dėmesį atkreipė tik XX a. pabaigoje, anksčiau ji nebuvvo ir publikuota. Tiesa, dar XVII a. antrojoje pusėje Matas Pretorius ketino užrašyti prūsiško vyrų šokio su skrybėlėmis Heydukka gaidas, bet penklinei skirta vieta liko tuščia. Šiam šokiu grodavo skersine fleita, timpanu arba būgnu, kartais dūdmaišiu.⁸ Tokia situacija susiklostė ne tik dėl Mažojoje Lietuvoje, taip pat ir Klaipėdos krašte nuo XVIII a. aktyviai veikusiu pietizmo skeidėjų, kurie sakė, kad kultūros reikia siekti be nuodėmingos linksminimosi dalies.⁹

Martynas Dauskatas smuikuoja savo namuose. 2000 m.
Arvydo Kirdos nuotrauka.

Velnio išmislais instrumentinę muziką ir šokius, kaip žinoma, laikė visos krikščioniškos tikybos (ypač nuo vėlyvujų viduramžių), tačiau, nepaisant to, daugeliu liaudies muzikos instrumentų, taip pat ir smuiko pirmatais, buvo leidžiamā griežti bažnyčiose.¹⁰ Mažoji Lietuva, Klaipėdos kraštas išsiskiria tuo, kad itin religingose šeimose nuodėmingu dalyku laikyti ne tik šokiai, bet ir dainos.¹¹ Galbūt svarbesne instrumentinės šokių muzikos ignoravimo priežastimi tapo lietuvių, kaip ir kitų Europos šalių, tyrinėtojų požiūris į instrumentinę šokių muziką kaip į mažiausiai originalią, todėl ir mažiausiai tyrinėti vertą muzikinio folkloro dalį.¹² Lietuvių liaudies muzikos instrumentų žinovas Juozas Žilevičius 1958 m. straipsnyje „Mažosios Lietuvos liaudies muzikos bruožai“ rašė: „Nors kai kur ir nebuvo išvengta svetimybų savinimosi, Mažosios Lietuvos lietuvių išlaikė drauge su bendromis savo kultūros savybėmis ir liaudies melodijose besireiškiantį brangų dvasinį turą“.¹³ Vis dėlto toliau jis apibūdino tik liaudies dainų, o ne muzikos instrumentais (kuriuos taip pat aprašė) atliekamų šokių ar kitų žanrų melodijas.¹⁴

Martynas Dauskartas groja lūpine armonikėle (už jo stovi Gaila Kirdienė). 2000 m. Arvydo Kirdos nuotrauka.

Martynas Dauskartas su broliu Ernstu Dauskartu. 1939 m.

Šio straipsnio autorės nuomone, lietuvių liaudies muzikos instrumentais, taip pat ir smuiku, atliekama muzika, šokiai yra labai turtinga muzikinio folkloro sritis, verta didelio tyrinėtojų dėmesio, tuo labiau kad ji yra menkai ištirta. Šie tyrimai gali atskleisti ne tik kitų kultūrų įtakas, bet ir savojo krašto, regiono ar atskiro vėstuvės tradicijų savitumus.

Lietuvinkai ir jų kaimynai žemaičiai nuo seno puoselėjo draugiškus kultūrinius ryšius, būta ir abipusės migracijos, mišrių santuokų.¹⁵ XX a. pirmojoje pusėje liaudies muzikavime (kaimo bendruomenės ar šeimos muzikinėje veikloje) aktyvesni, ko gero, buvo žemaičiai, kurie neretai grodavo Klaipėdos krašte.¹⁶ Galima daryti prielaidą, kad muzikiniai mainai formavo bendrą žemaičių bei lietuvinkų smuiko ar ansamblių repertuaro dalį, panašėjo ir muzikos stiliums. Lyginamieji dainuojamosios tautosakos melodijos tyrinėjimai taip pat parodė, kad XIX–XX a. lietuvinkai ir žemaičiai dainų mokėsi vieni iš kitų,¹⁷ jų dainose esama ir melodinio tipo bei poetinio teksto paralelių ar skolinių.¹⁸

Tyrinėjant XX a. lietuvinkų ir žemaičių smuiko muziką svarbu atsižvelgti į tris istorinius tarpsnius:
1) XX a. pradžia (iki Pirmojo pasaulinio karo);

Stasys Berenis smuikoja savo namuose Klaipėdoje. 2000 m. Arvydo Kirdos nuotrauka.

2) 1919–1939 m., kai Klaipėdos kraštui atsiskyrus nuo Vokietijos ir 1923 m. susijungus su Lietuva vyriausybė, nepankamai susipažinusi su šio krašto etnosocialiniais procesais, problemomis ir kultūros savitumu, visokeriopai palaikė lietuvinių politiką, įvairių kultūrinių, meninių draugijų steigimasi.¹⁹ Šių (kaip ir anksčiau susikūrusių) draugijų muzikinių kolektyvų atliekamas repertuaras galėjo darysti įtaką ir liaudies smuikavimui; 3) po Antrojo pasaulinio karo dėl įvairių priežasčių (karo padarinių, emigracijos, hitlerinės ir sovietinės armijų plėšikavimo, smurto, sovietinių represijų, trėmimų) vietinių gyventojų Klaipėdos krašte liko nepaprastai mažai. Manoma, kad išskaitant ir 1945 m. grįžusiuosius kraštas neteko 80 proc. gyventojų.²⁰ Daug lietuvinių į Vokietiją išvažiavo ir vėlesniais metais (po 1958 m.).²¹ Kaip teko patirti autorei (kurios tévai gyveno Klaipėdos r., Drevernos k.), taip pat ir vėlesniais metais, po Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo, daug vietinių gyventojų išvažiavo, daugiausia į Vokietiją.

Pokario dešimtmiečiais valdžios vykdama Klaipėdos krašto apgyvendinimo politika lietuvinių ir atvykusiuų santykius darė įtemptus.²² Todėl tyrinėjant XX a. antrosios pusės liaudies smuikavimą, smuiko repertuarą ir muziką svarbu tiksliai žinoti pateikėjų gimimo vietovę, kada jie atsikėlė į Klaipėdos kraštą, kaip ir tai, kokio Lietuvos regiono atstovais (lietuvinkais ar ne) jie save laiko.

Pateikėjai. Apie liaudies smuikavimą Klaipėdos krašte XX a. pirmojoje pusėje iki šiol žinoma gana nedaug. Pasak lietuvinkų, per vėlai buvo pradėta ieškoti, 5–6 dešimtmiečiais muzikantų dar būta daugiau.²³ XX a. antrosios pusės ekspedicijų dalyviams šiame krašte pavyko rasti tik vieną

smuikuojančią lietuvinką pateikėją Martyną Dauskartą (1919 11 20–2003 06 24, g. Šilutės aps., Kintų vls., Prycmų k., gyv. Šilutės r., Jonaičių ap., Laučių k.). Antrosios instrumentologinės ekspedicijos metu (1988 m.)²⁴ pas jį lankėsi tuomet žurnalistikos studentė Rasa Karmazaitė ir Jurga Čekatauskaitė.²⁵ 1998 m. autorė šiam muzikantui paraše laišką, į kurį jis labai išsamiai atsakė. 2000 m. gruodžio 3 d. autorė pas jį lankėsi su savo vyru, etnoinstrumentologu Arvydu Kirda. Muzikantas taip pat mielai atsakė į klausimus ir, nors pirštai jau nebeklause,²⁶ „vardan istorijos“ pagrižė smuiku bei puikiai pagrojo lūpine armonikėle.

Per minėtą instrumentologinę ekspediciją Šilutės r. apklausta 30 smuikuojančių pateikėjų.²⁷ Buvusioje Šilutės ir Pagėgių aps. ter-

torijoje gyveno 15 smuikininkų (žr. 1 pateikėjų sąrašą), kiti – buvusios Tauragės aps. Gardamo, Šilalės, Švėkšnos, Vainuto, Žemaičių Naumiesčio valsčių teritorijoje (žr. 3 pateikėjų sąrašą). Beveik visi jie – žemaičiai, kilę iš gretimų Tauragės aps. Švėkšnos (4), Šilalės (2), Kvėdarnos (1) valsčių, Telšių aps. Veiviržėnų valsčiaus (1) arba iš tolimesnių Raseinių (2), Kretingos (1), Plungės (1), Mažeikių (1) apskričių valsčių. Tik Juozas Naujalis – suvalkietis, gimę Marijampolės aps.

1975–2002 m. į garso (nuo 1989 m. ir į vaizdo) juosteles išrašyta muzika, kurią smuiku pagrižė 5 muzikantai, gyvenę Klaipėdoje (4) arba buvusioje jos apskrityje, Agluonėnų vls. (1). Trys iš jų taip pat žemaičiai (Stasys Berenis, Povilas Ročys gimę Telšių, Zenonas Bernotas – Mažeikių aps.), vienas – dzūkas (Vytautas Drūtys, gimę Lazdijų vls.). Prano Platakio iš Agluonėnų ap. (užr. 1975 m.) gimimo vietovė neužrašyta (žr. 2 pateikėjų sąrašą), tačiau dar vienas žinomas smuikininkas Juozas Platakis buvo žemaitis iš Alsėdžių ap.²⁸ Apie XX a. pirmosios pusės Klaipėdos aps. lietuvinkų muzikavimą ir smuikavimą 1990 m. ekspedicijoje autorė su dailininke Birute Petrauskaite klausinėjo ir nesmuikuojančius pateikėjus,²⁹ medžiaga papildyta 2003 m. (žr. 4 pateikėjų sąrašą).³⁰

Kretingos r. užrašyta 10 smuikininkų, iš jų 4 gimę Kretingos aps. (iš jų vienas Kuliu vls., dab. Plungės r.), 3 – kitoje Žemaitijos apskrityse (2 – Telšių, Julius Butkus – Mažeikių aps.), 3 pateikėjų gimimo vietovės neužrašytos (žr. 3 pateikėjų sąrašą).

Apžvelgus duomenis apie Klaipėdos krašto ir kaimyninių sričių smuikuojančius muzikantus tampa aišku, kad po

Antrojo pasaulinio karo šiame krašte smuikavimo tradicijas puoselėjo daugiausia žemaičiai.

Smuikavimo ir ansamblinio muzikavimo tradicijos

Visose Žemaitijos apskrityse, iš kurių kilę minėti pateikėjai, XIX–XX a. gyvavo stiprios liaudies smuikavimo tradicijos. Smuikininkai dažniausiai grieždavo 2–3 smuikų ir bosinio strykinio chordofono, būgno arba ir kitokių styginių ar dumplinių, pučiamujų instrumentų ansambliuose.³¹ Šiame straipsnyje aptariami tik mažiau žinomi arba dar neskelbti, taip pat ir naujai užrašyti faktai apie Klaipėdos krašto lietuvininkų smuikavimą (vienas kitas ir apie kitokį instrumentinį muzikavimą). Liaudies smuikininkai (neretai grojė ir kitais muzikos instrumentais), muzikos išmokę iš savo šeimos narių ar giminių, aplinkinių, grieždavo kaimo bendruomenėms per kalendorines, darbo, šeimos šventes, laikantis jaunimo bendravimo papročių.

Tokį liaudies smuikavimą reikia skirti nuo mėgėjiško **namų muzikavimo**, kuris šiame krašte, panašiai kaip ir Vokiečijoje, buvo labai paplitęs: mokykloje įgyti muzikos išgūdžiai toliau būdavo ugdomi namuose iš natų (kartais ir iš klaušos) atliekant populiariosios ir nesudėtingus klasikinės instrumentinės ar vokalinės muzikos kūrinius. Ugdant jaunimą Mažosios Lietuvos mokyklose ir draugijose muzikai buvo skiriama reikšminga vieta.³² Neretai mokytojai, kaip ir vargonininkai, kiti inteligenčiai, smuikuodavo. Smuiku ir kitais muzikos instrumentais grojo Vyduunas (Vilhelmas Storosta) bei jo tėvas, kiti šeimos nariai. 1888–1891 m. Vyduunas dirbo mokytoju Kintų mokykloje.³³ Prieš karą Klaipėdos aps. smuikavo mokytojai Šermokas,³⁴ Johanas Užkurynas (g. apie 1890 m.), Adomas Brakas ir jo sūnus, muzikos mokytojas Tautvydas Brakas.³⁵ XX a. antrojoje pusėje smuiku grieždavo Priekulės liuteronų bažnyčios vargonininkas Vilius Skrabas.³⁶ Kadangi ir bažnyčioje, ir mokykloje daugiausia dėmesio būdavo skiriama vokalinei muzikai: (giesmėms arba dainoms),³⁷ galima manyti, kad būtent smuiku dainas ir grieždavo. Kaip prisiminė Pagėgių aps. Bitėnų k. ūkininkė Elena (Léné) Grigolaitytė-Kondratavičienė (1910–1995), per mokykloje jos lankytas dainavimo pamokas senas mokytojas Ašmontaitis smuikuodavo „nuoširdžiai, užsimerkęs“.³⁸ Elena ir pati griežė smuiku, lankė privačią mokyklą. Jaunystės metais muzikavo tik namuose, kartu su trimis Keliotacių mergaitėmis, kurios grojo fisharmonija: „Kai tik turėjome laiko, vis grojome ir dainavome“.³⁹ Mergaitės atlikdavo klasikines pjeses, populiarias dainas, pavyzdžiu, „Lorelei“, „Sugržk iš Sorento“ (dainuodavo ir lietuviškai; pasirinkdamos dainą visada žiūrėdavo, kad nebūtų dviprasmiškų, nepadorių tekstu). Vėliau E. Grigolaitytė-Kondratavičienė ir savo dukteris mokė muzikos.

Atskirai reikėtų kalbėti apie **draugijas**, kurios nuo 1885 m. (kai Tilžėje įsteigta „Birutės“ draugija) Mažojoje Lietuvoje, taip pat ir Klaipėdos krašte, aktyviai stiprino lietuvišką

dvasią. Daugelis iš jų turėjo ne tik chorus, bet ir instrumentinius ansamblius bei orkestrus, tarp kurių būta ir styginių (smuikų, gitarų, mandolinų) orkestrų.⁴⁰ Kai kuriuose, pavyzdžiu, Katycių k. draugijos orkestre, grojo vien merginos.⁴¹ Šie instrumentiniai kolektyvai koncertuodavo įvairiuose draugijų renginiuose, dažniausiai pritardami keturiems balsams harmonizuotoms dainoms, kartais grieždavo ir šokius. Taigi jų repertuarui didelę įtaką darė XIX a. pabaigos–XX a. pradžios ir vėlesnių dešimtmečių chorų sąjūdis.⁴² Chorinio repertuario bei autorinės ar stilizuotos liaudies kūrybos įtaka akivaizdi visuomenininko, fotografo ir mandolinos muzikanto (bei mandolinų meistro) Martyno Kavolio (1901–1978, g. Klaipėdos aps., Priekulės par., Dėglių k., žr. 4 pateikėjų sąrašą) repertuare. Jo mėgstamiausia buvo dainos „Kur bakūžė samanota“ melodija.⁴³ Evangelikų liuteronų organizacijos „Sandora“ orkestrai grojo beveik vien tik religinę muziką, giesmes.⁴⁴ Kita vertus, visu šių draugijų instrumentinių ansamblų gausa liudytų ir apie stiprius šio krašto instrumentinio, taip pat ir liaudies, muzikavimo tradicijas.

Liucija Riaubaitė-Jokubauskiene. 2003 m.
Gailos Kirdienės nuotrauka.

Povilas Ročys smuikuojas. Klaipėda. Apie 1947 m.
Nuotrauka iš asmeninio archyvo.

Kintiškė lietuvininkė Lidija Kiūn (vok. rašoma *Kün*)-Auškelienė (g. 1920 m. Kintuose, dabar gyvena savo gimtuosiuose namuose; žr. 4 pat. sąrašą) pasakojo, kad jaunimo šokių su instrumentine muzika vykdavo per miestelio šventes, kurias organizuodavo Moterų draugija arba giri-ninkija, bažnyčia. Tai buvo kviestiniai vakarai, vykdavę pri-vacijoje salėje. Muzikantai grodavo smuiku, armonika (Vilius Kurpeitis), būgnu (Milė), taip pat ir *klavieru* (pianinu, plg. vok. *Klavier*), kartais prisidėdavo saksofonininkas Žiliatis (MFA S, užr. 2003 m.). Pateikėja pasakojusi, kad an-sambluje skambindavo ir juodomis dylikos stygų kanklėmis.⁴⁵ 1988 m. ji dar turėjo citrą, savo šeimos relikviją, ir ja paskambino,⁴⁶ pritardama savo vyrui, žemaičių smuikininkui Tadui Auškelui, nors jis, pasak pačios, „taip dorai ir neišmoko su ja groti“.

Daugiausia duomenų apie Klaipėdos krašto, Šilutės aps., Kintų vls. smuikavimą ir kitokį instrumentinį muzikavimą XX a. pirmosios pusės **kaimo bendruomenės papro-**
čiuose pateikė M. Dauskartas, grojės ne tik smuiku, bet ir mandolina, gitara, lūpine armonikėle, vokiška armonika, bažnyčioje kornetu (tenoru), o pokarinėje *kaimo* kapeloje – strykiniu altu ir kontrabosu.⁴⁷ Pateikėjui buvo devyneri

(1928 m.), kai mirė tévas Martynas Dauskartas (g. Žiaukų k.). Tuo metu ir „krito į akis muzika“. Groti mokė motinos brolis, muzikos instrumentų meistras ir liaudies muzikantas Jonas Dauskartas (1908–1960), gimęs ir gyvenęs Kintų vls., Vabalų k. („durpynuose“), miręs Vokietijoje. Pirmiausia M. Dauskartas išmoko groti lūpine armonikėle. *Dėdis* „mokindavo vakare, po darbo – aš turėdavau arklį valdyt, vagojant bulves. Vakare jisai paims lūpinę armonikėlę arba smuiką, arba mandoliną, ir jau gros. Aš ir labai norėjau išmokti nors lūpine armonika, man labai patikdavo, kaip jis grodavo, į taktą mušdavo liežuviu. Labai gražiai sugroja, tiesiog malonu klausytis“.⁴⁸ *Dėdis* vieną mandoliną padovanovo savo sūnėnui. Kai pirštai priprato „prie stygų paspaudimo intervalų“, pradėjo griežti smuiku.⁴⁹ Be to, pateikėjas mėgdavo iš karto groti lūpine armonikėle ir mandolina.

Kapelų lietuvininkai vadindavo *dorfmuzyke* (liet. ‘kaimo muzika’). Nedaug kapelų buvo – Kintų apylinkėse tik Vabalų kaimo (Martyno dėdės) kapela buvo žymesnė. Ją kviestavo griežti ir į vestuves.⁵⁰ Šią kapelą sudarė trys smuikininkai (dvi merginos ir Jonas arba Martynas Dauskartai) ir viena akordeonininkė (akordeonai būdavo vokiški: „Voichtländer“, „Hohner“). Ji arba J. Dauskartas dar koja mušdavo būgną – taip groti iki šiol labai populiaru Šilutės ir gretimuose rajonuose.⁵² Smuiku grieždavo stovėdami, mandolina – būtinai atsisėdė.⁵³

Be kapelos apsieidavo retos vestuvės: „Šeštadienį, sek-madienį, kartais penktadienį į vakarą pradeda. Jei turtingesni ūkininkai, didesnes vestuves keldavo, ilgiau užtrukda-vos tos vestuvės. Dažniausiai būdavo teip: pas merginą, [o] jeigu [ji] išeina pas vyrą, tai ir tenai paskiau irgi nuvedliu-davo“. Tie patys muzikantai grieždavo abiejose pusėse.⁵⁴

Jaunimo šokių vakarėlių vadindavo *tanciais*, sakydavo: „Ei-nam į tancius“. „Žiemos metu tai būdavo dažnai, jau kas šeštadienio vakarą. Vasaros metu, būdavo, kartais susirenka jaunimo būrys pas ūkininką ant kiemo, kur lygesnis kie-mas [t.y., vykdavo gegužinės]. Pas tokį Klimkaitį susirinkda-vos, už mane jaunesnis berniukas buvo, paskiau Magdalena, mano amžiaus mergina buvo. Vienas (...) smuiku grodavo, o aš lūpine armonika, arba kitas kas paims lūpinę armoniką, aš – smuiku. Labai daug kas mokėjo groti lūpine armonika. Gera muzika gaudavosi. Šokiuose grodavo veltui, tik gal pa-vaišindavo. Grodavo jaunimui visokio amžiaus, ateidavo ir armiją baigę vyrai dvidešimt su viršum metų“.⁵⁵ Grodavo ir armonika („Hohner“), akordeonu, citrą „priimdamo į kapelą“: „Blymasių kaime buvo Štolciukas, turėjo citrą. (...) mes pasikviesdavom jį, kad pajairint muziką – gerai grodavo“. Martynas Dauskartas muzikuodavo ir su broliu Ernstu (g. apie 1923 m., žuvo per karą), kuris grojo smuiku arba mandolina, armonika.

Taigi Šilutės aps. (Kintų vls.) lietuvininkų kapelų su vienu ar keliais smuikais sudėties savitumas tas, kad nebūdavo bosinių instrumentų,⁵⁶ kurie labai būdingi jų kaimynų žemaičių kapeloms. Bosinio strykinio chordofono neminėjo ir

Klaipėdos, Pagėgių aps. pateikėjai. Klavišinių instrumentų (pianino, fisharmonijos) pamégimą galima sieti su namų muzikavimo tradicija.

Bitėniškė (Pagėgių aps.) E. Grigolaitytė-Kondratavičienė pasakojo, kad sekmadieniais vykdavo jaunimo šokių vakarėliai, į kuriuos *pasaulietiški* lietuvininkai leisdavo vaikščioti savo vaikus. Jaunimas labai laukdavo Joninių bei kitų kalendorinių švenčių, kurias tradiciškai švęsdavo ant Rambyno kalno. Ten iš jvairių Mažosios bei Didžiosios Lietuvos apylinkių susirinkdavo minios žmonių. Grieždavo net keli orkestrai (vienas, kaip prisiminė pateikėja, iš Tauragės), jaunimas šokdavo. Su šokiais, instrumentine muzika vykdavo ir vestuvės.⁵⁷

XX a. pradžioje Klaipėdos aps. sužadėtuvėse, vestuvėse ir jaunimo vakarėliuose muzikos instrumentais taip pat grota šokiams.⁵⁸ Pasak etnomuzikologės Linos Petrošienės, klaipėdiškiai dažniau nei dainuotas dainas prisiminė per vestuves šoktus šokius, žaistus žaidimus. Tik dalies pateikėjų teigimu, didelių vestvių su muzikantais nebūdavo, grodavo nedaug.⁵⁹ Ketvergių k. gyvenusi Ana Budrik-Ašmontienė (g. 1905 m.) pasakojo, kad per vestuves grodavo „su dūdās (taip klaipėdiškiai vadino armoniką – G. K.), būgnu”. Rūtos Perkamaitės-Kosienės (g. Klaipėdos aps., Südmantų k., žr. 4 pat. lentelę) tévų vestuvėse (1933 m.; švēstos nuo ketvirtadienio iki sekmadienio) muzikantai grojo

smuiku, gitara. Šios pateikėjos motinos (Anos Keizerytės, 1906–1978) tėvas ir broliai grojo *dambrais* (lūpinėmis armonikėlėmis), broliai – ir gitara.⁶⁰

Hitlerinei armijai užėmus Klaipėdos kraštą M. Dauskaras pasirinko (optavo) Lietuvos pilietybę ir 1940 m. apsigynė Kaune. Ten gyveno kartu su draugu, taip pat iš Klaipėdos krašto, ir savo malonumui muzikuodavo: „Jis – lūpine armonikėle, aš – mano paties pasidirbtą mandolina arba dvieilę nechromine armonika („keičiančia balsus” „Hohner””)“. Sukūrus šeimą su aukštaite Otilija Sudeikyte uošvė kartais prašydavo pagroti armonika. Smuikavimo tradicijas tėsia M. Dauskarto vaikaitis Raimondas Zakutauskas (g. 1965 m., gyv. Raseiniuose), kuris groja smuiku, armonika. Jo žmona taip pat muzikantė, groja mandoliną, lūpine armonikėlę.

XX a. antrojoje pusėje situacija pasikeitė. Pokario metais šventės su muzika ant Rambyno kalno nebevykdavo. Bitėnų *kaimo šokiųose* grojo tik vienas muzikantas (Raudonius, ko gero, žemaitis): griežę smuiku ir kojomis mušė būgną.⁶¹ 1951 m. Kondratavičių šeimą ištrėmė į Sibirą (grįžo 1956 m.) smuikas ir akordeonas keliauto kartu. Tremtyje su dainomis, kurioms pritardavo ir smuiku, sveikindavo draugus gimimo dienos proga. Dainuodavo tremtiniai, patriotines ar šiaip graudžias dainas („Leiskit į Tėvynę”, „Lietuva brangi”, „Ko liūdi, berželi”), eidavo ratelius (pavyzdžiu, „Šiaudiniai batai, šakaliniai padai”).

Povilo Ročio vadovaujama kapela Kretingos rajone, Baubliuose. Iš kairės: Povilas Ročys (smuikas), Stasys Račinskas (bandonija), Kazimieras Rudrys (kontrabosas), Valentinas Romanenkovas (bandonija), Emilija Romanenkova (būgnelis). 1997 m. *Darijos Martinkutės* nuotrauka.

Kaip pasakojo Klaipėdos r., Šernų ap. užaugę žemaičiai muzikantai Liucija ir Bronislovas Jokubauskai (žr. 4 pat. sąrašą), vos karui pasibaigus iš likusias tuščias sodybas su visu geru *rusai* skatino keltis šeimas nuo Klaipėdos krašto – Žemaitijos *rubežiaus*. Tarp jų pasitaikė ir muzikantų, taip pat ir smuikininkų, kurie palaikė ryšius su savo giminėmis, likusiais gimtosiose vietovėse ir puoselėjo savo papročius.⁶² Su muzika jie mėgdavo pasveikinti varduvininkus – patys muzikantai duris apipindavo ažuolo lapų vainiku. Toks paprotys lietuvinkams nebuvo žinomas.⁶³ Be to, ir iš kaimo vietoves, pavyzdžiu, Dovilus, suvažiavo rusų. Jie taip pat laikėsi savų muzikavimo tradicijų, grojo balalaikomis. Jų repertuarė buvo ir žemaičiams žinomų šokių, pavyzdžiu, padispanas (rus. *podispaniec*), krakoviakas.⁶⁴

Liucija buvo dešimties metų (t.y. 1953 m.), kai smuikininkas Alfonsas Tamošauskas (taip pat žemaitis, tada buvęs apie 22 metų jaunuolis) ją šiek tiek pamokė groti rusiška armonika – „tik kad nepaimtų jos atvirkščiai“. Pateikėja klausydavosi radijo ir mokydavosi groti. Pats A. Tamošauskas grieždavo dviese su kontrabosininku. Po kelerių metų kūlimo mašina smuikininkui nupjovė ranką, kitų vyrinių muzikantų apylinkėje nebuvo, todėl Liucija tapo pagrindine *šokiu*, gegužinių muzikante. Ilgą laiką ji grojo bajanu. *Šokiai* vykdavo Šernuose, prieš kino seansą ir po jo, bet tik iki 21 val. Vietinių gyventojų vaikai (vadinti *būru-kais, vokietukais, prūsa*) su žemaičiais nedraugavo, nors ir lankydavo tą pačią mokyklą.⁶⁵ Taip pat ir L. Augėnaitė nurodė, kad iš Klaipėdos kraštą atskélusiems muzikantams, kurie grodavo vestuvėse, neteko bendrauti su *būru* muzikantais, nes jų ir nebuvo.⁶⁶

Kaimo kapelos ir folkloro ansambliai. M. Dauskartui apie 1960 m. grįžus gyventi į Šilutės r., Jonaičių t.ū. pasitaikė labai mėgstantis muziką direktorius. Sužinojęs, kad M. Dauskartas griežia smuiku, nupirko reikalingą muzikos instrumentų ir įpareigojo suorganizuoti *kaimo* kapelą: „Vienu metu buvom net šešiolika muzikantų“. Šioje kapeloje smuiku griežę Pranas Putvinskas iš Ž. Naumiesčio apylinkės (žr. 3 pat. sąrašą), o M. Dauskartas – altu (prieš karą Šilutės aps. kapelose alto nebūdavo, tik smuikai; *altu* vadinta antrojo smuiko partija). Pablogėjus sveikatai M. Dauskartas pradėjo griežti kontrabosu. Paskutiniaisiais metais „atsigaivinti“ dar susieidavo 3–5 muzikos mėgėjai.

Tokiose organizuotai suburbose *kaimo* kapelose, vėliau ir folkloro ansambliuose, smuiku grieždavo ir iš Klaipėdos kraštą atskélė žemaičiai ar iš kitų Lietuvos regionų kilę smuikininkai, kiti muzikantai. T. Auškelis apie 1957 m. grojo Kintų kapeloje, kurią sudarė 5 smuikai, 3 akordeonai, klarinetas, kontrabosas, būgnas su lėkštėmis (EIA). Kapelose grojo ir Kazimieras Binginas, Zenonas Lakačiauskas (apie 1988 m. Rusnės kultūros namų kapelą sudarė smuikas, saksofonas, bandonija, akordeonas), Julius Vilkys (Inkakalių k. nuo 1965 m. ir vėliau; apie 1988 m. kultūros namų kapelą sudarė smuikas, klarinetas arba triūba, būgnas, akordeonas). Klaipėdos „Senoliuose“ (taip pat ir „Kuršių ainiuose“)

muzikavo S. Berenis, Z. Bernotas, V. Drūtys, P. Ročys (taip pat ir kituose kolektyvuose, kuriems pats ir vadovavo), Liucija (armonika) ir Bronislovas (būgnu) Jokubauskai (jie grojo ir kituose kolektyvuose), Palangos „Méguvoje“ – Kazimieras Jakubauskas ir kiti. Tokiuose kolektyvuose liaudies smuikininkai iki šiol tebemuzikuoją ir kituose Lietuvos regionuose.⁶⁷ Ne visiems tokiuose kolektyvuose pavyzdavo pritapti, pavyzdžiu, iš ižymios liaudies muzikantų Petrošių šeimos (Tauragės aps., Vainuto vls.) kilusi Kazimiera Petrošiūtė-Maziliauskienė, grojusi ir pučiamuoju, ir stygiui altu, Šilutės kapeloje negrojo, nes tokį instrumentų šiam kolektyvui nereikėjo. Taip intensyvesnė šios instrumentininkės veikla ir nutrūko, bet ji lankė kultūros namų chorą, dalyvavo dainų šventėse.⁶⁸

Liaudies smuikininkų repertuaras: kūrinių žanrai ir melodiniai tipai

Rengdamasi tyrinėti šiam straipsniui pasirinktos srities smuikininkų repertuarą transkribavau daugelį archyvuose turimų smuiku solo ar ansambliuose pagriežtų kūrinių įrašų (daugiau kaip 150, neskaičiuojant tų pačių kūrinių versijų, iš jų 21 detaliai, kitus supaprastintai). Kai kuriuos kūrinius yra transkribavę ir altininkas Mykolas Daugirdas, etnoinstrumentologas Kazimieras Šermukšnis. Be to, detaliai transkribavau visus 25 lietuvininko M. Kavolio 1960 m. mandolina paskambintus kūrinius.⁶⁹ Apibendrinti ir duomenys apie keilių kitais muzikos instrumentais grojusių muzikantų repertuarą bei kitų pateikėjų paminėjimai.

Nurodytą repertuarą smuiku pagriežę 1 lietuvininkas ir 26 žemaičiai, kurie pagal rajonus pasiskirsto beveik tolygiai: po 9 iš Klaipėdos ir Kretingos r., 8 iš Šilutės r. Daugiausia kūrinių pagriežę klaipėdiškiai (97), mažiau šilutieškiai (67), mažiausiai kretingieškiai (55). Iš atskirų smuikininkų, pagriežusių daugiausia kūrinių, jų įrašyta nuo 12 iki 30 (iš klaipėdiškių: S. Berenio – 30 (skaičiuojant ir 5 su „Senolių“ ansambliu įrašytus kūrinius),⁷⁰ Z. Bernoto – 17, P. Ročio – 16, Prano Pipiro – 14; iš šilutieškių: Stasio Bagdono – 21, Stanislovo Noreikos – 18, Juozo Juknaius – 13; iš kretingieškių: Juliaus Butkaus – 20, Leono Baužio – 12). Iš kai kurių kituose Žemaitijos rajonuose gyvenusių smuikininkų įrašytas ir kur kas gausesnis repertuaras (neretai didžiausias, koks tik yra užrašytas iš lietuvių liaudies smuikininkų), pavyzdžiu, šiauliškis Stanislovas Baltrušaitis pagriežę 71 kūrinių,⁷¹ jo sūnus Feliksas Baltrušaitis – 49,⁷² telšiškiai Ciprijonas Niaura – 63,⁷³ Juozas Žilvitis – 40⁷⁴ kūrinių. Beje, iš klaipėdiškių armonikininkų Antano Baltmiškio ir L. Jokubauskienės per vieną apsilankymą įrašyta po 34 kūrinius, taigi daugiau negu iš smuikininkų. Sie faktai rodytų smuikavimo tradicijų nurodytuose rajonuose nykimo tendencijas, nors daugeliu atveju (ypač jei užrašyti vos keli kūrinių) galima įtarti, kad užrašytojai pateikėjus apklausė nepakankamai išsamiai.

M. Dauskartas prisiminė 20 kūrinių, iš jų 4 pagrojo smuiku, 6 – lūpine armonikėle, 2 – ir vienu, ir kitu instrumentu,

apie kitus tik pasakojo. Beveik visus kūrinius Šilutės apsu grodavo **XX a. 3–4 dešimtmetje ir anksčiau**, tik 2 kūriniai iš pokarinės kapelos repertuaro. Didžiausią repertuaro dalį sudarė valsi (6), tradiciniai šokiai (6), maršai (5). Pateikėjas prisiminė vos kelias polkas, vieną fokstrota,⁷⁵ nors pastarieji buvo populiarūs: „Polkos nelabai jau buvo madoj, daugiau valsas, fokstrotas, reilenderis. Dėdės mokindavo daugiausia valsus. Suktinis labai madoj buvo, šokiai dažniausiai vis, būdavo, prasidėdavo suktiniu ir [juo] baigdavosi (...).⁷⁶ Paskiau koks nors valsas, fokstrotas, re(i)lenderis, nu i visi šokiai būdavo (...). Pasiutpolkė – ta pati polkutės melodija būdavo panašiai, i viskas, tik kas nors iš muzikantų pasakys: nu pasiutpolkė dabar pašokit”.⁷⁷ Gal kiek populiarės polkos buvo Klaipėdos apsu.⁷⁸

Šilutės r. gyvenusių žemaičių smuikininkų repertuarą sudarė daugiausia jaunystėje išmokti įvairūs tradiciniai šokiai (31), žymiai mažiau polkų (12), valsų (11), dar mažiau fokstrotų (5), maršų (5), dainų (2). Kretingiškiai daugiausia mokėjo tradicinių šokių (bet jų užrašyta tik 22), mažiau valsų (11), polkų (9), dar mažiau fokstrotų (6), maršų (3), dainų (3). Klaipėdiškių žemaičių repertuarą taip pat daugiausia sudarė tradiciniai šokiai (26), bet jie beveik lygiai taip pat mėgo ir polkas (jų užrašyta 22), valsus (15), maršus (13), dainas (11, iš jų 3 pokarinės), fokstrotus (9). Taigi žanriniu aspektu šilutiškių lietuvininkų smuiko repertuaras panašus į šilutiškių ir kretingiškių žemaičių, nes grota mažiau polkų, o klaipėdiškiai žemaičiai išsiskiria polkų ir kitų vėlesnių šokių (valsų, fokstrotų) bei dainų, maršų gausa. Tiesa, M. Dauskartas maršų pagrojo tiek pat, kiek užrašyta iš visų šilutiškių žemaičių. Valsus visi mūsų pasirinktos srities žemaičiai mėgo gal kiek ir labiau negu kitų Žemaitijos rajonų smuikininkai, o pastarieji polkų mokėjo dar daugiau, pavyzdžiu, minetieji iškilūs žemaičių smuikininkai Baltrušaičiai pagriežę po 7 valsus, bet tévas – net 36 polkas (sūnus – 19).

XIX a.–XX a. pradžioje lietuvininkai, kaip ir žemaičiai, labai mėgo **kontradansinius šokius**. Kaip rašė XIX a. antrosios pusės autorai, į kontradansinius buvo panašūs ir senieji grupiniai, Mažojoje Lietuvoje vien tik merginų ar tik vyrų šokami šokiai, pavyzdžiu, *Kepurinis*. Šis per linamynio pabaigtuvės merginų pašoktas nacionalinis šokis sužavėjo Eduardą Gizevijų: šoko pora prieš porą „turais, panašiai į kontradansą, su labai gražia muzika” (grojo vienas muzikantas, šokį lydėjo ir daina).⁷⁹ Pasak Otto Glagau (apie 1867 m.), lietuvininkės merginos *jaunime* dar kartais pašoka *Kepurinį*, kuris yra panašus į kadrili, 2/4 takto. Dažniau šokiamas valsas ir galopas, tustepas ir škotas.⁸⁰ Panašiai vadina mi šokiai (*Kepurinskis*, *Kepurinė*) XIX a. antrojoje–XX a. pirmojoje pusėje buvo paplitę ir Žemaitijoje, Kretingos, Plungės, Raseinių, Telšių apskrityse. Keletas šokio muzikos variantų užrašyta (vieną iš jų 1937 m. pakankliavo Stanislavas Abromavičius, mokėjės griežti ir smuiku),⁸¹ yra pastabų, kad grota ir smuikais. Dzūkijoje žinotas šokis *Kepurėlė*, Aukštaitijoje – *Kepurnikas*.⁸²

Nežinomas XIX a. antrosios pusės autorius paminėjo dviejų porų šoktą kelių *tūrų* šokį *ekstramadūras* (jo nuomone, pavadinimas „išgalvotas”, ko gero, tai buvęs „kokis kadrilio fragmentas”), kuris baigėsi „viesulingu galopu”.⁸³ XX a. pradžioje taip pat buvo populiarūs kadriliai. 1901 m. Tilžės „Birutės” draugija surengė šventę, kurioje dylikiai mergaičių „šoko kvadriliją”.⁸⁴ Bitėniškės E. Grigolaitytės-Kondratavičienės prisiminimuose rašoma, kad gražiausia Joninių šventės dalis būdavo į menuetą panašus šokis (kadrilis) prancūzišku pavadinimu „Quadrille à la cour” (pranc. *cour* ‘kiemas, dvaras, rūmai’).⁸⁵

M. Dauskartas iš kontradansinių šokių prisiminė tik „Lott ist tott” (dainuodavo tik vokiškai), Žemaitijoje žinomą kaip *Lakišius* (*Lakyšius*, *Lakišas*). Tai – visoje Europoje paplitęs šokis, labai populiarus ir visose vokiečių bei slavų gyventose teritorijose.⁸⁶ Mūsų tiriamame žemaičių smuikininkų repertuarę šis šokis nebuvu populiarus (ko gero, užmirštas), užrašytas tik iš „Senolių” kapelos muzikantų.⁸⁷ Kiti šokio muzikos variantai užrašyti iš Tauragės,⁸⁸ Šiaulių,⁸⁹ Telšių⁹⁰ rajonų smuikininkų. Šokis buvo žinomas ir plačiau, turėjo ir dainuojamų tekstu (kai kurie – iš dainų, pavyzdžiui, „Vidury kymelia jašarėles teka, / Aš girdėjau, aš girdėjau, ko matuši sneka”).⁹¹

XX a. vyresnės kartos žemaičių smuikininkų repertuarę kontradansiniai šokiai šiek tiek dažnesni: ne tik „Noriu miego”, „Mudu du broliukai”, bet ir jonkeliai, *Šakalinė* („Bulius”), *Galiopas*, *Šeinis*, *Kadrilis*.⁹² Paskutiniaisiais dešimtmeciais ir žemaičių smuikininkai kadrilius jau buvo beveik užmiršę.

Kaip minėta, literatūroje dažnai rašyta, kad Mažosios Lietuvos lietuvininkai šoka galopą, kuriuo galėjo užsibaigti ir kadrilis. Tai – XIX a. Europoje populiarus porinis sukimosi šokis. Matyt jį galėjo mokėti ir Klaipėdos krašto lietuvininkai (nors XX a. jis ir neužrašytas), nes Žemaitijoje (taip pat ir Kretingos, Šilalės r.) bei Aukštaitijoje *Galopas*, *Galiop(a)s* žinomas kaip kontradansinis arba porinis šokis – baimamoji kadrilių dalis.⁹³

Iš kitų **tradicinių šokių** pažymėtinas šilutiškių vestuvių apraše paminėtas apeiginis šokis *Skepetinė*.⁹⁴ Taip vadinas šokis buvo žinomas ir Tauragės,⁹⁵ Raseinių aps., taip pat Jurbarko r., Veliuonos apylinkėse ir Dzūkijoje.⁹⁶ Iš S. Abromavičiaus 1937 m. pakankliuotos šokio muzikos⁹⁷ matyti, kad tai buvo trijų (ar keturių) dalų šokis: pirma (ir antra?) dalis 2/4 metro, kita – valsas, paskutinė – matyt, polka, bet su pabaigoje išplėsta ritmika.

M. Dauskartas prisiminė tik vieną lietuvišką tradicinį šokį – visoje Lietuvoje mėgstamą suktinį. Tikriausiai lietuvininkams galėjo būti žinomi ir kiti visoje Lietuvoje iki šiol populiarūs lietuviški šokiai, kuriuos grieždavo ir žemaičiai, pavyzdžiu, „Ant kalno karklai”, klumpakojis (Grąžuolelis, Katinėlis), „Mudu du broliukai”, „Noriu miego”, „Pjoviau (grėbiau) šieną”. Kai kurias iš šių melodijų platino ir Mažosios Lietuvos draugijų chorai, pavyzdžiu, Vydūno vadovaujami chorai iš Vinco Kudirkos „Kanklių” rinkinėlio atlikdavo dainą „Ant kalno karklai siūbavo”.⁹⁸

Žemaitijoje (panašiai, kaip ir kitur Lietuvoje) paplitę žaidybiniai šokiai, kurių pirmoje dalyje šokėjai pagal muzikos ritmą vienas su kitu pliaukši delnais, o antroji dalis polkinė, pavyzdžiu, *Pliauskutis* (*Kleckai*, *Papliauskas*, *Žydelka*), „Žyds jouds“ („Striūks buks vokietuks“⁹⁹). Pastarojo šokio pirmosios dalies melodija tapo Klaipėdos ir Šilutės r. populiaros polkos „Drugeliai“ („Drugelis“, „Liub šokt, liub dainout“, ¹⁰⁰ „Meilės žvilgsnis“¹⁰¹) pirmajā dalimi (žr. 1 pavyzdį). Ši polka labai populiarūs ir Šiaulių¹⁰² bei ypač Telšių¹⁰³ rajonuose.

1 pavyzdys. POLKA „MEILĖS ŽVILGSNIS“
(pirmosios eilutės)

MFA KLF 839/10, smuiku pagriežė Pranas Pipiras,
užr. A. Klova, G. Kurkulytė 1986 m.,
transkribavo G. Kirdienė 1994 m.

Tradicinių šokių melodijos pateko ir į kitas polkas, pavyzdžiu, kaip trijų dalų polkos „Raseinių Magdė“ pirmają dalį kretingiškiai smuininkai Julius Butkus ir Mykolas Jokubauskas pagriežė tradicinio šokio *Gyvatas* (plg. *Gyatara*, *Gyatukas*¹⁰⁴) pirmają dalį (žr. 2 pavyzdį). Antroji šios polkos dalis visoje Lietuvoje žinoma kaip populiarūs polkos pirmoji dalis (plg. klaipėdiškių „Drugelių polką“, ¹⁰⁵ kretingiškių „Sugintiečių polką“¹⁰⁶).

2 pavyzdys. POLKA „RASEINIŲ MAGDĖ“
(pirmosios eilutės)

EIA, MFA KLF 922/58, pasmuikavo Julius Butkus
(pirmas smuikas), Mykolas Jokubauskas (antras smuikas),
užr. I. Šileikienė, G. Siaurukaitė 1987 m.,
transkribavo G. Kirdienė 1995 m.

Iš T. Auškelio užrašytas trijų dalų šokis *Vijavas ar Vėjava*, ¹⁰⁷ kurio paskutinė dalis – smagi polka. L. Kiūn-Auškelienė, paklausta apie ši šokį, teigė, kad jos vyras ji atsivežė iš Švēkšnos vls. ir šokdavo tik savo namuose, kai apsilankydavo jo giminės arba draugai. Prieš karą Kintuose jis nebuvó žinomas.¹⁰⁸

M. Dauskarto pagrotas tarptautinio melodinio tipo šokis „Siehst du nit, da kommt er“ („Ar nematai, jis ateina“; dainuodavo tik vokiškai) Žemaitijoje ir Radviliškio r. (pavyzdžiu, „Viens į vieną kertę“¹⁰⁹) žinomas kaip *Greičpolkė*. Juozas Grišas iš Veiviržėnų ap. pateikė ji kaip šokį „Praded rytas aušti“ (žr. 3 pavyzdį). Vilkaviškio r. užrašytas panašaus pavadinimo šokis *Greibolke*¹¹⁰ yra kito melodinio tipo.

3 pavyzdys. PRADED RYTAS AUŠTI
(pirmosios eilutės)

MFA KLF 840/21, smuiku pagriežė Juozas Grišas,
užr. A. Klova, G. Kurkulytė 1986 m.,
transkribavo G. Kirdienė 1994 m.

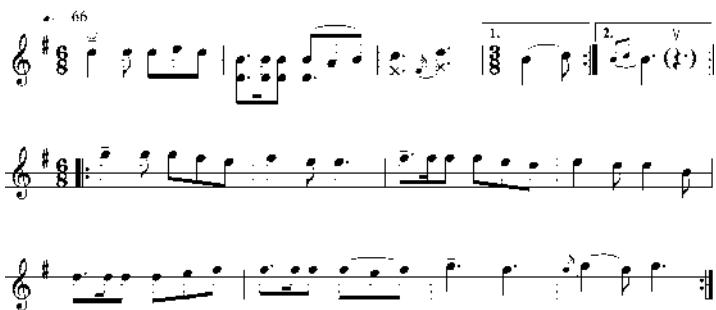
Tarptautinis šokis (arba maršas, vaišių daina) „O, Zuzana, širdis mana“ („Visi šunys loja“, vok. „Alle Hunde bellen“) paplitę visoje Lietuvoje, o Žemaitijoje žinomas kaip *Leilinderis* (plg. vok. *Rheinländer*). Iš Telšių aps. kilę pateikėjai nurodė tekstus „Bars tavi motin“, „Dūs tau motin“ (plg. *Kumpakojis*¹¹¹). M. Dauskartas teigė, kad čia ne *Reilenderis*, nes jo kitoks ritmas,¹¹² lūpine armonikėle jis pagrojo kitokį *Reilenderį*. Bendras jų, kaip ir į pirmajį labai panašaus melodinio tipo šokio „Tu, Jadyga“ bruožas – akcentuota kiekvienos eilutės paskutinė ketvirtinė. Kaip *Leilinderio* melodija žinoma ir „Čigonų polkos“¹¹³ (Kretingos r.) melodija. A. Vaičiulytė-Kurlenkienė patraliavo ir dar kitą, sudėtingesnį *Railenderį*. Tokių tarptautinių melodinių tipų lyginamieji tyrimai kaip tik ir galėtų atskleisti lietuvių muzikos atlikimo stilistikos savitumus, bet tai – jau kito darbo tema.¹¹⁴

Žemaičiai mėgo ir fokstrotus „Ar atsimeni auštantį rytą“, ¹¹⁵ „Šoki trypkiai, bernuži“, polkas „Per Virvytę“ („Per virvutę“), „Skambučių“ („Su skambučiais“), „Su ragais“ („I kubilą“), kaip ir lietuvininkai – pasiutpolkę.

Klaipėdos krašte buvo labai populiarūs valsai, jie tapdavo ir apeiginiais šokiais. Lietuvinkų vestuvėse trijų muzikantų grižiamus valsus paminėjo nežinomas XIX a. antrosios pusės autorius: „pakenčiamą valsą“ ir „šmaikštų valsą“ (kurie buvo grie-

žiami pradedant šokius po vaišių) ir „nuotakos šokiui” griežta valsą.¹¹⁶ XX a. pirmojoje pusėje Šilutės aps., Kintų vls. vestuvėse piršlys su jaunaja šokdavo pagal J. Strauso „Vienos valsą”.¹¹⁷ Taip pat ir per vestuvių naktį vykdavusį *vunštancą* (‘pageidavimų šoki’?) šokėjos dažnai muzikantams užsakydavo valsus, dažniausiai – „Lustig ist das Zigeuner leben” (liet. „Linksmas čigonų gyvenimas”, žr. 4 pavyzdį). L. Kiūn-Auškelienė taip pat teigė, kad vakarėliuose buvo populiarūs lėtesni šokiai: *valceriai* (pavyzdžiu, *Šibervalceris*), fokstrotai. Klaipėdos aps. buvo šokamas ir tango.¹¹⁸ M. Kavolis 1960 m. mandolina paskambino du valsus,¹¹⁹ bet trijų dalių metro yra ir dar septynios melodijos, daugelis iš jų – dainų.¹²⁰

4 pavyzdys. VOKIŠKAS VALSAS
„LINKSMAS ČIGONŲ GYVENIMAS”

MFA D 17/19, smuiku pagriežė Martynas Dauskartas,
užr. G. Kirdienė, A. Kirda 2000 m.,
supaprastintai transkribavo G. Kirdienė 2003 m.

Lietuvininkai, kaip ir žemaičiai, valsus dažniausiai griežda-
vo pagal dainų melodijas. M. Dauskarto pagriežtą *Vokišką valsą* (žr. 4 pavyzdį) mandolina kaip „valsinę dainos melodiją” pa-
skambino ir M. Kavolis.¹²¹ Šio valso variantas (*Valcelis*, „Čigo-
nas”) užrašytas ir iš Vilkaviškio r. Vištyčio ap. smuikininko Kazimiero Augustaičio.¹²² Valsas „Kaip gražu miške”¹²³ buvo populiarius ne tik Vokietijoje, bet ir Žemaitijoje bei kitur Lietuvuje, bet ten – labiau nuo Antrojo pasaulinio karo metų. Klaipė-
dos krašto lietuvininkai, kaip ir žemaičiai, labai mėgo valsus „Ar aš tau, sese, nesakiau” (jį paskambino ir M. Kavolis),¹²⁴ „Plau-
kia sau laivelis”, „Ko liūdi, berželi” (šilutiškiai lietuvininkai jį
grieždavo kaip maršą).

9/8, o ne 6/8, kaip įprasta žemaičiams, metru ir lyg į menuetą panašia ritmika išsiskiria lietuvininkų, kartais ir žemaičių, griežti vokiški valsai „Am Bodensee” (liet. „Prie Bodeno eže-
ro”) ir „Tėviškės laukuos”¹²⁵ (plg. „Žvejo sūnus”, kurį S. Beren-
nis išmoko karo metais iš gaidų).¹²⁶ M. Kavolis šį kūrinį paskambino kaip valsinę dainos melodiją. Rytų Prūsijos vokiečiai šiuo
melodiniu tipu dainuodavo „Baltijos jūros dainą” (vok. „Ostsee-
lied”).¹²⁷ Ko gero, tik Klaipėdos, Kretingos, Šilutės r. žemai-
čiai grojo „Minuetto” („Monetų” „Manietų”) valsą. Tauragės
aps. žinotas ir menuetas.¹²⁸

Lietuvininkai labai mėgo ir **maršus**. Kelis paskambino ir M. Kavolis (dainos melodija „Du broliukai kunigai”,¹²⁹ *Marši-*

*nė melodija*¹³⁰). Šilutės aps. maršus grieždavo per krikštynas, vestuves: „Iš bažnyčios parvažiavę pagrindinių vestuvinių maršą „Suk (suk) ratelį” tuojuo grodavo; pavalius – maršą „Kaimo vestuvės”, kurį dainuodavo tik vokiškai.¹³¹ Per vestuves maršus grieždavo ir Klaipėdos aps.¹³² Labai dažnai tokis lietuvininkų maršas („Ant kalno mūrai”, „Du broliukai kunigai”, „Ko liūdi, berželi”, „Kaimo vestuvės”, iš dalies ir plačiai Lietuvoje žinomas „Suk suk ratelį”), kaip ir iš Žemaitijos kilusių klaipėdiškių ar šilutiškių smuikininkų (pavyzdžiu, „Nedėlios rytelį”, „Sudie, tėveli ir motinėle”, „Kad aš turėjau kai-
me mergaitę”), yra pagrįstas dainos melodija. „Nedėlios rytelį” lietuvininkai (taip pat ir klaipėdiškė žemaičė L. Jokubauskienė) grodavo kaip dainą „Kada noriu, verkiu”, o žemaičiai (ir daugelis kitų lietuvių) – kaip maršą. Jį, kaip ir maršą „Kęstutis”, dažnai grodavo Lietuvos kariuomenės pučiamujų orkestrai.¹³³ Daina „Kada noriu, verkiu” dažnai skambėdavo „Birutės” draugijos šventėse.¹³⁴

Lietuvininkai muzikantai **grodami dainuodavo** (vokiškai) tik maršą „Kaimo vestuvės” („Kada subatvarkėly kaimo kapela groja”): „Kartu grodavo ir dar surikdavo. Muzikantai tik vienam tarpe padainuoja (pašaukia) ir vėl iš naujo tollyn groja. Kad kartu grotų ir dainuotų [šokius] nebubo mados”.¹³⁵ Lietuvininkai teigė, kad ratelius tik dainuodavo, o Žemaitijoje (Kretingos, Klaipėdos r. ir kitur) jiems pritardavo ir smuiku ar kapela. Kretingiškis Julius Butkus su kaimynu armonikininku Pranu Buteniu, dainuodami kartu su savo žmonomis, pagrojo ratelius „Jurginėlis gražiā žydi”, „Linksmumas gražumas šio vakarėlio”, „Šiaudų batai, šakalių padai”,¹³⁶ Vėžaičių etnografinis ansamblis su armonika atliko ratelį „Puikios rožės gražiai žydi”.¹³⁷

Lietuvininkų **muzikantai pritardavo** moterų dainuojamoms **dainoms** arba **giesmėms**. Būdavo ir kaimo mu-
zikantų, pavyzdžiu, pateikėjos Annos Grabst (Grobšt)-
Pareigienės tėvas (g. 1883 m., gyv. Butkų k.), kurie smui-
ku ar triūba, pianinu grodavo tik giesmes, o ne šokius.¹³⁸ Žemaičių smuikininkai taip pat grieždavo dainas, kar-
tais ir katalikiškas giesmes.

Sąsajos su muzikine raštija. XX a. pirmojoje pusėje Klaipėdos krašto, kaip ir Žemaitijos, pučiamujų orkestrų muzikantai dažniausiai mokėdavo groti iš natų. Muzikos rašto lietuvininkai pramokdavo ir mokyklose, tačiau liaudies smuikininkai, pavyzdžiu, M. Dauskartas, repertuaro mokydavosi ir jį grieždavo dažniausiai iš klausos.¹³⁹ XIX–XX a. pirmojoje pusėje žemaičių smuikininkai ne tik skaityti gaidas, bet ir užrašyti išgirstas melodijas, aranžuoti jas savo kapeloms pramokdavo pučiamujų orkestruose (nemaža dalis iš pradžių kariuomenėje)¹⁴⁰ arba mokydamiesi dvarų orkestrų mokyklose (pavyzdžiu, Oginskų iš Plungės, Rietavo) ar pas buvusius orkestrantus, giedodami bažnyčios choruose.¹⁴¹ Z. Lakačiauskas nurodė 1939 m. Kédainių simfoniniame

orkestre smuiku arba baritonu grojės Johano Štrauso, Roberto Šumano kūrinius.¹⁴²

Po Žemaitiją iš rankų į rankas keliaudavo spaustintų natų sąsiuviniai. Viename iš jų, apie 1930 m. padovanotame krentingiškiui Ignui Jukui, buvo išspaustinti šie rusiški šokiai: *Dirižablis, Solomit, Rusko slovienskij taniec, Šarabanas, Voje-na, Žydiška ir Rusiška korobuška* (dar viena korobuška buvo *paprasta*).¹⁴³ Ž. Naumiestyje gimęs, Šilalės r. gyvenęs muzikantas Juozas Butkus, pas vargoniminką Juozą Gečą mokėsis groti smuiku, vargonais, grojės vestuvėse su *patriūbočiais*, turėjo daug įvairių natų (iš viso apie 150 kūrinių). Tarp jų buvo ir 1905 m. datuojamas rankraštis: daugiausia polkos, valsai, maršai, taip pat ir tradiciniai lietuvių liaudies šokiai (rašyta lenkų kalba Rietave; kai kuriuos kūrinius sukūré A. Stankūnas, Adamas Liaczas; EIA). Pateikėjas turėjo ir fokstrotų, tango natų. Šilutės r. gyvenęs smuikininkas Pranas Stanėlis turėjo paties užsirašytą arba nusirašytą (savininkui už kūrinių reikėjo mokėti po litą), „prieš 100 metų” iš JAV atsiųstų natų.¹⁴⁴ Tikriausiai pasitaikydavo ir lietuvininkų liaudies smuikininkų, kurie mokydavosi griežti ir iš natų: daug instrumentinės muzikos (klasikinės), spaustintų natų leidinių teko matyti pas mokytoją Stasi Būdytį, nuo 1965 m. gyvenusį Kintuose. Mandolinos natų iš Vokietijos buvo atsiuntęs M. Kavolis.¹⁴⁵

Patyrinėjus XX a. smuiko repertuarą **regioninės** ar **nacionalinės priklausomybės aspektu** tampa aišku, kad lietuvininkai, kaip ir žemaičiai, mėgo ne tik lietuviškus (kai kurie iš jų populiarūs visoje Lietuvoje), bet ir vokiškos kilmės ar visoje (ypač Vakarų) Europoje paplitusius kūrinius. Pastarieji paplitę Austrijoje, Vokietijoje, Latvijoje, Estijoje ir kitose šalyse, o Lietuvoje – be Klaipėdos krašto (matyt, ir kitų Mažosios Lietuvos sričių), dažniau tik Žemaitijoje, kartais ir Suvalkijoje (Vilkaviškio r.), Aukštaitijoje. Juos lietuvininkai dažniausiai ir dainuodavo bei vadindavo vokiškai (tik kartais ir lietuviškai), o žemaičiai – tik lietuviškai. Abiejų grupių kūrinių M. Dauskarto nurodytame repertuarare buvo po lygiai (po 9). Žemaičiai tarptautinių melodijų pagriežė daugiau, negu žinoma iš lietuvininkų pateikėjų, pavyzdžiu, šokių *Pampeljonas* („Jons pons kapi-tonus”),¹⁴⁶ *Gyvatas*, taip pat „Skambučių polka”,¹⁴⁷ „Suginiečių polka” (šis melodinis tipas paplitęs ne tik Europoje, bet ir Amerikoje¹⁴⁸) ir kt. Taip pat ir *Pliauškučio* pirmosios dalies melodinis tipas nėra vien tik žemaitiškas – jis žinomas ir estams (*Juudipolka*).¹⁴⁹ Galima manyti, kad bent jau kai kurie iš tokų plačiai paplitusių kūrinių ar melodinių tipų galėjo būti žinomi ir lietuvininkams.

Pavyko rasti vos keliis lietuvininkams ir žemaičiams būdingesnius nacionalinius šokius (*Kepurinė* ir *Skepetinė*). Mūsų tyrinėjamos srities žemaičiams būdingosis šokius (muziką ir choreografija) galima būtų nustatyti, išsamiau ištirinėjus ir palyginus Žemaitijos ir kitų Lietuvos regionų medžiagą. Prie tokų neabejotinai galima priskirti šokius, susijusius su dainuojamaisiais rateliais, žaidimais (pavyzdžiu, *Kadagys*, gal ir *Aštuonnytis*, kurį smuikininkai tik paminė-

jo), taip pat ir savitus kadrilinius šokius (pavyzdžiu, *Jonkelis, Šakalinė, Šeinis*).

XX a. antrosios pusės etnoinstrumentologiniuose darbuose plačiai paplitę kūriniai ar melodiniai tipai pripažistami bendru Europos (ar viso paplitimo arealo) etninės muzikos paveldu.¹⁵⁰ Tarptautinio repertuario plėtimas, visų pirma, sietinas su keliaujančiais profesionaliais ar pusiau profesionaliais muzikantais, šyplمانais.¹⁵¹ Pasak muzikos istoriko Vytauto Povilo Jurkšto, atvykę iš muzikinių Europos centrų, jie jau XIII–XIV a. keliavo po Lietuvą.¹⁵² XIV a. pabaigoje–XV a. Lietuvos didieji kunigaikšciai ir jų kapelos palaikė gerus ryšius su Jogailos rūmais Krokuvoje ir su Kryžiuočių ordino magistro rūmais Marienburgo (Rytų Prūsija, dab. Lenkija). Pastarajame mieste tuo metu susitikdavo šyplمانai iš daugelio Europos kraštų.¹⁵³ 1406 m. čia svečiavosi keliaujantys Bavarijos (Pietų Vokietijos regiono) muzikantai.¹⁵⁴ Taip pat ir lietuvių muzikantai keliavo po kitas Europos šalis.¹⁵⁵ Antra, galima manyti, kad ši repertuarą populiarino ir XVIII a. pirmojoje pusėje iš Mažajų Lietuvą (Klaipėdos, Tilžės, Ragainės, Išrutių aps.) atsikėlę kolonistai, tarp kurių buvo tūkstančiai zalcburgiečių (austrų), nors Klaipėdos krašte jų buvo mažai.¹⁵⁶ Be to, XVIII a. antrojoje pusėje, kaip nurodė D. Kšanienė, beveik kiekvienas Mažosios Lietuvos miestelis turėjo nors po vieną *miesto muzikantų* (vok. *Stadtmusici*) kapelą ar orkestrą, kurį sudarė iki 20 muzikantų, grojančių styginių strykiniai ir pučiamaisiais instrumentais. Šokių melodijas, liaudies dainų pyne, nesudėtingus vokiečių kompozitorų kūrinius, protestantiškas giesmes sie orkestrai grodavo ir viešai – gatvėse, aikštėse, bažnyčiose.¹⁵⁷ Taigi šios muzikos galėjo klausytis bei pasimokyti ir liaudies, kaimo muzikantai.

Kairiojoje Nemuno pusėje galėjo būti populiарesni lenkų kilmės šokiai: XVII a. antrojoje pusėje M. Pretorijus teigė, kad Prūsijos lietuviai šoka „paprastus lenkiškus šokius”.¹⁵⁸ M. Kavolis mandolina 1960 m. paskambino tikriausiai iš gaidų išmoktą „Šokinę rusišką melodiją” (jos antroji dalis panaši į šokio „Mikita”).¹⁵⁹ Vis dėlto daugiau duomenų, kad XX a. Klaipėdos krašto lietuvininkų muzikantai būtų grojė slavų kilmės muziką, neturime. Smuikininkai (matyt, ir kiti kaimo muzikantai) visiškai negrodavo rusų (pavyzdžiu, *Aleksandrovas, Kazačiokas, Karobuška, Nariečnikas, Padispanas*) ar lenkų (pavyzdžiu, *Krakoviakas, Mazurka, Mazurpolkė*) kilmės šokių, kurių gausu jų kaimynų žemaičių repertuarė. Politinės priežastys ir geografinė padėtis lėmė, kad žemaičių instrumentinė, šokių muzikos kultūra buvo paveikta ir Rytų, ir Vakarų Europos. Muzikantai vokiškų kūrinių (pavyzdžiu, S. Berenis – vokišką valsą „Žvejo sūnus”, fokstrotą „Tausend Nacht” (liet. „Tūkstančio nakčių”) išmokdavo ir Antrojo pasaulinio kar metais ar vėliau.

Minėti pateikėjai Jokubauskai, **po Antrojo pasaulinio karo** užaugę Klaipėdos r., Šernų apylinkėje (B. Jokubauskas ir gimęs Klaipėdos aps.), nurodė, kad būdavo grojami tradiciniai žemaitiški šokiai, labai mėgtos polkos, fokstro-

tai, valsai, maršai; muzikantai grodavo ir dainas. Vakarėlių pabaigoje grodavo maršą, po jo – dar suktinį (tuo žemaičių ir lietuvininkų tradicijos sutampa). Šokėjai vien tik dainuodami neratuodavo, bet L. Jokubauskienei grojant šokdavo, kas kaip mokėdavo, „Šiaudų batai, šakalių padai”, „Reid ratā, reid ratuka”.

Kaimo kapelose ir folkloro ansambliuose liaudies smuikinkai nemažai kūrinių išmokdavo iš savo ansambliečių, kilusių iš kitų vietovių ar regionų. Taip šiuos kūrinius pradėdavo ir vadinti, pavyzdžiui, „Senoliuose” grota „Stasio Raščinsko iš Kaltinėnų polka”.¹⁶⁰ *Kaimo kapelose* liaudies muzikantams tekldavo atliki ir kompozitoriu patvarkytą muziką. Tai galėjo veikti, unifikuoti ir pačių liaudies muzikantu atliekamų kūrinių formą, grojimo manierą, pavyzdžiui, S. Berenis maršą „Suk suk ratelis” pagriežė jau „kaip kapelose”: trijų dalių, ABC formos su ižanga.¹⁶¹ Liaudies smuikinkai skirdavo autentiškaji ir transformuotą variantus, pavyzdžiui, S. Berenis pagriežė „Smetonos laikais” išmoktą valsą (G tonacija) ir kompozitoriaus Konrado Kavecko „padirbtą” „Liaudies valsą” (D tonacija; tik pradžią).¹⁶² Kretingiškių pagrotas „Liaudiškas valsas” yra kita melodinio tipo.¹⁶³ Beje, visoje Lietuvoje populiarai Povilo Bekerio polka („Vestuvinė”) šio krašto smuikininkų neminima, tačiau užrašytos panašaus melodinio tipo polkos „Telšių plumpis”¹⁶⁴ ir „Ratelio polka”.¹⁶⁵

Z. Lakačiauskas nurodė, kad Rusnės kultūros namų kapela grieždavo „Liaudies maršą” (kompozitorius Vytautas Juozapaitis), „Ei, armonika”, polkas „Anykštėnų”, „Suginiečių”, „Žvejų”, „Levandrėlę, Uolinderį, suktinį, krakoviaką, fokstrotus, tango. Pastarieji penki šokiai buvo ir tradicinio šio krašto žemaičių smuikininkų repertuaro dalis, tačiau jie galėjo būti kitaip grojami.

Tarybinio ūkio kapeloje lietuvininkas M. Dauskartas su kitais muzikantais iš klausos grieždavo valsus (prisiminė tik valsą „Šiaurės vėjas”; „tradicinis buvo, trijų takto”), polkas („Nei čia buvo, nei čia ką”). Pasak pateikėjo, atlikimo manieros „nieks nediktuodavo, leisdavo groti, kaip nori”.¹⁶⁶ Paklaustas, kuo, jo nuomone, skyrėsi tarybinio ūkio kapelos, vėlesnių kapelų (kurių klausėsi griežiant per televiziją) ir jo dėdės kapelos muzika, pateikėjas tvirtino, kad didesnių skirtumų jis nepastebi, ir muzikos „charakteris tas pats”, bet „dabar jie turi daugiau instrumentų ir kiteip išeina viskas. O mes būdavom trys smuikai, akordeonas, būgnas, ir viskas”. „Dabar kodėl – labai gražiai jie groja, ypač tos kapelijos vadinamos, tiesiog kojos linksta”. Bet gražesnė jam vis dėlto senoji muzika – „vokiški kūriniai buvo įprasti, dėl to atrodydavo gražiau”. „Gražiau, kai dėdė su kapela grodavo (...). Buvau įsimylėjęs tą muziką”.¹⁶⁷

Senajį repertuarą M. Dauskartas grieždavo vien tik šeimos rate. Tą daugiausia lémė politinės priežastys. Beje, daugelio M. Kavolio mandolina paskambintų kūrinių pavadinimai neužrašyti, vadinama tiesiog *Šokine*, *Maršine* ar pan. dainos melodija. Iraše girdimi tik keli pavadinimai, pasakyti pusbalsiu, vienas iš jų vokiškas („Am grünen Tal”).

Matyt, 1960 m. vokiškus pavadinimus bijotasi užrašyti. Lietuvinių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvinių tautosakos rankraštyne jokių papildomų pastabų apie šias melodijas nepavyko rasti.

Išvados

XX a. pirmosios pusės Klaipėdos krašto lietuvininkų ir žemaičių (iš gretimų sričių bei atskikėlių į Klaipėdos kraštą po Antrojo pasaulinio karo) smuiko repertuaras, taip pat ir instrumentinių ansamblių su smuiku sudėtis daug kuo panašūs, tačiau esama ir ryškių skirtumų, rodančių lokalinių tradicijos savitumus:

1. Lietuvininkų liaudies muzikos kapelas sudarė vieną arba du trys smuikai, viena vokiška armonika arba lūpinė armonikėlė, akordeonas, kartais dar ir kiti styginiai (mandolina, citra, gitara) ar pučiamieji (vienna ar kelios *triūbos*, saksofonas) muzikos instrumentai ir būgnas. Miesteliuose tokiose kapelose grodavo ir pianinu. Bosinių strykinių instrumentų, kurie labai būdingi žemaičių kapeloms, nebūdavo.

2. Lietuvininkų smuiko repertuarą sudarė daugiausia maršai ir lėtesni šokiai: valsai, tradiciniai šokiai (suktinis, *Reilenderis*, „O, Zuzana”, „Siehst du nit”), fokstrotais, retenės polkos, kontradansiniai šokiai („Lott ist tot”). Vyresnės kartos žemaičių repertuare žymiai daugiau tradicieniu, taip pat ir kontradansinių, šokų, Klaipėdos r. žemaičių – ir polkų. Valsus visi aptartos srities žemaičiai mėgo gal kiek ir labiau, negu kitų Žemaitijos rajonų smuikininkai. Tuo jų repertuaras panašus į lietuvininkų. Žemaičiai smuiku pritardavo ne tik, kaip ir lietuvininkai, dainoms ar giesmėms, bet ir rateliams (arba jų melodijas grodavo be vokalinės partijos).

3. Ilgalaikę Klaipėdos krašto lietuvininkų ir žemaičių kultūrų sąveiką liudija ne tik bendri senieji tradiciniai šokiai (pavyzdžiui, *Kepurinis*, *Skepetinė*), bet taip pat ir tik šioje srityje paplitę tarptautiniai šokiai, melodiniai kūrinių tipai bei visoje Lietuvoje paplitęs lietuviškasis repertuaras. Žemaičių smuikininkai ir lietuviškų, ir tarptautinių melodijų pagriežė daugiau, negu užrašyta iš lietuvininkų pateikėjų. Kai kurios iš jų galėjo būti žinomas ir lietuvininkams. Sie negrodavo rusiškos ar lenkiškos kilmės šokiai, kurių gausu žemaičių repertuare. Taigi lietuvininkų muzikoje ryškių Vakarų Europos, o žemaičių – ir Rytų Europos įtaka.

4. Po Antrojo pasaulinio karo Klaipėdos krašte įvykios permanentos (politinė situacija, demografiniai pokyčiai) pakirto lietuvininkų smuikavimo tradiciją. Vienintelis žinomas šio krašto smuikuojantis pateikėjas Martynas Dauskartas tradicinę muziką galėdavo griežti tik šeimos rate. Šiuo laikotarpiu Klaipėdos krašte smuikavo daugiausia iš gretimų vietovių atskikėlių žemaičiai, kurie puoselėjo jaunystėje išmoktą tradicinį repertuarą. Jiems, kaip ir M. Dauskartui, teko išmokti transformuotą *kaimo kapelą*, iš kitų rajonų ar net regionų atskikėlių smuikininkų repertuaro.

PATEIKĘJŲ SARAŠAS

1. Smuikuojantys šilutiškiai

1. Ambrozaaitis Vincas, Juozo, g. 1928 m. Raseinių aps., Skaudvilės vls., Petkaičių k., gyv. Šilutės r., Vilkyškių mstl.; EIA, užr. E. Virbašius 1988 m.
2. Auškelis Tadas, Prano, 1911–1999?, g. Tauragės aps., Švėkšnos vls., Oželių k., gyv. Šilutės r., Kintų mstl. (nuo 1945 m.); EIA; KFLF 74/89–98, užr. G. Siaurukaitė, R. Zuokaitė 1988 m.
3. Binginas Kazimieras, g. 1924 m. Kretingos aps., Platelių vls., Kentų k., gyv. Šilutės r., Saugų ap. Vilkyškių k.; EIA, užr. V. Kubilytė, D. Šilkaitytė 1988 m.
4. Būdvytis Stasys, Vinco, g. 1926 m. Tauragės aps., Kvėdarnos vls., Liampo k., gyv. Šilutės r., Kintų mstl. (nuo 1964 m.); EIA, užr. R. Zuokaitė, G. Siaurukaitė 1988 m.
5. Būdvytis Tadas, 1906–1996, g. Tauragės aps., Švėkšnos vls., Pumpiškių k., gyv. Šilutės r., Saugų ap. ir k.; EIA, užr. D. Šilkaitytė, V. Kubilytė 1988 m.
6. Dauskartas Martynas, Mykolo, 1919–2003, g. Šilutės aps., Kinčių vls., Prycmų k., gyv. Šilutės r., Jonaičių ap., Laučių k.; EIA, užr. R. Karmazaitė, J. Čekatauskaitė 1988 m.; MFA S, užr. G. Kirdienė 1998 m.; MFA S, MFA D 17/1–50, užr. G. Kirdienė, A. Kirda 2000 m.
7. Kontrimas Zigmas, Jono, g. 1926 m. Plungės aps., Rietavo vls., gyv. Šilutės r., Vilkyškių mstl.; EIA, užr. E. Virbašius 1988 m.
8. Lakačiauskas Zenonas, Prano, g. Mažeikių aps., Sedos mstl., gyv. Šilutės r., Rusnės mstl.; EIA; KFLF 72/70–76, užr. I. Šileikienė, E. Virbašius 1988 m.
9. Lomsargis Stasys, Kazio, g. Tauragės aps., Švėkšnos vls., gyv. Šilutės r., Vilkėno k.; EIA, užr. L. Proškutė 1988 m.
10. Noreika Stanislovas, Antano, g. 1933 m. Tauragės ap., Šilalės vls., Kiaunių k., gyv. Šilutės r., Rambyno ap., Bardinų k.; EIA; KFLF 70/7–24, užr. J. Čekatauskaitė, R. Karmazaitė, E. Virbašius 1988 m.
11. Naujalis Juozas, g. 1919 m. Marijampolės aps., Veiverių vls., gyv. Šilutės r., Pagėgių ap., Kulmenų k.; EIA, užr. R. Žurauskaitė, J. Mikolainis 1988 m.
12. Olberkis Leonas, g. Tauragės aps., Švėkšnos vls., Stankiškių k., gyv. Šilutės mst.; EIA, užr. J. Mikolainis, R. Žurauskaitė 1988 m.
13. Rekašius Klemensas, Juozo, g. 1905 m. Tauragės aps., Šilalės vls., Pajūrio k., gyv. Šilutės r., Katyčių ap. ir k. (nuo pokario); EIA, užr. L. Poškaitė, V. Radavičius 1988 m.
14. Vyšniauskas Antanas, Prano, 1928–1992, g. Raseinių aps., Kelmės vls., Elvyravos k., gyv. Šilutės r., Vilkyškių mstl.; EIA, užr. E. Virbašius 1988 m.
15. Žemgulys Justinas, g. 1903 m. Telšių aps., Veiviržėnų vls., Miziškių k., gyv. Šilutės r., Kintų ap., Prycmų k.; EIA, užr. G. Siaurukaitė, R. Zuokaitė 1988 m.

2. Smuikuojantys klaipėdiškiai

16. Berenis Stasys, Mateušo, g. 1922 m. Telšių aps., Nevarėnų vls., Mitkaičių k., gyv. Klaipėdoje (nuo 1948 m.); LKAV 27/1–17 (su „Senolių” kapela), užr. R. Sliužinskas 1989 m.; MFAS, MFA A 116/1–41, 117/1–26, užr. G. Kirdienė 1998 m.; MFA S, MFA D 16/1–30, užr. G. Kirdienė, A. Kirda 2000 m.; MFA V, užr. G. Kirdienė, V. Musteikis 2002 m.; LKA V, užr. A. Lunys 2002 m.
17. Bernotas Zenonas, g. 1915 m. Mažeikių aps., Sedos mst., gyv. Klaipėdoje (nuo 1950 m.); LKAV 27/1–17 (su kapela arba solo), užr. R. Sliužinskas 1989 m.
18. Drūtys Vytautas, 1920-apie 1991, g. Seinų aps., Lazdijų vls., Vaiponiškės k., gyv. Klaipėdoje (nuo 1948 m.); LKA V 27/ (1–17) (su „Senolių” kapela arba solo), užr. R. Sliužinskas 1989 m.

19. Platakis Pranas, gyv. Klaipėdos r., Agluonėnų ap., Jurjonų k.; MFA KF 6457/1–2, užr. I. Cechanavičiūtė 1975 m.

20. Ročys Povilas, Povilo, g. 1929 m. Telšių aps., Luokės vls., Patumšalių k., gyv. Klaipėdos mst. (nuo 1947 m.); LKAV 27/0060–3483 (1–17), 2957–3114 (1–4), (su kapela arba solo), užr. R. Sliužinskas, R. Kavaliauskas 1989 m.; MFA S, MFAA 117/28–53, 118/1–34, užr. G. Kirdienė 1998 m.

3. Smuikuojantys pateikėjai iš Žemaitijos (dab. Klaipėdos, Kretingos, Šilutės r., Palangos mst.)

21. Agintas Jokūbas, 1908–1992, g. Tauragės aps., Gardamo vls., Rimženčių k., gyv. Šilutės r., Ž. Naumiesčio ap., Juškaičių k.; MFA KLF 1366/57–61, užr. Ž. Šikšniūtė, A. Kučinskas 1989 m.
22. Armonas Jonas, Stanislovo, g. 1913 m. Tauragės aps., Švėkšnos vls., Rubinavo k., gyv. Šilutės r., Ž. Naumiesčio mst.; EIA, užr. V. Palubinskienė, V. Marozaite 1988 m.
23. Bagdonas Stasys, g. 1928 m. Tauragės aps., Vainuto vls., Kivylių k., gyv. Šilutės r., Vainuto mst.; MFA KLF 1269/26–46, užr. G. Vaišvila, B. Pečkaitytė, L. Liaudanskaitė, L. Starovoitovaitė 1989 m.; MFA S, užr. G. Kirdienė 1998 m.
24. Baužys Leonas, Antano, g. 1914 m. Kretingos aps., Darbėnų vls., Lazdininkų k., gyv. Kretingos r., Laukžemės ap. ir k.; MFA KF 3921/9–15; 3922/ 1–10; KLF 498/35–38, užr. K. Mažulis, D. Vingelytė, Zabiežnaja 1984 m.; EIA, užr. R. Lukošiūtė 1987 m.
25. Butkus Julius, Pranciškaus, 1920–1999?, g. Mažeikių aps., Tirkšlių vls., Pievėnų k., gyv. Kretingos r., Kartenos mst.; EIA, MFA KLF 922/57–57, 59–60 (sm.), 59 (2 sm.), 61–65, 68–74, 87–90 (sm., arm.), užr. I. Šileikienė, G. Siaurukaitė 1987 m.; LKA V 27, užr. I. Šileikienė, R. Sliužinskas, R. Apanavičius, R. Kavaliauskas 1989 m.
26. Butkus Juozas, g. 1910 m. Tauragės aps., Ž. Naumiestje; gyv. Šilalės r., Piliakalnio ap., Visdžiaugų k. (nuo 1915 m.); EIA, užr. A. Juškevičiūtė 1988 m.
27. Butkus Kazys, g. 1919 m., gyv. Kretingos r., Kartenos ap., Eitučių k.; MFA KLF 824/1–3, 21–26, užr. R. Lukošiūtė, J. Mikolainis 1987 m.
28. Chockevičius Jonas, Vladislovo, g. 1938 m. Tauragės aps., Ž. Naumiesčio vls., Palendrių k., gyv. Lazdijų r., Abarauskų ap., Kailinių k. (nuo 1977 m.); EIA, užr. G. Kirdienė 1994 m.
29. Degutis, gyv. Šilutės r., Ž. Naumiesčio mst.; EIA, užr. V. Palubinskienė, V. Morozaite 1988 m.
30. Grikšas Juozas, 1913–1989, g. Kretingos aps., Veiviržėnų vls., Vyskupiškių k., gyv. Klaipėdos r., Veiviržėnų ap., Meiskių k.; MFA KLF 840/14–21, užr. A. Klova, G. Kurkulytė 1986 m.; EIA, KFLF 59/85–95, užr. D. Baublinskaitė, D. Čiplytė, Urnežius 1988 m.
31. Gūdžius Petras, Izidoriaus, gyv. Šilutės r., Gardamo ap., Žiogų k.; EIA, užr. S. Povilaitytė, A. Juškevičiūtė 1988 m.
32. Jakubauskas Kazimieras, g. 1925 m. Tauragės aps. ir vls., Abrubų k.; Palangoje (nuo 1981 m.); MFA D 6/48–64, užr. V. Liutkutė-Zakarienė 2001 m.
33. Jokūbauskas Mykolas, Mykolo, g. 1926 m. Telšių aps., Varnių vls., Kujainių k., gyv. Kretingos r., Kartenos mst.; EIA, MFA KLF 922/55–56 (sm.) 59 (2sm.), užr. I. Šileikienė, G. Siaurukaitė 1987 m.
34. Jukis Ignas, Prano, g. 1906 m. Kretingos aps., Mosėdžio vls., Žebrokų k.; gyv. Kretingoje (nuo 1930 m.); EIA; MFA KLF 928/28–33, užr. R. Lialys, R. Baublinskas 1987 m.
35. Juknės Juozas, Vinco, g. 1919 m. Tauragės aps., Vainuto vls., Giřininkų k., gyv. Šilutės r., Vainuto mst.; KFLF 68/26–36, užr. V. Palubinskienė, V. Marozaite, R. Česnikaitė, A. Auškalnis 1988 m.
36. Kungys Jonas, g. 1895 m. Kretingos r., Laukžemės ap., Medšarkės k.; MFA KF 3800/1–3,5 (sm.), 4 (sm., band., trimitas,

- bg. su lėkste); MFA KF 3912/1-4, 6 (sm.), 5 (sm., git.), užr. 1962 m.
37. Meškys Aleksas, Juozo, g. 1918 m. Kretingos aps., Darbėnų vls., Grūšlaukio k.; gyv. Kretingos r., Grūšlaukio ap. ir k.; EIA, užr. R. Česnikaitė, A. Auškalnis 1988 m.
38. Mockus Povilas, Antano, g. 1937 m. Tauragės aps., Ž. Naumiesčio vls., Venckų k., gyv. Šilutės r., Ž. Naumiesčio ap., Kadagiškių k.; LKAV 42/4932–5050, užr. 1989 m.; EIA; KFLF 66/39–40, užr. V. Marozaitė, V. Palubinskienė 1988 m.
39. Mockus Pranas, g. 1930 m., gyv. Šilutės r., Ž. Naumiestyje; MFA KLF 1364/93–96, užr. J. Šemetaitė, A. Karaliūtė 1989 m.
40. Olberkis Vincas, Juliaus, 1905–1974, g. Tauragės aps., Žygaičių mstl., gyv. Šilutės r., Ž. Naumiestyje; EIA, užr. V. Marozaitė, V. Palubinskienė; MFA S, užr. G. Kirdienė 1998 m.
41. Olcikas Vaclovas, g. 1935 m. Telšių aps., Tverų vls., Šiuraičių k., gyv. Klaipėdoje (nuo 1963 m.), Kretingoje (nuo 2001 m.); MFA D, MFA M, užr. Ž. Svobonaitė, A. Kirda, G. Kirdienė 2003 m.
42. Pipiras Pranas, g. 1920 m. Tauragės aps., Kaltinėnų vls., Bruškių k., gyv. Klaipėdos r., Endriejavo mstl.; MFA KLF 839/8–20, užr. A. Klova, G. Kurkulytė 1986 m.; MFA S, užr. G. Kirdienė 1998 m.
43. Putvinskas Pranas, Izidorius, 1910–apie 1996, g. Raseinių aps., Nemakščių vls., Žvirgždės k., gyv. Šilutės r., Ž. Naumiesčio ap., Snukalių k.; EIA, užr. J. Čekatauskaitė, R. Karmazaitė 1988 m.
44. Rumšas Petras, 1921–1986, gyv. Klaipėdos r., Veiviržėnų ap., Jucaičių k.; MFA KLF 474/37–41 (sm.), 42 (dain.), užr. Ž. Zakanoras, A. Beržinskaitė 1983 m.
45. Stanelis Pranas, gyv. Šilutės r.; EIA, užr. J. Mockevičiūtė, V. Kubilytė 1988 m.
46. Stončius Povilas, g. 1906 m., gyv. Kretingos r., Kartenos ap., Eituvių k.; MFA KF 6471/41, užr. J. Landsbergytė, V. Valentinas 1975 m.
47. Stonkus Pranciškus, g. 1913 m. Klaipėdos r., Endriejavo ap., Pyktiškės k.; MFA KLF 839/1–7, užr. A. Klova, G. Kurkulytė 1986 m.
48. Stropus Ignas, Igno, g. 1909 m. Kretingos aps., Kuliu vls., Mažiavų k.; gyv. Kretingoje; EIA, užr. R. Lukošiūtė 1987 m.
49. Šimelis Stasys, Vinco, 1921–apie 1990, g. Tauragės aps., Vainuto mstl., gyv. Šilutės r., Ž. Naumiestyje; EIA, užr. V. Palubinskienė, V. Marozaitė 1988 m.
50. Urbanavičius Juozas, ?–1994, g. Tauragės aps., Vainuto vls., Girininkų k., gyv. Šilutės r., Vainuto mstl.; EIA, užr. 1988 m.
51. Vaičiulytė-Kurlenkienė Antanina, g. 1910 m. Tauragės aps., Pažūrio vls., gyv. Šilutės r., Vainuto ap., Bikavėnų k.; EIA, užr. A. Auškalnis, R. Česnikaitė 1988 m.
52. Vilkys Julius, Simono, g. 1919 m. Čikagoje (JAV), gyv. Šilutės r., Švėkšnos ap., Inkaklių k.; EIA, užr. L. Proškutė, Z. Baniulaitytė 1988 m.
- 4. Nesmuikuojantys pateikėjai iš Klaipėdos, Šilutės r.**
53. Baltmiškis Antanas, g. 1929 m. Kretingos aps., Kartenos vls., Balsiškių k., gyv. Klaipėdos r., Agluonėnų ap., Vanagų k. (maždaug nuo 1975 m.); MFA KLF 1507/25–54, 1507a/1–2 (arm., švilpynė, bg. su lėkštėmis), užr. D. Urbanavičienė 1990 m.; MFA M, V, užr. A. Kirda, V. Musteikis, L. Petkevičiūtė, Ž. Svobonaitė 2003 m.
54. Budrik-Ašmontienė Anna, g. 1905 m. Klaipėdos aps., Priekulės vls., Drukių k., gyv. Klaipėdos r., Dovilų ap., Ketvergių k.; MFA S, užr. B. Petrauskaitė, G. Siaurukaitė 1990 m.
55. Genytė-Tylienė Gertrūda Helena, g. 1938 m. Šilalės r., Jucaičių ap., Vaičių k., gyv. Klaipėdos r., Agluonėnų ap., Kisinių k.; MFA KLF 1417(62), užr. B. Petrauskaitė, G. Siaurukaitė 1990 m.
56. Grabst (Grobšt)-Pareigienė Anna, g. 1919 m. Klaipėdos aps., Priekulės vls., Butkų k., gyv. Klaipėdos r., Priekulės ap., Butkelių k.; MFA S, užr. B. Petrauskaitė, G. Siaurukaitė 1990 m.
57. Jokubauskas Bronislovas, g. 1938 m. Klaipėdos aps., Plikių k. (tėvai buvo kretingiškiai), gyv. Klaipėdoje (nuo 1960 m.); MFA D, V, užr. A. Kirda, G. Kirdienė, V. Musteikis, L. Petkevičiūtė, Ž. Svobonaitė 2003 m.
58. Jonelaitytė Lina, g. 1923 m. Klaipėdos aps..., Agluonėnų? vls., Juodikių k., gyv. Klaipėdos r., Agluonėnų ap., Juodikių k.; MFA KLF 1417/52, užr. B. Petrauskaitė, G. Siaurukaitė 1990 m.
59. Jurjonaitė-Baužienė Adelė, g. 1919 m. Tauragės aps., Švėkšnos vls., Šiaudėnų k., gyv. Klaipėdos r., Agluonėnų ap., Juodikių k.; MFA S, užr. B. Petrauskaitė, G. Siaurukaitė 1990 m.
60. Kavolis Martynas, 1901–1978, Klaipėdos aps., Priekulės par., Dėglių k., gyv. Klaipėdos r., Veiveriškių? k.; LTR F 152/13–38 (mandolina), užr. 1960 m.
61. Kiūn-Auškelienė Lidija, g. 1920 m. Šilutės aps., Kintų mstl., gyv. ten pat; KFLF 74/93–98 (sm., citra), užr. R. Zuokaitė, G. Siaurukaitė 1988 m.; MFA S, užr. R. Tarvydienė 2003 m.
62. Kontradavičiūtė-Ramanauskienė Birutė, g. 1935 m. Pagėgių aps., Bitėnų k., gyv. Klaipėdoje; MFA S, užr. G. Kirdienė 2003 m.
63. Kondratavičiūtė-Karkleliénė Irena, g. 1940 m. Pagėgių aps., Bitėnų k., gyv. Jurbarko r., Smalininkuose; MFA S, užr. G. Kirdienė 2003 m.
64. Kubilius Edmundas, g. 1919 m. Klaipėdos aps., Būdviečių k., gyv. Klaipėdos r., Priekulės ap., Rūkų k.; MFA S, užr. B. Petrauskaitė, G. Siaurukaitė 1990 m.
65. Kurpreikštė-Barauskienė Edita, g. 1941 Šilutės r., Švėkšnos ap., Virkytų k., gyv. Klaipėdos r., Priekulės mstl.; MFA S, užr. G. Kirdienė 2003 m.
66. Maziliauskas Juozas, Antano, g. 1922 m. Tauragės aps., Ž. Naumiesčio vls., Grigališkės k., gyv. Šilutėje (nuo 1953 m.); MFA S, užr. G. Kirdienė 2003 m.
67. Perkamaitė-Kosienė Rūta, g. 1934 m. Klaipėdos r., Sendvario ap., Südmantų k., gyv. Klaipėdos r., Dovilų ap., Ketvergių k.; MFA S, užr. B. Petrauskaitė, G. Siaurukaitė 1990 m.
68. Riaukaitė-Jokubauskienė Liucija, g. 1943 m. Gargždų r., Mecėdžių k., gyv. Klaipėdoje; MFA D, MFA V (arm.), užr. A. Kirda, G. Kirdienė, V. Musteikis, L. Petkevičiūtė, Ž. Svobonaitė 2003 m.
69. Vaitiekaitė-Žemgulienė Elena, g. 1909 m. Tauragės aps., Kvėdarnos vls., Pajūralio mstl. Klaipėdos r., Agluonėnų ap., Grobštų k.; MFA KLF 1417/74–75, užr. B. Petrauskaitė, G. Siaurukaitė 1990 m.

SANTRUMPOS

DVA A – Vokietijos liaudies dainų archyvas (Deutsches Volksliedarchiv) (Freiburgas/Breisgau, Vokietija).

MFA A – Lietuvos muzikos akademijos Muzikologijos instituto Etnomuzikologijos skyriaus (Vilnius) fonotekos kasetinio magnetofono juostų fondas;
D – šio skyriaus fonotekos skaitmeninių juostų fondas;

F – šio skyriaus fotografijų fonas;

KF, KLF – šio skyriaus fonotekos magnetofono juostų fondas.

KFLF – Klaipėdos universiteto Menų fakulteto Liaudies muzikos katedros Folkloro metodinio kabineto fonoteka ir archyvas.

LKA V – Lietuvos liaudies kultūros centro (Vilnius) videojuostų archyvas.

LTR F – Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto (Vilnius) garso įrašų archyvas.

pat. – pateikėja(as)

- NUORODOS:**
1. Urbanavičienė D. Lietuvinkų choreografijos pėdsakais // Lietuvinkų žodis. - Kaunas, Litterae universitatis, 1995. - P. 428 (Šiuos duomenis autorė 1990 m. užrašė iš Priekulės apylinkėje gyvenusių pateikėjų).
 2. Kirdienė G. Smuikas ir smuikavimas lietuvių etninėje kultūroje. - Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, Kronta, 2000.
 3. Augėnaitė L. Liaudies instrumentinis muzikavimas Klaipėdos krašte (XIX a. vid.–pab.) // Vakarų Lietuvos muzika, 1, žurnalo „Tiltai“ priedas Nr. 7. - Klaipėdos universitetas, 2001. - P. 77-85.
 4. Augėnaitė L. Min. veik. - P. 77, 84-85.
 5. Ne visiškai aišku, kokiai apskričiai priklausė B. Antanaičio gimtasis Naujininkų vls. (šiuo metu Naujininkų k. yra ne tik Šilutės r. Vilkyškių ir Juknaičių ap., bet ir Jurbarko, Tauragės, Vilkaviškio rajonuose ir kitur). Autorei pavyko patikslinti kai kurių pateikėjų duomenis: Liucija Jokubauskienė-Riaukaitė gimė ne Klaipėdos, o Gargždų r., Kazimiera Maziliauskienė-Petrošiūtė (1921–2001) – ne Šilutės aps., o Tauragės aps., Vainuto vls. (MFA S, pateikė jos vyras Juozas Maziliauskas, beje, vaikystėje taip pat griežęs smuiku; plg. Batavičius A. Tauragės apskrities dūdų orkestrai. - Tauragė, 1995. - P. 97). Abi šios pateikėjos žemaitės.
 6. Kšanienė D. Muzika Klaipėdos krašte. - Kaunas: Europa, 1996. - P. 5.
 7. Urbanavičienė D. Min. veik. - P. 429.
 8. Pretorijus M. Prūsijos įdomybės, arba Prūsijos regykla // Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, XVII amžius, III. - Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2003. - P. 228-323; plg. Bartusevičius V. Liaudies meno baruose. - Vilnius, Vaga, 1983. - P. 20-21.
 9. Kšanienė D. Min. veik. - P. 8-9, plg. 57.
 10. Kirdienė G. Min. veik. - P. 126-127, plg. Urbanavičienė D. Lietuvų apeiginė etnochoreografija. - Vilnius: Lietuvos muzikos akademija. - P. 26-27.
 11. Petrošienė L. Klaipėdos krašto lietuvininkų dainavimo tradicijos kaita XX amžiuje // Lietuviai ir lietuvininkai. Etninė kultūra, 2. - Klaipėda, Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakultetas, 2003. - P. 131.
 12. Slaviūnas (Slavinskas) Z. Lietuvių tautos muzika. Vokalinė muzika. Instrumentinė muzika // Naujoji Romuva, 4-5. - 1937. - P. 113; plg. Slaviūnas (Slavinskas) Z. Liaudies melodijos ir jų rinkimas // Mūsų tautosak, 7. - Humanitarinių mokslų fakulteto Tautosakos komisijos leidinys, Kaunas, 1933. - P.133; Hoerburger F. Musica Vulgaris / Erlangen Forschungen Reihe A. Geisteswissenschaften, 19. - Erlangen, Universitätsbund Erlangen-Nürnberg e.V., 1966. - S. 11-14.
 13. Žilevičius J. Mažosios Lietuvos liaudies muzikos bruožai // Mažoji Lietuva / Studia Lituanica, 1. - New York, 1958. - P. 260.
 14. Žilevičius J. Min. veik. - P. 260-281.
 15. Janavičienė J. Lietuvinkų ir žemaičių ryšiai // Lietuvinkų kraštas. - Kaunas, Litterae universitatis, 1995. - P. 250-255; Janavičienė J. Žemaitijos lietuvininkai // Senieji Didžiosios ir Mažosios Lietuvos ryšiai. - Klaipėda, Klaipėdos universiteto Baltistikos centras, 1996. - P. 56-59; plg. Bukantis J. Klaipėdiškių ir žemaičių tarmių sąsajos // Senieji Didžiosios ir Mažosios Lietuvos ryšiai. - Klaipėda, Klaipėdos universiteto Baltistikos centras, 1996. - P. 4-8; Matulevičius A. Mažoji Lietuva XVIII amžiuje. Lietuvių tautinė padėtis. - Vilnius: Mokslas, 1989. - P. 65, 133.
 16. Batavičius A. Tauragės apskrities dūdų orkestrai. - Tauragė, 1995. - P. 45, 47, 135; plg. Lachhauer U. Rojaus kelias. Rytpaprūsių ūkininkės Lėnės Grigolaitytės prisiminimai. - Vilnius, Balto lankos, 2001. - P. 22-24.
 17. Petrošienė L. Min. veik. - P. 129.
 18. Petrošienė L. Lietuvinkų etninė muzika: identiteto problemos. Daktaro disertacija (rankraštis). - Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2003. - P. 104-107.
 19. Kšanienė D. Min. veik. - P. 4; Kšanienė D. Lietuvinkų ir lietuvių koncertinio (chorinio) gyvenimo sąveika XIX amžiaus pabaigoje - XX amžiaus I-oje pusėje // Tiltai, Priedas Nr. 5. - 2001, p. 38-41.
 20. Kairiūkštystė N. Klaipėdos krašto kaimo vietovių apgyvendinimas pokario metais // Lietuvinkų kraštas. - Kaunas: Litterae universitatis, 1995. - P. 348, plg. 339-371.
 21. Kaunas D. Knigos dalia. Mažosios Lietuvos knygos istorijos tyrinėjimai. - Vilnius: Pradai, 1999. - P. 146; Lachhauer U. Min. veik. - P. 86.
 22. Kairiūkštystė N. Min. veik. - P. 364-366.
 23. MFA S, pat. E. Kurpreikštė-Barauskienė, žr. 4 pat. sąrašą.
 24. Šias ekspedicijas nuo 1987 m. organizavo Etnomuzikos institutas, Lietuvos muzikos akademija.
 25. EIA.
 26. Pasak M. Dauskarto, „nebsugaudau“ (MFA D 17/34), „ant juoko man išeina, aš nesugraibau“ (MFA D 17/36). Paskutiniuoju metu kapeloje griežę altu, „grifai būdavo didesni, užtai ir pirtai pripratę yra plačiau“ (MFA D 17/21).
 27. L. Augėnaitės straipsnyje nurodomas dar vienas iš Dzūkijos kilęs, Rusnėje gyvenęs muzikantas, grojės smuiku - Jonas Petruskas (Augėnaitė L. Min. veik. - P. 85).
 28. Kirdienė G. Min. veik. - P. 231.
 29. Šią ekspediciją rengė Lietuvos konservatorija (dab. Muzikos akademija), surinkta medžiaga laikoma MFA F, KLF, S.
 30. Už suteiktas žinias autorė nuoširdžiai dėkoja 2003 m. Klaipėdos universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto surengtoje konferencijoje „Lietuvinkai ir lietuvių. Etninė kultūra“ aktyviai dalyvavusioms lietuvininkėms.
 31. Plačiau žr.: Batavičius A. Min. veik. - P. 45, 62-65, 74, 87, 93-97, 107, 126, 157, 166, 168; Kirdienė G. Min. veik. - P. 128-131.
 32. Jareckaitė S. Muzikinis ugdymas Didžiosios ir Mažosios Lietuvos mokykloje: bendrybės ir skirtumai // Lietuviai ir lietuvininkai. Etninė muzika, žurnalo „Tiltai“ priedas Nr. 5. - 2001. - P. 23; Kšanienė D. Min. veik. (1996). - P. 82; plg. Matulevičius A. Min. veik. - P. 104 (Nuo XVI a. mokyklos žinomas Priekulėje, Rusnėje, Verdainejė (dab. Šilutės miesto dalis), Vilkyškiuose ir kitur).
 33. Kšanienė D. Min. veik. (1996). - P. 48-49; Kšanienė D. Min. veik. (2003). - P. 240-243.
 34. MFA KLF 1417/52, pat. L. Jonelaitytė.
 35. MFA S, pat. A. Grabst(Grobšt)-Pareigienė.
 36. MFA S, pat. E. Kurpreikštė-Barauskienė. XX a. pirmojoje pusėje Kintų bažnyčioje grodavo vargonai; M. Dauskartas teigė, kad „prie vargonų“ nesmuikuodavo (MFA D 17/28).
 37. Jareckaitė S. Min. veik. - P. 23.
 38. Lachhauer U. Min. veik. - P. 15.
 39. Lachhauer U. Min. veik. - P. 7; MFA S, pat. B. ir I. Kondratavičiūtės; plg. A. Grabst(Grobšt)-Pareigienė - fisharmonija grojojos sesuo.
 40. Kšanienė D. Min. veik. (1996). - P. 150.
 41. Gečas A. „Santaros“ veikla 1912-1939 metais // Senieji Didžiosios ir Mažosios Lietuvos ryšiai. - Klaipėda, Klaipėdos universiteto Baltistikos centras, 1995. - P. 43, 50.
 42. Kšanienė D. Min. veik. (1996). - P. 27-31, 33, 37-38, 51-56, 61, 67-68, 75, 81-83.
 43. Kaunas D. Mažosios kronikos autorius//Kraštotyra. - 1989, 23, p. 94.
 44. Kšanienė D. Min. veik. - P. 149-150.
 45. Augėnaitė L. Min. veik. - P. 81.
 46. KFLF 74/93-98, užr. autorė ir kanklininkė Rūta Zuokaitė.
 47. EIA, MFA S.

48. MFA D 17/1-2.
49. Plg. Kirdienė G. Min. veik. - P. 96.
50. EIA.
51. MFA D 17/13.
52. Plg. Augėnaitė L. Min. veik. - P. 81.
53. MFA D 17/12, 26, 43.
54. MFA D 17/14.
55. MFA D 17/10.
56. MFA D 17/49.
57. Lachhauer U. Min. veik. - P. 22-24, 34-35.
58. MFA KLF 1417/52, pat. Lina Jonelaitytė; 1417/63, pat. Gertrūda Helena Genytė-Tylienė, žr. 4 pat. sąrašą; Ašmys V. Priekulės parapijos Butkų kaimo tarpukario (1919–1939 m.) kronika // Mūsų kraštas, 1(2). - 1993. - P. 30-31, 35 (instrumentų neišvardijo); Urbanavičienė D. Min. veik. (1995). - P. 427-428.
59. Petrošienė L. Min. veik. 2003. - P. 131-132.
60. MFA S.
61. MFA S, pat. B. ir I. Kondratavičiūtės.
62. MFA S, pat. B. Jokubauskas, L. Kiūn-Auškelienė.
63. Tą patvirtino ir 2003 m. Klaipėdos universiteto konferencijoje dalyvavę lietuvininkai.
64. MFA S, pat. B. Jokubauskas.
65. Pateikėja prisiminė šias pavardes: Bérantai, Danerienė, Tyčinai (juos išvežė į Sibirą). Beje, šio straipsnio autorei, kuri 1974–1975 m. mokėsi Drevernos aštuonmetėje mokykloje ir Priekulės muzikos mokykloje, jokio atsiribojimo bendraujant su bendraamžiais lietuvininkais (tiesa, jų buvo mažai) neteko patirti.
66. Augėnaitė L. Min. veik. - P. 81.
67. Kirdienė G. Min. veik. - P. 200-201, plg. Augėnaitė L. Min. veik. - P. 83.
68. MFA S, pat. J. Maziliauskas, žr. 4 pat. sąrašą.
69. LTR F 152/13-38.
70. LKA V 27.
71. LKA V 13, MFA KLF 672, 676–678, 1275.
72. LKA V 269, MFA A 119, MFA D 21.
73. MFA KF 6097, 6101, 6102.
74. MFA KF 6096, 6104, 6105.
75. Fokstrotinę dainos melodiją mandolina paskambino ir M. Kavolis (LTR F 152/9).
76. Prieš ji dar pagrieždavo maršą (MFA S, užr. 2000 m.; Kirdienė G. Min. veik. - P. 195).
77. MFA D 17/2, 7, 11.
78. MFA S, pat. A. Budrik-Ašmontienė; Petrošienė L. Min. veik. 2003a. - P. 131. (pat. A. L. Cirtautienė, H. Naujokienė; abi iš Vanagų k.); Urbanavičienė D. Min. veik (1995). - P. 427-428 (pat. M. Padegaitė-Kybelkienė, g. Piaulų k.).
79. Gizevijus E. Prūsų lietuvininkų liaudies gyvenimo scenos // Lietuvininkai. - Vilnius, 1970. - P. 136-137.
80. Glagau O. Lietuvininkų būtis ir būdas // Lietuvininkai. - Vilnius, 1970. - P. 237.
81. LTR F 1226/47.
82. Siaurukaitė (-Kirdienė) G. Lietvių liaudies priešpriešos žaidimai ir šokiai. Diplominis darbas (rankraštis). - Lietuvos muzikos akademija, 1992. - P. 43-44.
83. Nežinomas autorius. Lietviškos vestuvės // Lietuvininkai. - Vilnius, 1970. - P. 189-190.
84. Kšanienė D. Min. veik. (1996). - P. 31.
85. Lachhauer U. Min. veik. - P. 31.
86. Hoerburger F. Deutsch-slawische Wechselbeziehungen im Volks- tanz // Kleine Beiträge zur Volksmusikforschung, 3, Leipzig. - 1956. - S. 24-25.
87. LKA V 27/15.
88. MFA KLF 1276/86.
89. MFA KLF 677/72; 1275/78.
90. MFA KF 6101/53, 6102/54.
91. MFA KF 6101/53, Telšių r.
92. Plg. Siaurukaitė (-Kirdienė G.). Min. veik. - P. 44-48, 80-86, 89.
93. Siaurukaitė (-Kirdienė G.). Min. veik. - P. 79; plg. Šoks broliukai šokinį. Aukštaitijos, Suvalkijos, Dzūkijos bei Žemaitijos žaidimai, rateliai, šokiai / Sudarė Audronė Vakarinienė. – Vilnius: Lietuvos liaudies kultūros centras, 2004. - P. 251-252.
94. Vyšniauskaitė A. Šilutiškių lietuvininkų vestuvės // Mūsų kraštas. - 1995, 1 (6). - 1995. - P. 104 (pat. Augustas Deivelaitis, g. 1897 m.).
95. EIA, pat. Stanislovas Raudonius.
96. Urbanavičienė D. Min. veik. (2000). - P. 60-61.
97. LTR F 1226/52; Senosios kanklės ir kankliavimas. Sudarė Romualdas Apanavičius. - Vilnius, Eksperimentinė technikos ir paminklų restauravimo įmonė, 1990. - P. 78.
98. Kšanienė D. Min. veik. (1996). - P. 29.
99. MFA KLF 1387/24.
100. MFA A 117/5, MFA D 16/25, KFLF 68/29.
101. KLF 839/10.
102. MFA KLF 1271/20.
103. MFA KF 6095/17, 6098/13, 1271/20.
104. MFA KF 6098/12, 6102/57.
105. MFA KLF 839/9.
106. MFA KF 3800/2.
107. Čapaitė J. Šalavijo rūtelė. - II dalis. - Klaipėda, 1998. - P. 113-115, 164; plg. KFLF 74/97.
108. MFA S, užr. 2003 m.
109. MFA KLF 1275/80.
110. MFA KLF 416/18.
111. Čapaitė J. Min. veik. - P. 112.
112. MFA D 17/38.
113. MFA KF 3912/5.
114. Plg. 1997 m. Tesalonikuose įvykusioje tarptautinėje ICTM konferencijoje perskaityta autorės pranešimą „Die instrumentalen Volkstanzmelodien in Litauen und ihre Beziehungen zum verwandten Melodiegen in Europa”, kuriame atliki Klumpakojo melodinio tipo kūrinių lyginamieji tyrimai.
115. M. Dauskartas nurodė, kad lietuvininkai prieš karą šio fokstoto negrodavo.
116. Nežinomas autorius. Min. veik. - P. 188, 192-193.
117. MFA D 17/17, 33.
118. Petrošienė L. Min. veik. 2003a. - P. 131 (pat. A. L. Cirtautienė, H. Naujokienė; abi iš Vanagų k.).
119. LTR F 152/14 (16), 15.
120. T.y. daugiau kaip trečdalis (9 iš 25): LTR F 152/18, 23, 25, 28, 33, 34, 38 („Am grünen Tal“). Klaipėdos aps. šoktus valsus (taip pat ir vestuvėse) paminėjo: MFA S, pat. A. Budrik-Ašmontienė; Petrošienė L. Min. veik. 2003a. - P. 131. (pat. A. L. Cirtautienė, H. Naujokienė; abi iš Vanagų k.); Urbanavičienė D. Min. veik. (1995). - P. 427-428 (pat. M. Padegaitė-Kybelkienė, g. Piaulų k.).
121. LTR F 152/25.
122. MFA KLF 1502/2.
123. MFA D 17/39.
124. LTR F 152/23.
125. LTR F 152/33.
126. MFA D 16/6.
127. Žodžiai Martha's Mühler-Grählert („Mine Heimat“), žr. Kraning S. Friesenlied. - Hamburg, Musikverlag Hans Sikorski.
128. EIA, pat. A. Vaičiulytė-Kurlenkienė.
129. LTR F 152/13.
130. LTR F 152/21.
131. MFA D 17/39.
132. MFA S, pat. A. Budrik-Ašmontienė.

133. MFA S, pat. S. Berenis.
134. Kšanienė D. Min. veik. (1996). - P. 30.
135. MFA D 17/35.
136. MFA KLF 922/76-78.
137. MFA KLF 869/61.
138. Plg. Motuzas A. Mažosios Lietuvos evangelikų liuteronų liaudies apeiginė muzika (giesmės, psalmės) // Mažosios Lietuvos liaudies instrumentai ir apeiginė muzika (su A. Butkumi). - Vilnius, 1994. - P. 79-80.
139. MFA D 17.
140. Plg. Augėnaitė L. Min. veik. - P. 79; Batavičius A. Min. veik. - P. 62, 92-94, 107, 149, 169, 183, 163, 165-166, 184 (iš klausos ir iš natų).
141. EIA, pat. I. Jukis, plg. Pov. Mockus, Šimelis, S. Lomsargas (natas išmoko giedodamas bažnyčios chore), St. Būdvytis (natas išmoko grodamas pučiamųjų orkestre), A. Vaičiulytė-Kurkenienė (išmokė tévas A. Vaičiulis, baigęs grafo Oginskio orkestrą Rietave mokyklą).
142. EIA.
143. Spausdintų natų sąsiuvinį su rusiškais ir kitokiais šokiais autorei teko matyti ir Veliuonoje (1988 m.; EIA).
144. EIA.
145. Kavolis M. Iš mano amžiaus bėgio // Kraštotyra, 23, 1989, p. 96-100.
146. Ši melodija populiarė ir Lenkijoje, Šiaurės ir Pietų Vokietijoje, Austrijoje (kaip „Gegutės polka”, vok. Kuckupolka) (plg. Schützenberger, E., Derschmidt, H., Spinnradl unser Tanzbuch. Dritte Folge. Tanzmusik, Landsberg am Lech, apie 1959).
147. Plg. DVA A 165766.
148. Kirdienė G. Min. veik. - P. 190.
149. Põlmae R., Tampere H. Valimik eesti rahvatantse. - Tartu, 1938. - P. 117.
150. Hoerburger F. Min. veik. (1957). - P. 28.
151. Plg. Hoerburger F. Min. veik. (1957). - P. 10.
152. Jurkštės V. P. Muzika Vilniaus Žemutinėje pilyje // Kultūros barai. - 1990, Nr. 9, p. 93.
153. Jurkštės V. P. Vytauto muzikantai // Literatūra ir menas. - 1970 rugpj. 8. - P. 10, Jurkštės V. P. Min. veik. (1990). - P. 94; Ling J., Stockmann D. (leidėja), Stockmann E. Volks- und Popularmusik im Geschichtsprozeß // Volks- und Popularmusik in Europa. - Berlin, 1992. - S. 412; Salmen W. Die musikgeschichtliche Bedeutung einiger Litauerfahrten des 14. Jahrhunderts // Zeitschrift für Ostforschung, 6. Jg. - 1957. - S. 531-539.
154. Salmen W. Die Wirkungsweite fahrender bayerischer Spielende im Mittelalter // Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde. - Regensburg, Verlag Josef Habbel, 1957. - S. 126.
155. Salmen W. Musikgeschichte in Bildern. Musik des Mittelalters und der Renaissance, Bd. 3, Lfr. 9. - Leipzig, 1976. - S. 86.
156. Matulevičius A. Min. veik. - P. 60-61, 67-70, 117, 149.
157. Kšanienė D. Min. veik. (1996). - P. 122-123, 147; Kšanienė D. Muzika Mažojoje Lietuvoje. Lietuvių ir vokiečių kultūrų sąveika (XVI a.-XX a. 4 dešimtmetis). - Klaipėda, Mažosios Lietuvos fondas, Klaipėdos universiteto leidykla, 2003. - P. 58-59.
158. Pretorijus M. Min. veik. - P. 317.
159. LTR F 152/20.
160. MFA S, pat. S. Berenis.
161. MFA D 16/9a.
162. MFA D 16/28, 28a.
163. MFA KF 3912/12.
164. MFA KF 3800/4, 3912/4; J. Kungys su Darbėnų kultūros namų kapela.
165. MFA KF 6457/2; P. Platakis.
166. MFA D 17/47-48.
167. MFA D 17/44.

The repertoire of the fiddle of Samogitians and the Lietuvinkai

Gaila KIRDIENĖ

The repertoire of the fiddle and the sets of instrumental ensembles of Samogitians and the Lietuvinkai of the region of Klaipėda of the early 20th century (from the areas in the vicinity as well as from those which inhabited the region of Klaipėda after World War II) that contained the fiddle are in many respects very familiar, yet there are also vivid distinctions showing the peculiarities of local tradition.

Folk music bands of the Lietuvinkai consisted of one or two or three fiddles, a German concertina or a mouth harmonica, in other cases – some different string instruments (one trumpet or some of them and a saxophone) and a drum. In boroughs such bands contained pianos. There were no bass string instruments that were highly characteristic of Samogitian bands.

The repertoire of the Lietuvinkai mostly included marches and dances of slower tempo: waltzes, traditional dances (the Lith. folk dance Suktinis, *Reilenderis*, “Oh, Susan”, “Siehst du nit”), foxtrots, rarely polkas, country dances (“Lottist tot”). The repertoire of the older Samogitian generation embraced a considerable number of traditional dances and country dances adding polkas in the repertoire of the Samogitians from the region of Klaipėda. Waltzes were liked more of the Samogitian fiddlers of the area discussed as equaled with those from other districts of Samogitia. By this their repertoire is familiar with that of the Lietuvinkai. Samogitians like the Lietuvinkai accompanied not only songs but also hymns and rounds (or they played their melodies apart from the vocal part).

Long-termed interaction of the cultures of Samogitians and the Lietuvinkai of the region of Klaipėda is showed not only in traditional dances (for instance, Kepurinis, Skepetinė) but also in the dissemination of international dances that exist exceptionally in this area, also in the types of melodic musical compositions and in the Lithuanian repertoire that is popular throughout the whole of Lithuania. Both Lithuanian and international melodies were played more by Samogitian fiddlers than by the presenters of the Lietuvinkai. Some of the melodies may have been known by the Lietuvinkai, too. These never played dances of the Russian and Polish origin, but the multitude of them can be found in the repertoire of Samogitians. Hence, the impact of Western Europe is very distinct in the music of the Lietuvinkai and in Samogitian music that of Eastern Europe.

The changes (political situation, demographic alterations that took place in the region of Klaipėda after World War II destroyed the tradition of music making with fiddles of the Lietuvinkai. The only one known presenter Martynas Dauskartas, who plays the fiddle, could play traditional music in the circle of his own family. During this period in the region of Klaipėda mostly those Samogitians who came from the places in the vicinity were playing the fiddle, those who had learnt their repertoire in their youth cherished the traditional repertoire. They, like Martynas Dauskartas, had to learn transformed country bands using the repertoire of the fiddlers who had come from other districts and regions.

*Lietuvos muzikos akademijos Muzikologijos instituto
Etnomuzikologijos skyrius, Gedimino pr. 39, Vilnius
el.p.: arvydas@bomba.lt*

Gauta 2004 04 15, įteikta spaudai 2005 10 05

Liaudies dainos artikuliacija pateikėjų „žodyne”

Loreta SUNGAILIENĖ

Straipsnio objektas: žemaičių liaudies dainininkų duomenys apie dainos atlikimo, kaip lokalino muzikos dialektu artikulacijos,¹ procesą, pateikėjų (etnoforų)² vartojami terminai bei tipologija.³ Tikslas: atskleisti žemaičių muzikinio dialektu artikulacijos „žodyno”⁴ ypatumus. Tyrimo metodai: statistinės, sociologinės ir lyginamosios analizės, tipologinis. Išvados: remiantis pateikėjų terminais, išskirti 4 liaudies dainų tipai, atspindintys žemaičių dainų atlikimo (artikulacijos) būdus; be iprastinio „turavojimo”, kai kuriose šiaurės ir pietų Žemaitijos vietovėse būta burdoninio pritarimo; Žemaitijos regione dominuoja žemi moterų balsai; išskirtinis dèmesys teikiamas balso stiprumui, aiškiai artikuliacijai bei darniam balsu skambėjimui.

Liaudies dainų pateikėjų mintys, pasisakymai, komentarai folklorininkų darbuose iki šiol buvo naudojami tik kaip papildomos dainos kontekstą nurodančios, komentuojančios priemonės arba kaip tam tikros folkloro tyrinėtojų teiginių, pastabų iliustracijos. Publikuotuose straipsniuose, moksliuose darbuose akcentuota dainos ar dainavimo funkcija, atlikimo situacija, pateikėjų požiūris į dainą, jos vertę, kiek mažiau dėmesio kreipta į patį atlikimo būdą, folkloro artikuliaciją. Nors folkloro pateikėjų žodynas, mintys, komentarai pradėti fiksuoti tik pastarųjų dešimtmečių tautosakos rinkimo ekspedicijose, užrašyta medžiaga jau pakankamai gausi ir reikalinga atskiros analizės.

Kalbant apie lokaline dainavimo tradiciją, būtina atsižvelgti ir skirti pateikėjų (etnoforų) tipologiją, būdingą tik tam tikrai tradicijai (ji visuomet lokalai apibrėžta ir veikianti pagal tam tikrus modelius) ir etnografų tipologiją, konstruojamą daugelio pasaulio tradicijų pagrindu. Taigi susidurame su tam tikra dviguba tipologine sistema, dvigubu to paties reiškinio suvokimu bei vertinimu. Anot etnomuzikologės A. Kunanbajevos, „žodinėje tradicijoje viskas – formules, motyvai, siužetai, poetika, žanrai ir kt. – turi savo „dublius” vertikalioje (socialinėje) sferoje ir horizontalioje (lokalinių dialektų) plotmėje”.⁵ Vadinas, ir muzikinio dialektu artikuliacija gali turėti savo „dublius”.

Ar pateikėjai ir etnografai skirtinai suvokia bei įvardija įvairius žemaičių dialektu liaudies dainos artikuliacijos aspektus? Norėdami atsakyti į šį klausimą, tyrinėjome etnografinę bei etnomuzikologinę medžiagą, susijusią su žemaičių tradiciniu dainavimu bei dainavimo stilistika. Tyrimo šaltiniai – publikuoti straipsniai apie Žemaitijos regiono liaudies dainų pateikėjus, anketos arba klausimynai, pokalbių (interviu) su informantais garso įrašų transkripcijos. Iš viso – 73 fiksuoti dokumentų vienetai. Skirtinga medžiagos for-

ma bei išraiška, tyrimo uždaviniai įgalino pasinaudoti keliais vienas kitą papildančiais metodais, kurie perimti iš sociologijos mokslo.⁶ Tai – dokumentų (straipsnių, anketų, ekspedicijų dienoraščių) analizė ir formalizuoto interviu metodus.⁷ Žemaičių muzikinio dialektu artikulacijos „žodyno” tyime dalyvavo 48 respondentai arba buvo panaudoti tam tikri duomenys apie juos. Tyrimas apima tik nedidelę, specifinę populiacijos dalį – reprezentatyvius Žemaitijos regiono liaudies dainų pateikėjus. Respondentai apklausai atrinkti kvotinės atrankos metodu – apklausiamujų imtis (populiacijos dalis, naudojama tyrimui) sudaryta pagal tam tikrus rodiklius ir požymius: senyvo amžiaus (70–90 m.) kaimo žmonės, perėmę, išisavinę bei apklausos metu tinkamai reprezentavę liaudiško dainavimo tradiciją, repertuarą, stilistiką. Kadangi pagrindiniai lokalinių dainuojamosios tradicijos bruožai (repertuaras, jo atlikimo būdai) paprastai koncentruojasi vieno ar kelių ryškių liaudies dainininkų-lyderių sukauptame palikime ir kūrybinėje veikloje, tikslinga pateikėjų atranka tinkamai atspindi tiriamąjį reiškinį, tai yra užtirkina reprezentatyvumą – patenkina vieną svarbiausių socio-loginio tyrimo sąlygą.

Tiriant lokalinę dainuojamąją tradiciją sociologiniu aspektu, įsitikinta, kad pokalbių metu užfiksuota garso įrašų medžiaga pateikia išsamiausią informaciją ir geriausiai atitinka tyrimo tikslą bei uždavinius. Taip pat pastebėta, kad tikslinges tiriamosios grupės pažinimas, stebėjimas „iš vidaus”⁸ leidžia atskleisti dažnai nematomus vienus ar kitus reiškinius veikančius priežastinius ryšius. Šis metodas labiausiai tinkta mažoms grupelėms tirti, taip pat reikalauja daug laiko sąnaudų bei specialaus pasirengimo. Kaip teigia muzikologė Z. Kelmickaitė, „atrasti dainuojančią žemaitį ir jį prakalbinti nelengva. Kartais atrodo, kad kiekvieną žodį iš pateikėjų turi ištraukti...”⁹

Daina ir dainavimas

Liaudiški terminai, santykinė klasifikacija

Išanalizavus tyrimui naudotą medžiagą aptikta apie 20 dainų įvardijimų. Sugrupavus liaudyje vartojamus dainos terminus, išskirti 4 dainų tipai, kurie nurodo dainos charakterį ir artikulavimo būdą:

Lėtos, tēstinės dainos su laisva metroritmika

1. Lėtos, ilgos, tēsiamos dainos – *tēnsamas, patesiamas, senuobénės, élgas, lèngvas...*¹⁰
2. Tēsiamos dainos banguojančia melodija ir reikalaujančios banguojančio, išvingiuoto išdainavimo – *(iš)lingouténės, išlonkoujamas, išvingioujamas, išlonkstuomas, išvingioujamas...*

Linksmos (umoristinės), greitos, skambios ritmiškos dainos

3. Linksmos, humoristinės, akcentuoto ritmo dainos – šonkės tronkės, pakromtuomas, iškilnuojamas, statė dainioujamas...
4. Garsios, skambios, gana lygaus ritmo lauko dainos – laukėnės, onšaukamas, užtaramas, užriekamas, ištisėnės, išilgėnės...

Gausūs ir vaizdingi liaudiški dainos atlikimo apibūdinimai, nurodantys dainavimo pobūdį, charakterį. Pavyzdžiui, garsus, skambus dainavimas dažniausiai nusakomas veiksmų mažodžiais šaukti, rėkti, plynauti, (už)trauktis (šauktė, iššauktė, šauktė iš pėlva gala, garsė šauktė, našė šauktė, iššauktė, didelė riekti, plūsautė, užtrauktė) ir žodžių junginiai su veiksmų mažodžiu dainuoti (smarkė dainioutė, stéprė dainioutė, atsidiejus dainiouti). Rami, švelni, kiek liūdnai ir lyrinė nuotaika dažniausiai apibūdinama veiksmažodžiu išreikštose būsenos kokybiniu požymiu, pavyzdžiu, ramiai, švelniai, lyriškai dainuoti (ramė išdainioutė, švelnė dainiouti, lierinė dainiouti, lėngvā (lėngvė) dainioutė). Kai dainos melodija pasižymi aktyviu, gana greitu tempu, o tekstas tarsi iškapojamas ar išskiemenuojamas, pateikėjai sako, kad tokias dainas reikia „statė sodainioutė“, „išskalitė“, „linksma iškilnuoti“.

Vadinamųjų téstinių, banguojančių dainų atlikimo būdą pateikėjai nusako vartodami *lingavimo*, *vingiavimo*, *lankavimo*, *lankstymo* metaforas:

„...aš muokiejau iškeltė, išlonkstite daina“

Stanislava Laivienė, Platelių apyl., Plungės r.

„...čia nu dainininkai priklausa, ar uns išvingious metuodėjė, a ne.“

Regina Daugelienė, Palanga

Apibendrinus išskirtas žemaičių dainų rūsius (pagal pateikėjų skirstymą) ir dainų atlikimo būdus, galima dar konkrečiau įvardyti dainų liaudiškų terminų reikšmę pagal atitinkamą dainavimo pobūdį:

Dainų rūšys	Dainų atlikimo būdai
Tėnsama, lėngva daina Lėta, tēsiama daina	lietā, lėngvā dainioutė atsidiejus išdainioutė ramė išdainioutė prilaikitė balsa
Išlingoutėnė daina Išlinguojama, išvingiuojama daina	išlingoutė, išvingioutė išlonkoutė, išlonksfite isilingoutė
Laukėnė, išėlgėnė, ištėsėnė Skambi, šaukiama lauko daina	šaukti iš pėlva gala našė šauktė didelė riektė, plūsautė stéprė, smarkė dainioutė palėstė kakarėnė
Pakromtuoma, iškilnuojama Linksma, humoristinė, akcentuoto ritmo daina	šonkė tronkė sodainioutė linksma trauktė linksma iškilnuotė statė sodainioutė išskalitė

Balsų partijos. Sudėtis ir terminai

Tradiciniame homofoniniame dainavime žinomos dvi pagrindinės balsų partijos – vedantysis ir pritariantieji. Šis mo-

delis tinkta visoms lietuvių daugiaabalsio dainavimo tradicijoms. Žemaitijoje tokis pasiskirstymas pabrëžtinai išreiškiamas balsų partijų sudėtimi, konkrečiais balsų įvardijimais ir funkcijomis.

Nors kaime dažniausiai būdavo po kelis dainų vedančiuosius (vyrus ar moteris), tam tikrą dainą vesdavo vienas žmogus. Kuris pirmas pradėdavo dainą, tas ir būdavo lyderis („vès-kou i reguliouji“), o kiti dainininkai stengdavosi jam pritarti. Jei atsitikdavo taip, kad dainą pradeda du dainininkai kartu, tai „kėts kétam i balsa išauk, itaika, nieka neišen, negražė gaunās“. O jei kas bando maišyti užvedėjui, kiti jį pabarai: „A to negirdi, a ausū neturi, kāp čia īr? Girdi, kas ved, tam pritartė rėk“ (Valerija Mizinienė, Seda, Mažeikių r.).

Vedantysis ir pritariantieji liaudyje turi savo pavadinimus. Dažniausiai pasitaikantys – *ožvedies* (užvedėjas) ir *tariejė* (tarėjai) arba *tūravuotuojė* (tūravotojai). Norint pabrëžti vedančiojo pirmumą ir, sakytum, valdžią dainos atlikimo proceso, vartoja daiktavardžiai *pirmininkė* arba *pravadninkė*: „vèsas pénkės buvuom tariejés, o šeštuoji – pirmininkė...“

Liuda Gricienė, Plinkšės, Mažeikių r.
„būdavau už pravadninkė žaidim ir dainuo...“

Bronė Teniukienė, Kuršėnų apyl., Šiaulių r.

Minėti įvardijimai susiję su žodžių *vesti*, *užvesti*, *pravesti*, *pirmauti* ir *tarti*, *pritarti*, *užtarti*, *turavoti* sąvokomis bei reikšmėmis:

Vedantysis

vesti –	<i>vedontīsis</i> ,
	<i>vedontiuoji</i>
užvesti –	<i>ožvedies</i> ,
	<i>ožvediejė</i>
pravesti –	<i>pravadninks</i> ,
	<i>pravadninkė</i>
pirmauti –	<i>pirmininks</i> ,
	<i>pirmininkė</i>

Pritarėjai

tarti –	<i>tariejė</i> ,
	<i>tariejės</i>
pritarti –	<i>pritariejė</i> ,
	<i>pritariejės</i>
užtarti –	<i>užtariejė</i> ,
	<i>užtariejės</i>
turavoti –	<i>tūravuotuojė</i> ,
	<i>tūravuotuojės</i>

Balsų partijų funkcijos

Žemaičių daugiabalsės dainos faktūrą sudaro vedančiojo balso melodija ir pritariančiųjų balsų partija. S. Laivienės žodžiai tariant, tai – melodija ir „prītars“. Vedantysis melodiją išdainuoja, „išlinguoja“, „išvinguoja“, „išlanksto“, „išvedžioja“, o likę dainininkai pritaria, kartais dar vieną žemesnį balsą („bosą“) pridėdami:

„Véins jau pérma, kits pritar, vuo tretéjė dar žemiau léd – kāp gražē skomb. Basavuok gerā tiktā.“

Petras Kazlauskas, Kretingos r.

Iš žemaičių liaudies dainų įrašų girdėti, kad dainuojančių grupėi žmonių *basavojimas* žemai atsiranda tada, kai norima paryškinti tonikos ar dominantės akordo skambesį eilutes pabaigose arba kadencijose.¹¹ Yra duomenų, kad *bosavimas* buvo paplitęs ir kai kuriose Aukštaitijos vietose.¹² Panėvėžio rajono Nibraglio kaimo dainininkės vartoja tokius apibūdinimus kaip *bosyt*, *pabosyt*, *pribosyt*. Šie pasakymai, panašiai kaip ir veiksmažodžiai *pritarti*, *turavoti*, nurodo atskiros partijos ar balso funkciją.

Panašiai kaip ir Aukštaitijoje, žemaičių dainuojamojos tradicijoje aptikta pavyzdžių ir pasakymų, kad *bosyjimas* ne visuomet būna dainavimas žemiausiu balsu. 2 apklaustos daininkės ir 3 vyrai pateikėjai patikino, kad „*pribosyti*“ reikia aukštai, „virš balso“. Tai dažniausiai darydavę vyrai, kurie turėdavo aukštus balsus:

„Vīrā, jēgu gal, tur basavuoti, bet virš balsa, kartu su muotriškuoms.“

Zenonas Jonika, Luokės apyl., Telšių r.

„Ka vīra dainiou muoteru aukštume, pribasavuoti rēk dar virš balsa.“

Regina Daugelienė, Palanga

„Basavojimas virš balso“ gali būti ta pati pritarimo partija, tik vyrų dainuojama moterų aukštumu skamba kaip trečias balsas, kuris jau turi ir atskirą pavadinimą, ir funkciją. *Bosijimo*, kaip atskiros, savarankiškos partijos, turinčios savo melodinių piešinių, funkcionavimą liudija pateikėjų pasakojimai ir garso išrašai, užfiksuoti Kelmės, Raseinių ir Skuodo rajonuose.¹³ Šie faktai leidžia daryti prielaidą, kad šiaurinėje ir pietinėje Žemaitijos regiono dalyse būta basavojimo (burdoninio pritarimo) tradicijos.

Basavojimo reiškinį ir jo įvardijimus aptinkame ir kitose tautose. Pavyzdžiuui, baltarusių daugiabalsio dainavimo tradicijoje taip pat žinomas dainininkų pasiskirstymas į dvi ansamblio partijas, balsus (*голосы*), kurių kiekviena turi savo funkciją. Ją patvirtina ir liaudyje vartojaami apibūdinimai: *подводзіць* – vedžioti, atliki soluojanči viršutinį balsą (balso partija – *подводка*, *подводчык*); *басаваць* – bosuoti, dainuoti apatinį balsą, *басуоюы* – bosuojantys, *басы* – bosai.¹⁴ Viduržemio jūros pakrančių tautų (Serbijos, Juodkalnijos, Bosnijos ir Hercogovinos, Kroatijos) liaudies dainų atlikime išskiria dvi dainavimo tradicijos, įvardytos dainininkų „terminais“ – *na glas* i *na bas*.¹⁵ Liaudiškoji savyoka *na bas* apibūdina homofoninį dviejų balsų dainavimą.

Savyokų užvesti ir pritarti liaudiški įvardijimai

Paraginant užvesti dainą arba jai pritarti, dažniausiai pasaikantys pasakymai yra susiję su veiksmažodžiais *vesti*, *užvesti*, *pravesti*, *vedžioti* ir *tarti*, *pritarti*, *užtarti*, *atitarti*. Vartojami ir kiti veiksmažodžiai bei žodžių junginiai: *šaukti*, *užšaukti*, *šaukti po pirmu*, *pirmu dainuoti*, *pirmu giedoti*, *pirmu paimti*, *pirmu šaukti*, *pradėti*, *pradėti dainuoti*, *užtrauktis*, *būti pirminknu* – užvesti dainą; *šaukti iš paskos*, *prišaukti*, *užšaukti*, *padėti*, *tūravoti*, *ištūravoti*, *bosinti*, *basavoti*, *pribasavoti*, *basavoti virš balso* – pritarti dainos vedančiajam. Šiuos pasakymus pateikėjai įvairiai tarpusavyje derina:

„Vēns šauks, kêtė iš paskuos anam onšauks“, „ožvesk, vo mes pritarsēm“

Valerija Miziniénė, Alsėdžiai, Plungės r.

„Justina jiemė pu pérmu, Karolina anā prišaukė“, „kartās tievielis su muzika pradies, modo užsauksem.“

Stanislava Puidokienė, Plateliai, Plungės r.

„Čia jau rēk vediejou išvesté, vo kêtė tor pritaikitē“.

Liuda Gricienė, Plinkšės, Mažeikių r.

Matyti, kad savyokų *užvesti* ir *pritarti* liaudiški įvardijimai susiję su *vedančiojo* ir *pritarejų* pavadinimais bei su paties dainavimo apibūdinimais (plg. *šauktė*, *iššauktė*, *šauktė iš pélva gala*, *trauktė* ir kt.):

Užvesti		Pritarti	
vesti	ožvestė, pravestė, išvestė, vedžiuotė	tarti	pritartė, užtartė, atitartė
šaukti	šauktė, šauktė pu pérmu	šaukti	prišauktė, onšauktė, onšauktė iš paskuos
dainuoti	dainioutė pérmu	padėti	padietė
giedoti	pérmu gieduotė	turavoti	išturavuotė, turavuotė
imti	jimtė pu pérmu, pérmu pajimtė	bosinti	basavuotė, pribasavuotė, basavuoti virš balsa
pradėti	pradietė, pradietė dainioutė		
pirmauti	būtė pirminknė		
traukti	užtrauktė		

Baldo ir dainavimo kokybė

Beveik visi pateikėjai pareiškė, kad užvedėjas turi dainuoti stipriai ir aiškiai, nes tuomet jam lengva pritarti, ir daina būna gerai „užtarama“. Jei balsas „netraukia“, būna sunku dainuoti. Geriausia, kad vedantysis mokėtų užvesti dainą ir vyrams, ir moterims. 7 pateikėjai mano, kad vedančiojo balsas turėtų būti aukštesnis („...lengva dainiuot, ka balsas suoprans, tuoks pluons“ – Bronė Dambrauskienė, Girkaalnis, Raseinių r.; „biški laibiesnis už tus, korėi tar, aukščiau tēp...“ – V. Miziniénė), o 5 respondentams labiau patinka žemesni moterų užvedėjų balsai („...jau baveik biški lieli ka stuoriau ved. Gerā i tievā ka dainioutom, pluono balso, bet jau biški stuoriau, geriau.“ B. Teniukienė). Pateikėjų vyru (pavyzdžiuui, Z. Jonikos ir A. Anužio) nuomone, vyrams geriau, kai moterys veda žemai, nes tuomet jie gali balsus „aukštai pakelti“ ir daina turi daugiau skambumo, pilnumo („tumet jau našę užtaram“. Z. Jonika).

11-os pateikėjų teirautasi, ar dainininkai lyderiai mokėdavo ir galėdavo pritarti kitiems dainininkams. 6 iš jų patikino, kad geras užvedėjas prisitaikydavo prie visų „pirminknų“, o 5 respondentai prisiminė atvejų, kai aukštą balsą turinčios moterys ne visuomet mokėdavusios žemiau dainuoti, kai reikėdavo „užtarti“. Tokios dainininkės tarsi tvirtai įsikabina į dainos melodiją ir niekaip negali iš jos „išeiti“.

Kalbant apie balso kokybę, užfiksuota nemažai apibūdinimų, kurie nusako balso stiprumą, charakterį. Pateikėjų duomenimis, balsas gali būti: *stiprus*, *skambus*, *platus*, *skardus*, *aiškus*, *galingas*, *rēksmingas* („*riekous*“), *gerklinis*, *lyrinis* („*lierinis*“), *tylus*, *lygus*, *lankstus*, *virpantis* („*vérpous*“), „*su vibraciuoms*“, *silpnas*, *užkimęs* („*užsikiekštės*“), *išsiderinęs*, *išsiplerpęs* („*kai klerнета išiplerpès*“), *karkiantis* („*kāp vēšta karkténuos kark*“), *sprangus*, *springstantis* („*springstu kāp gegužie su varpu*“), *zyziantis*, *birzgiantis* ir kt. Kai kurie respondentai, apibūdindami balso kokybę, nurodo ir balso tembro „atspalvius“: *švelnus*, *minkštas*, *malonus* („*nuognus*“), *skaidrus*, *aštrus*, *grubus*, *sodrus* ir kt.

Baldo aukštumą arba žemumą nusako du pagrindiniai žodžiai – *plonas* ir *storas*. Pokalbyje su L. Griciene užfiksotas retas pasakymas – „tieva dainioutė“, kuris reiškia dainavimą aukštai, plonu balsu. 5 respondentai tikino, kad jų bal-

sas yra žemas („storas”), 4 – kad aukštas („plonas”), 6 sakė, kad gali dainuoti visaip – „i pluonā, i stuorā, kāp kumet rēk i kāp kumet išeit”. Norint sužinoti, kokių dainininkų balsų Žemaitijoje iš tiesų daugiausia, buvo analizuojami 136 žemaičių pateikėjų atliekamų dainų išrašai¹⁶ ir pagal pasirinktą balso aukštumo vertinimo principą¹⁷ nustatyti balsų kokybiniai rodikliai ir dainų skambėjimo aukštis. Iš statistinės ir lyginamosios analizės matyti, kad maždaug trečdalio (41) dainininkų balsai yra aukšti, o kiek daugiau kaip dviejų trečdalių (95) – žemi balsai. Atlikti paskaičiavimai išryškino ir geografinio balsų aukštumo paplitimo dėsningumus (žr. 1 grafiką).

Išanalizavus pateikėjų gimimo bei gyvenamosios vienos duomenis, daroma prielaida, kad daugelyje Žemaitijos regiono apylinkių dominuoja žemi moterų balsai, o geografinė padėtis bei lokalineje vietoje susiformavusi dainavimo tradicija galėjo veikti ir balso garsinį idealą. Galima manyti, kad moterų balsai dainų užrašymo momentu buvę žemesni nei jaunystėje, kuomet tos dainos ir dainavimas funkcionalė natūraliai kaimo bendruomenės gyvenime. Taip manyti skatina kelių respondentų pasiskymai, kad dabar jų balsai nebe tokie skambūs ir aukšti kaip anksčiau:

„Jaunistie traukiau kaip reikint, teip aukštā, platē, dabā jau nebier tuo ke balsa, nebgaliu iškelti...“

Elyra Skruibienė, Kretingos r.

„Bet aš tuo balsa trūktėnā turiejau, tik klausia gera. Tep nestéprė, bet pluonā dainiavau. Dabar balsus vėsā užsikviekištės yr.“

Stanislava Puidokienė, Plateliai, Plungės r.

4 respondentai, gimę ir užaugę centrinėje Žemaitijoje, ryškiausiam dounininkų tarmės areale, tvirtino, kad jų kraštose (kaimuose, apylinkėse) žmonės buvo linkę dainuoti žemais, pilnais, plačiais balsais. Iš jų pasiskymų galima spręsti, kad aukšti moterų balsai neatitiko tam tikrose lokaliniėse tradicijose susiformavusio balso garsinio idealo:

„Aš jau nu mažėns tuoki balsa turiejau. Girdiejuom, kāp kėtė dainious, i mes tēp platē trauksēm. Paleidi balsa – kad gražē skomb! <...> Per daug pluonā nieks nedainiava – juk būs sunkė prišauktė. Pri rugiūm, šeina ka pjaus, tousikės dainious tēp stuoriau, ka gerā skombieto.“

Ona Andriuškienė, Luokė, Telšių r.

„Mes gimimie vėsė žemias dainiavuom. Gal kas i turiejė aukšta balsa, bet nieks neruodė. Tuoki mada bova kaimė žemias balsas trauktė, pėlnās i veskas.“

Valerija Mizinienė, Alsėdžiai, Plungės r.

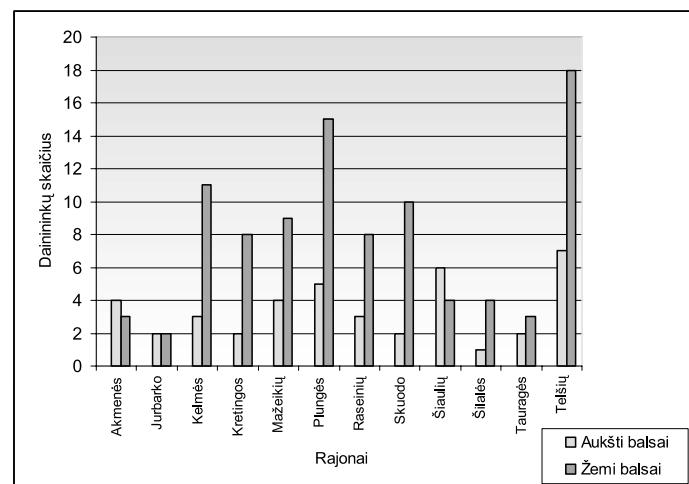
Nustatant žemaičių pateikėjų balso aukštumą, jo paplitimą regione, taip pat aiškintasi, kokios būdingiausios senųjų žemaitiškų melodijų tonacijos. 586 melodijos analizuotos naudojant du aukščio nustatymo metodus: 1) stebėtos užrašinėtojų ir transkribuotojų pastabos, nurodytos prie melodijų šifruotuose rinkiniuose, 2) dainavimo aukštumas fiksuotas, klausantis garso išrašų.

Iš 2 grafiko matyti, kad „aukso viduryje“ – tonacijos, kurių toniniai centralai yra *g, as, a, b, h, c^l, cis^l*. Dažniausiai pasi-

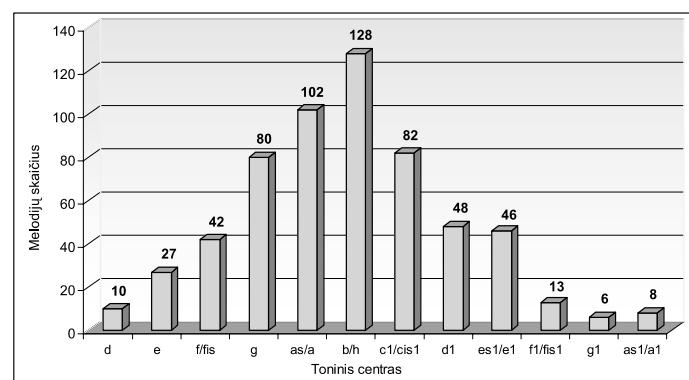
taikantis diapazonas *g – cis^l* beveik sutampa su klasikinio vokalinio balso alto diapazonu *f – d²*. Dainų melodijų aukščio tendencijos rodo žemų balsų dominavimą. Dažniausiai aptinkamos tonacijos ar garsaeiliai, kurių toniniai centralai yra *a, b, h*.

Apibendrinus statistinius paskaičiavimus bei respondentų pateiktą informaciją, galima teigti, kad Žemaitijos regiono dainininkai dainuoja žemai. Polinkis dainuoti žemai, manytume, yra viena iš tų savybių, kurios žemaičių dainavimą skirta nuo kitų Lietuvos regionų. Kol kas dainavimo aukštumo aspektu galima lyginti tik žemaičių ir aukštaičių dainuoja masias tradicijas, nes kitų etninių grupių liaudies dainos šiuo aspektu netyrinėtos. Kai kuriuos aukštaičių dainų atlikimo aspektus tyrinėjusi etnomuzikologė L. Vilienė padarė išvardą, kad didžioji dalis aukštaičių pateikėjų dainuoja aukštais.¹⁸ Pagrindiniai melodijų toniniai centralai yra *g^l* ir *a^l*. Tod gretinant žemaitišką ir aukštaitišką dainavimą, būtų galimą teigti, kad pirmasis regionas pasižymi išskirtinai žemu, o antrasis – aukštu dainavimu.¹⁹

1 grafikas. Balso aukštumo rodikliai Žemaitijos rajonuose

2 grafikas. Melodijų skaičius pagal toninius centrus

Balsų derėjimo samprata.

Teksto artikuliacijos ypatumai

Ne tik vokaliniame, bet ir tradiciniame folkloriniame dainavime siekiama darnaus saskambio, gero tarpusavio susiklausymo, gero balsų derėjimo. Kaimo bendruomenė žino-

jo ir tiksliai įvardydavo tuos, kurie galėdavo dalyvauti bendro (grupinio, ansamblinio) dainavimo procese. Geras, sutartinis dainos skambėjimas pateikėjų dažniausiai apibūdinamas veiksmožodžiais *sudainuoti* ir *sutarti*: gerai sudainuoti / sutarti, tarpusavyje sutarti, sutartinai skambeti, būti puikiai susidainavus. Kai balsai tarpusavyje de-ra, sakoma, kad balsai *krinta, klijuojas, sukimba, skambia lygiai, kaip vienas arba „kaip iš vienos burnos”*:

„Mums vėsėms kréta balsā. Ženā, jēgo jau nekrimt, bėški bluogiau.”

Liuda Gricienė, Plinkšės, Mažeikių r.

„I ka sukimba balsā, klejoujas – juk nerėk gražiau! I lengviau īr, i viskas gerā!”

Stanislava Laivienė, Platelių apyl., Plungės r.

„Mūsa, seserū, balsai teip lygei skambiedava. Visi sake, ka gražei...”

Elena Aleknienė, Girkalnis, Raseinių r.

„Dainiavime stengdavuos ka vėns kėta girdietu. Klausytumeis, ēr ka būtom kāp iš vėniuos burnuos.”

Regina Daugelienė, Palanga

Iš minėtų citatų suprantame, kad žemaitiškas dainavimas turi būti lygus, balsai turi „kristi” taip, kaip vienas, idant skambėjimas būtų tolygus, vieningas. Nors ir skirtingų tembrų, nevienodo stiprumo balsai turi „susikbti”, „susiklijuoti” į vieną, bendrą ir darną saskambį.

Dainuojant tēstines žemaitiškas dainas, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kaip liaudies dainų pateikėjai valdo balsą. Prieš atlikdamas tēstinę dainą, pateikėjas papras-tai šiek tiek pasiruošia, apgalvoja, kaip reikės tą dainą „išvingiuoti”. Kiekvienas dainininkas žino, kaip „išlanksstyti” dainos melodiją pagal savo balso galimybes:

„Aš ženau, kāp anou vestė, aš išlonkstītē jou galio, ka vēina dainiouju. Dainiouji tēp, balsa taisā, ka ištrauktumi lig gala.”

Liuda Gricienė, Plinkšės, Mažeikių r.

„Rēk keistē juk ton balsa. Rēk derintėis. Véina meliodėjē īr lēngvesnē, iš karta gal prišauktė, vo kėta īr greitesnē i jau kétēp rēk balsa derintė.”

Zenonas Jonika, Luokės apyl., Telšių r.

Anot pateikėjų, labai svarbu, kad pritarėjai mokėtų išiklausyti į vedančiojo melodiją, atlikimą ir padėtų (o ne trukdytų) jam dainuoti. Dainininkai turi „kaip ave-lės” sekti lyderį arba sugebėti „išlinguoći”, „išlankstyti” dainą kartu su vedančiuoju. Pritariantieji negali perdaug atsilikti nuo vedančiojo – jam sunku paskui save „temp-ti” visą dainuojančiųjų būrį. Jei daina tēstinė ir vedantysis ją pasimėgaudamas išlinguoja, pritariantieji negali jo skubinti – lyderis pradeda taikytis prie tariančiųjų ir daina nebetenkia savo tikrojo charakterio:

„Ka jau ēn i prieki, negali beprigintė belonkštida-ma... Anuos kažkāp téisiau, vo aš nebgalio tēp, kāp mon rēk išlonkstytē ton daina ēr gaunu so anuoms karto baigtė.”

Liuda Gricienė, Plinkšės, Mažeikių r.

Kad daina skambėtų darniai ir sutartinai, labai svarbu tinkamai artikulioti tekstą. Dauguma apklaustų respondentų sakė, kad žodžiai dainuojant turi būti aiškūs. Juos raiškiai turti ir „užvedėjas” ir „pritariantys”:

„Žuodis i žuodi tor dainioutė.”

Liuda Gricienė, Plinkšės, Mažeikių r.

„Vedončiuojé kuožnus žuodis kāp išdiets bova. Galiejē panarnietė basavuodams. Tam, katrus narnies, liūb sakitė: „Nenarniek kāp šou šakuma grauždams...”

Regina Daugelienė, Palanga

Teksto raiškumą pabrėžia dažnas atskirų priebalsių, dvigarsių ar dvibalsių išartikulavimas. Šiauriniuose ir vakariniuose Žemaitijos rajonuose gana gausiai vartojami fakultatyviniai (pagalbiniai) balsiai, kurie palengvina sunkesnių garsų išdainavimą. Tęstinėse, laisvo ritmo dainose tokie garsai su teikia dar didesnio gramzdumo, „garso išskleidimo” įspūdžio. Pavyzdžiu:

K.I.F 25(24)

Kuoα-kđs té-nđ lē -nđ gvu-u-u-sđ pa - ji - li - sēđ - lis

Paklausti, kodėl būtent taip (neskubotai, išvingiuotai, tarsi vangiai išdainuojant kiekvieną garsą) atliekama viena ar kita daina, 3 pateikėjai atsakė, kad taip jie dar vaikystėje girdėję vyresnius žmones dainuojant, taip jie ir patys išmokę – kitaip „patėsamas” dainos ir negali dainuoti:

„Jok negal tuos dainuos eškalitė arba ēšluotė, tori lēngvē dainioutė, kuožna garsieli patompitė, ka gražē nu-skombietom...”

Eufrozina Baužienė, Darbėnų apyl., Kretingos r.

Kita vertus, teksto artikuliacija liaudies dainose yra gana laisvai interpretuojama. Tai rodo muzikos ir kalbos dinaminių formų sąveikos analizė,²⁰ kuri patvirtino, kad ritminė muzikinių kirčių organizacija ne visada sutampa su natūraliai tarmiškoje kalboje egzistuojančia dinamine-ritmine išraiška. Nustatyta, kad tokie transakcentuacijos reiškiniai atsiranda tēstinėse dainose su „kvintos intonaciniu branduoliu” dėl melodinių kulminacijų (V-ojo ir II-ojo dermės laipsnių) išryškinimo. Tad muzikinių ir kalbinių struktūrų koreliacijoje svarbesnis tampa muzikinis komponentas.

Liaudies dainų pateikėjai taip pat skiria dainas, kuriose melodija svarbesnė negu žodžiai. 6 pateikėjos moterys pareiškė nuomonę, kad dainoje svarbiau „natis”, nes ji išlaiko tikrą dainos charakterį ir suteikia jai grožio:

„Natis yr svarbu... Kor bus jau senuobénés, paténsamas dainas, rēk jau daugiau žuodi pri tuos natėis priderintė.”

Bronė Teniukienė, Kuršėnų apyl., Šiaulių r.

Pastebėta, kad žemaičių dainininkai, atlikdami dainą, netai atskirkę žodžio viduryje. Vieni respondentai tikino, kad dainą reikia ištisai išdainuoti ir tik nepripratusiam prie „lēngvo” (lēto, neskuboto) žemaitiško dainavimo pritrūksta oro. Kiti teigia, kad, esant reikalui, ne tik kad galima, bet ir reikia atsikvępti:

„Ka dainiouji, numanā, ka trūks jau uora, rēk susuotē i atsikvieptē. Vo je neatsikviepsi, neišēs žuodis.”

Liuda Gricienė, Plinkšės, Mažeikių r.

Išvados

Etnoforų „žodynas” ne tik vaizdingas, bet ir informatyvus. Dainininkų terminai mažai ką tepasako apie liaudies dainų žanrinę priklausomybę, jų ryšį su papročiais (jis Žemaitijos regione gerokai apnykęs), tačiau nurodo daug dainuojamosios tautosakos artikuliacijos, kaip dainų atlikimo proceso, ypatybių. Sugrupavus liaudyje vartojamus dainos terminus, santykinių išskirti 4 dainų tipai, kurie susiję su atitinkamu artikulavimo būdu: 1) lėtos, ilgos, tēsiams dainos; 2) tēsiams dainos bangujančia melodija ir reikalaujančios išvingiuoto išdainavimo; 3) linksmos, humoristinės, akcentuoto ritmo dainos; 4) garsios, skambios, gana lygaus ritmo lauko dainos.

Išanalizavus žemaičių daugiabalsių dainų balsų sudėtį, daroma prielaida, kad greta įprasto pritarimo (*tūravojimo*) pagrindiniam – vedančiajam – balsui, šiaurinėje ir pietinėje Žemaitijos regiono dalyse būta burdoninio pritarimo (*basavojimo*) tradicijos.

Remiantis respondentų atsakymų analize bei atliktais statistiniais paskaičiavimais, prieita prie išvados, kad daugelyje Žemaitijos regiono apylinkių dominuoja žemi, sodrūs moterų balsai, o geografinė padėtis bei lokalineje vietoje susiformavusi dainavimo tradicija galėjo sakyti balso garsinį idealą.

Atliekant tradicinę žemaičių daugiabalsę dainą, siekiant darnaus sąskambio, gero tarpusavio susiklausymo, balsų derėjimo. Kaimo bendruomenėje būta (kai kur iš dalies tebesama) tam tikrų taisyklių, susijusių su dainos atlikimu. Išskiriama stiprus vedančiojo baldo, kuriam lengva pritaroti, pranašumas ir aiškus dainos užvedėjė bei pritarėjų santykis. Pabrėžiama aiški teksto artikuliacija, kuri dažnai esti gana laisvai interpretuojama, ypač tēstinėse, bangujančiose dainose, kur dominuoja melodinis-intonacinis pradas. Taip pat svarbus tinkamas kvėpavimas, padedantis išlaikyti tēstinių dainų vientisumą.

Apibendrinant galima išskirti tris pagrindines žemaičių muzikos dialektų artikuliacijos ypatybes, tai: 1) polinkis dainuoti žemais, sodriais balsais; 2) aiškus dainos vedančiojo ir pritarėjų santykis, jų tarpusavio susiklausymas ir darnus balsų skambesys; 3) aiški, tačiau gana laisva teksto artikuliacija, nes ji dažnai priklauso nuo tēstinių dainų bangujančios melodijos ir individualios dainininko interpretacijos.

NUORODOS:

- Artikuliacijos sąvoka vartojama remiantis I. I. Zemcovskio artikuliacijos kaip etninės kultūros ženklo teorija. Anot tyrinėtojo, artikulacija visada „etniškai charakteringa ir etniškai nepakartojama. <...> Artikuliuojant materializuojasi folkloro kūrinio žanro atlikimo specifika, tembrinė-gar-
- sinė struktūra, intonavimo tipas ir netgi plastiška atlikimo būsenos išraiška. <...> Liaudies dainos artikulavimas ypač svarbus kaip konkretaus lokalinio stiliaus dialekto ženklas, žanrinis atlikimo modelis. (Zemtsovsky I. I. The Articulation of Folklore as a Sign of Ethnic Culture // Anthropology & Archeology of Eurasia. - Summer 1996. Vol. 35, No. 1, p. 8-25.)
- „Etnoforas – etniškumo perėmėjas, saugotojas, nešėjas. Ši sąvoka labai svarbi etnomuzikologijoje. Dainininkai-etnoforai ne skaito iš natų, o kuria dainos „kūną”, atlieka savo tišką dainavimo veiksma.” (Zemtsovsky, 1996, 17).
- A. Kunanbaevos vartojuamas terminas (Кунанбаева А. „Жанровые дубли” как универсалия традиционной культуры // Искусство устной традиции. Историческая морфология. Сборник статей, посвященный 60-летию И И Земцовского. - Санкт-Петербург, 2002. - С. 61). Etnoforų tipologijos terminas nusako sociokultūriname kontekste, būtent lokalineje tradicijoje, susiformavusią ir realiai žmonių gyvenime egzistuojančią folkloro žanrų klasifikaciją arba tam tikrą muzikinių žanrų rinkinį. Sąvoką galima taikyti pateikiant ir kitų folkloro objektų grupavimą pagal tam tikrus etnoforų įvardijamus tipus. Šiame darbe *terminais* vadinsime būdingus, liaudyje vartojuamus dainuojančios tradicijos elementų, reiškinį apibūdinimus, o *tipologija* – liaudies dainininkų terminų visumą.
- Ši terminą vartoja I. I. Zemcovskis, kalbėdamas apie lokalai konkretių etninių intonavimo tradicijų artikuliacijos „žodyną” (Zemtsovsky, 1996, 23).
- Кунанбаева А. „Жанровые дубли” как универсалия традиционной культуры // Искусство устной традиции. Историческая морфология. Сборник статей, посвященный 60-летию И И Земцовского. Санкт-Петербург, 2002. - С. 61-62.
- Tyrimas nepretenduoja į išsamią kultūros sociologinę analizę, tačiau nagrinėjimas patenka į kultūros sociologijos sferą ir leidžia panaudoti kai kuriuos metodologinius principus. „Kultūros sociologinė analizė nukreipta į aiškiai apibrėžtas visuomenės gyvenimo sritis ir apima kompleksą daugiau ar mažiaus fiksuočių problemų, reikalaujančių bendruosius sociologinius metodus pritaikyti kultūrai, kaip tyrimo dalykui” (Luobikienė I. Kultūros sociologijos analizės ypatumai // Sociologija: praeitis, dabartis, perspektyvos. Moksline konferencijos pranešimų medžiaga / KTU, 2001 m. gegužės 29-31 d. - Kaunas: Technologija.).
- Mūsų tyrimo atveju, garso laikmenose fiksuojamas laisvas apklausėjo (tyrėjo) ir respondento (tiriamojo) pokalbis pagal numatytas temas, klausimus. Pateikėjų atsakymai tiesioginės apklausos (pokalbio) metu įrašomi, po to jie transkribuojami ir analizuojami.
- Stebėjimo „iš vidaus” arba „stebėjimo dalyvaujant” (*beeing inside, participant observation*) metodą įvairiuose tyrimuose labai vertina antropologai (Harris M. Kultūrinė antropologija. - Tvermė, 1998; Marcus G. E., Fisher M. M. J. Anthropology as Cultural Critique. - Chicago and London: The University of Chicago Press, 1986).
- Kaip prakalbinti žemaitių? Interviu su muzikologe Zita Kelmickaitė. Par. L. Mukaitė // Žemaičių žemė. - 2000, Nr. 2, P. 4.

10. Etnografinė medžiaga tekste cituojama žemaitiškai arba taip, kaip ją pateikė respondentai. Transkribuojant ir užrašant tar- miškus tekstus naudotasi žemaičių rašybos patarimais (Gir- denis A., Pabrėža J. Žemaičių rašyba. - Vilnius-Šiauliai, 1998).
11. Žemaitišką *basavojimą* galima traktuoti kaip pritariančių- jų partijos išsiskyrimą į du balsus, kai norima pabrėžti pa- grindinius harmonijos momentus – tonikos ir dominantės funkcijas.
12. Dainavimą „turavojant“ arba „bosuojant“ Utenos apylinkė- se užfiksavo J. Kartenis (Kapičiauskaitė-Visackienė R. Juo- zas Kartenis ir jo surinktos dainos / Dipl. darbas. - V: LMA Etnomuzikologijos katedra, 1993). D. Račiūnaitė-Vyčinie- nė atkreipė dėmesį į Panevėžio rajone Nibraglio kaime už- fiksuotą burdoninio daugialbumo reiškinį, taip pat paste- bėjo, kad bosavimo arba diskantinis pritarimas pasireiškia ne viename Aukštaitijos etnografiniame ansambluje (Račiū- naitė-Vyčinienė D. Raguvos dainų melodikos ir dainavimo stiliaus ypatumai // Raguvा / Sud. R. Samavičius, V. Mačie- kus, P. Kriščiūnas. - Vilnius: Versmė, 2001. - P. 819-829).
13. XX a. 3-ajame dešimtmetyje Kelmės r. Gineikių gatvinio kai- mo senyvi vyrai kiekvieną vakarą nuo ankstyvo pavasario iki vėlyvo rudens rinkdavosi pasikalbėti ir padainuoti. Be bū- dingų žemaičiams tēstinių dainų kiekvieną vakarą buvo dai- nuojamos ir dainos, vadinamos „dzūū“. Sudainavus vedan- čiajam dainos posmą visi vyrai, dar skambant paskutinei pos- mo gaidai, pradėdavo tercija žemiau ilgą gaudimą „dzūū“. Kai jie baigdavo gausti, vedantysis traukdavo kitą posmą (iš G. Rutkūnienės skaityto pranešimo seminare „Etnografinis dainavimas: teorija ir praktika“, vykusio 1995 m.).
- Raseinių rajone gyvenanti J. Norkutė prisiminė, kad jos mama O. Norkienė (g. 1896 m. Kerkės k., Liolių apyl., Kel- mės r.) dainuodavusi „ūžtines“ dainas, kurios būdavo dai- nuojamos boso partiją „ūžiant“ be žodžių, o tēstant garsą *hoooooo* ilga žema nata ar kelias garsais (Račiūnaitė-Vyči- nienė D. Ansamblio „Visi“ kelias // Liaudies kultūra. - 2001, Nr. 1, p. 56).
- Tokį dainavimo būdą paliudijo ir kiti Raseinių apylinkių dainininkai. 1995–1996 m. Vilniaus universiteto folkloro an- samblis „Ratilio“ nariai užfiksavo basavojimo tradiciją Gir- kalmio miestelyje. Keturių moterų dainavimas pasižymėjo pa- ralelėmis akordų (sekstakordų, kvartsekstakordų) sekomis, kurios susidarydavo boso partijos, paremtos dviem trim pa- grindinių funkcijų garsais, déka.
- Skuodo r. Mosėdžio miestelio gyventojai, buvę etnografinio ansamblio dainininkai Adelė ir Antanas Anužiai pasa- kojo, kad šiuose kraštuose vyrai mėgdavę dainuoti atskirai ir gražiausiai daina skambėdavusi, kai šalia vedančiojo ir ta- réjų būdavo ir žemi „bosai“.
14. Можейко З. Песенная культура белорусского Полесья. Село Тонеж / Ред. Е. В. Гипиус.– Минск: Наука и техника, 1971.
15. Muszalska B. Tradycyjna wielogłosowość wokalna w kultu- rach basenu Morza Śródziemnego. - Poznan, 1999.
16. Naudotasi LMA Muzikologijos instituto Etnomuzikologijos skyriaus archyvo ekspedicijų medžiaga. Išklausyta 27 mag- netofono juostelės, 50 garsajuosčių, 5 skaitmeninės garso juostelės. Taip pat šiuo aspektu analizuoti ir jau publikuoti archyviniai išrašai.
17. Fiksuojant ir vertinant balsų aukštumą, vadovautasi tokiu principu: balsas, kurio diapazonas apima soprano ($c^1 - g^3$) ir mecosoprano ($a - f^2$) diapazoną, vadinamas aukštų; balsas, kuris apima alto diapazoną ($f - d^2$) ir dar žemesnes tonaci- jas, vadinamas žemu balsu. Skirstoma pagal moterų balsus, nes dauguma pateikėjų buvo / yra moterys. Vyru balsai daž- niausiai aukštū, išskyrus keletą labai garbus amžiaus patei- kėjų, kurie patys pripažino, kad jų balsai yra gerokai nuže- mėje ir aukščiau jie nebegali išdainuoti dėl sveikatos.
18. Iš 2002 m. spaudai parengto L. Vilienės straipsnio „Kai ku- rie aukštaičių tradicinio dainavimo aspektai“.
19. Pastarojo dešimtmečio ekspedicijose pastebėta, kad greta aukšto esama ir ypač žemo, sodraus aukštaičių dainavimo. Daug žemai vedamų dainų užfiksuta Šiaurės Lietuvoje: Pakruojo krašte, Pasvalio rajone (Talačkonių kaime). Galbūt tai lokalinié tam tikro regiono ypatybė, turinti sąsajų su ne- aukštaitiškomis tradicijomis? Ši spėjimą patvirtintų ir D. Ra- čiūnaitės-Vyčinienės išvada, kad Pakruojo krašte esama ne- mažai bruožų, būdingų žemaičių folklorui (Račiūnaitė-Vy- činienė, 2001).
20. Analizuota 204 tridalės formos dainos, kurių melodijas su- daro kvintos intonacijos branduolys. Daugiau kaip 50 proc. pavyzdžiu aptikta transakcentuacijos atvejų.

The articulation of folk songs in the vocabulary of presenters

Loreta SUNGAILIENĖ

The article examines terms, expressions and expla- nations used by the presenters of Samogitian folk songs that are related with the articulation as the process of performing their songs. Based on sociological, statisti- cal and comparative analysis the research showed that the “lexicon” of ethnic presenters is figurative, infor- mative and may be used in scientific and practical spheres. A relative classification of the kinds of songs indicating different ways of articulation of vocal folk- lore has been presented. These are the exceptional peculiarity of the articulation of Samogitian folk songs: 1) bent for singing in deep, rich voices (having in mind mostly woman singers); 2) a very distinct relationship between the leader and those accompanying to him, their being in concord and harmonious sounding; 3) clear but at the same time a rather free articulation of the text, as it often depends upon a wavy melody of continuous songs and an individual interpretation of a singer. Having analyzed the structure of the parts of Samogitian poliphonic songs the assumption could be made that side by side with the common accompaniment (*turavojimas*) to the leading part there was also a tradition of bourdonal (*bosavojimas*) accompaniment in the northern and southern areas of the region of Samogitia.

*Lietuvos muzikos ir teatro akademija,
Gedimino pr. 42, Vilnius
el.p.: laurute23@centras.lt*

Gauta 2004 12 05, išeikta spaudai 2005 10 05

Žydų muzikinio folkloro Lietuvoje klausimu

Jūratė PETRIKAITĖ

Objektas: žydų muzikinis folkloras, užrašytas Lietuvoje 1997–2002 m. Tikslas: atlikti dailies Lietuvos žydų liaudies dainų jidiš k. lyginamąjų analizę. Metodai aprašomasis ir lyginamasis. Išvada: 1997–2002 m. užrašyto žydų liaudies dainos (didžioji jų dalis jidiš k.) yra priskiriamos klasiniams žydų muzikinio folkloro pavyzdžiams, kurių ištakos glūdi XIX a. ir XX a. pirmojoje pusėje.

Apie vieną Lietuvos žydų kultūros dalį, būtent apie liaudies muzikinę kūrybą ir jos tradicijas, apie žydų muzikinio folkloro paplitimą Lietuvoje iki Antrojo pasaulinio karo pradžios, šiandien, deja, belieka tik numanyti bei spėlioti. Beveik tą patį galėtume pasakyti ir apie žydų muzikinį folklorą, kuris funkcionuoja Lietuvoje mūsų dienomis, šiandien.

Tokia situacija yra susidariusi dėl kelių priežascių. Viena jų – ta, kad 1925 m. Vilniuje įsteigtas ir iki karo veikęs Žydų mokslo institutas – JIVO (Jidišer visnšaftlecher institut), kuriame buvo sukaupta ir nemažai žydų folkloro,¹ Antrojo pasaulinio karo metais buvo sugriautas, o Jame buvusios kultūrinės vertybės sunaikintos.²

Kita priežastis yra ta, kad žydų bendruomenė, kurios vienuominis ir kultūrinis gyvenimas Lietuvoje klostėsi 600 metų,³ bendruomenė, kuri iki Antrojo pasaulinio karo buvo pati didžiausia tarp kitų Lietuvoje gyvenančių tautinių mažumų ir sudarė 6,86 proc. Lietuvos gyventojų (gyveno 208 000 žydų),⁴ vokiečių okupacijos metais (1941–1944) negailestingai ir žiauriai buvo naikinama. Sunaikinta 195–196 tūkst. žydų⁵ (t. y. daugiau nei 90 proc. Lietuvos žydų), tuo pačiu ir turtingiausias kultūrinis palikimas, jidiš kultūra, kuri formavosi keletą šimtmečių.

Todėl šiuo metu Lietuvoje liko mažai žydų, išsaugojuisių savo atmintyje jidiš kultūros ikikarines dainavimo tradicijas ir repertuarą.⁶ Šiandieninį žydų muzikinio folkloro tyrinėjimą apsunkina dar ir tai, kad ir pokario metais bei vėliau situacija nebubo sėkminga: žydų muzikinis folkloras Lietuvoje ilgą laiką nebubo užrašinėjamas.

I Lietvių literatūros ir tautosakos instituto Lietvių tautosakos rankraštyną žydų dainų jidiš ir hebrajų kalbomis įrašai pateko 1996 m.⁷ Lietuvos muzikos ir teatro akademijos Muzikologijos instituto Etnomuzikologijos skyriuje šis folkloras buvo pradėtas rinkti 1997 metais. Nelengva buvo surasti pateikėjus. Nepaisant sunkumų, tokį žmonių pavyko rasti ir užrašyti Vilniuje, Kaune, Švenčionyse, Telšiuose. Buvo užrašyti 6 pateikėjai, dainavę jidiš, hebrajų kalbomis; surinkta apie šimtą žydų muzikinio folkloro pavyzdžių.⁸ Dainavo pagyvenę, vyresnio amžiaus žmonės, kuriems teko pergyventi

Antrojo pasaulinio karo įvykius, geto ir koncentracijos stovyklų žiaurumus.⁹

Sukaupti folkloro įrašai, nors ir nelabai gausūs, leidžia aptarti Lietuvos žydų muzikinį folklorą jidiš kalba, apibūdinti kai kurias jo ypatybes.

Surinktas muzikinis folkloras būdingas ne tik etnografinės Lietuvos žydams. Muzikos pavyzdžiai, užrašyti Lietuvoje pastaraisiais metais, artimiausi Baltarusijos, Lenkijos, Latvijos žydų muzikinio folkloro pavyzdžiams, nes jie visi – žydai litvakai.¹⁰ Turimi įrašai atspindi tokius žydų liaudies dainų žanrus kaip lopšinės, tarp kurių „Šlof, main kind” („Miegok, mano vaike”), „Jankele” [„Jankele”]; M. Gebirtigo (M. Gebirtig) žodžiai ir muzika], vestuvinės „In rod arain” („I ratą ženk”), „Di mezinke oisgegebn” [„Jauniausia duktė ištekėjo”; M. Varšavskio (M. Warshawski) žodžiai ir muzika], „Machuteneste” („Svočia”), šeimos dainos, prie kurių priskiriamos „Hot a id a vaibele” („Turi žydas žmonelę”; leidinyje „Еврејскская народная песня. Антология” šios dainos variantas spausdinamas pavadinimu „Fun montik in der fri”), „Bulbe” („Bulvė”), „A nigndl” [„Melodija”; N. Šternheimo (N. Shternheim) žodžiai ir muzika], darbo dainos „Ot azoi neit a šnaider” („Štai taip siuva siuvėjas”), „Cen briider” („Dešimt brolių”). Pastarosios dainos teksto kompozicija įdomi ir savita. Jai būdinga nuoseklus skaičių, nurodanti personažų kiekį, mažėjimas (chasių dainose priešingai – šis skaičius didėja¹¹; 1 pav.). Turime taip pat meilės „Jome, Jome” („Jome, Jome”), „A meidl in di jorn” („Mergina metuose”) ir filosofinės lyrikos „Kinder-jorn” („Vaikystės metai”; M. Gebirtigo žodžiai ir muzika) pavyzdžius, chasidų [„Az der rebe tanct” („Kai rebe šoka”), „Ša, ša, der rebe geit” („Ša, ša, rebe eina”)] ir švenčių dainas [užstalės „Lomir ale ineinem” („Tegu visi kartu”); „Haint iz Purim, briider” [„Šiandien Purimas, broliai”]; M. Rivesmano (M. Rivesman) žodžiai, A. Goldfadeno (A. Goldfaden) muzika], „Chanuke, Chanuke” („Chanuka, Chanuka”; M. Rivesmano žodžiai)].

Buvo užrašyti ir geto dainos, bene naujausias Lietuvos žydų folkloro sluoksnis ir tuo pat metu pats skausmingiausias puslapis jų muzikinio folkloro istorijoje. Jų melodijos nevienalytės muzikiniu požiūriu, nes jose naudojamos tiek žydų kompozitorų originalios, tiek iki karo sukurtos žydų autorų bei kitų tautų dainų melodijos. Geto dainų tekstai išsiskiria tuo, kad dainose jidiš kalba panaudojami intarpai lietuvių ir rusų kalbomis. Toks dainų tekstu kūrimo principas, naudojant intarpus kitų tautų (pvz., lenkų, baltarusių, ukrainiečių) kalbomis, tėsia tekstu kūrimo tradicijas, susi-

formavusias kur kas anksčiau, dar iki karo, ir būdingas kai kurioms žydų dainoms apskritai.¹²

Lietuvos žydų repertuarė iki mūsų dienų išliko folklorizuotos autorinės M. Varšavskio (M. Warshawski) „Oifn pripečik brent a faier!“ („Krosnelėje dega ugnelė“), M. Gebirtigo (M. Gebirtig) „Reizele“ („Reizelė“), „Moišele, main fraint“ („Moišele, mano drauge“) ir kitų autorių dainos, taip pat tokios žydų estrados dainos kaip „A idiše mame“ [„Žydų motina“]; A. Ratnerio (A. Ratner) žodžiai, J. Pelino (Я. Пеллин) ir L. Polako (Л. Поллак) muzika], „Belc, main štetele Belc“ [„Belcas, mano miestelis Belcas“]; J. Jakobso (Я. Якобс) žodžiai, A. Olšaneckio (А. Ольшанецкий) muzika] ir netgi A. Goldfadieno (A. Goldfaden), žydų „kompozitoriaus-melodisto ir dramaturgo, žydų profesionalaus teatro įsteigėjo“¹³ muzikinių spektaklių fragmentai.¹⁴

Tačiau nebuvo užfiksuotas nė vienas dainų be žodžių (nigunim) ir instrumentinės muzikos pavyzdys.

Kas būdinga užrašytoms Lietuvos žydų dainoms?

Lietuvos žydų dainų melodijoms būdingas sutelktumas, ne-pastebima rečitacijos ir išdainavimo kaita. Néra balsų chromatinio judėjimo. Melodijoms nebūdingi melizmai, ornamentika, būdinga tik nedidelis kiekis nestruktūrinų gaidų. Emociniu požiūriu Lietuvos žydų dainos pateikėjų atliekamos santūrai. Néra ryškių, staigū tempo pasikeitimų, rubato. Vyrauja lygių verčių gaidos – aštuntinės, ketvirtinės. Taškuotas ritmas néra dažnas. Taip pat būtina pažymėti padidintos sekundos tarp II–III laipsnių svarbą.¹⁵ Padidinta sekunda dainos melodijoje pasirodo kelis kartus, yra apdainuojama bei įtvirtinama, o skambėdama strofos gale, išryškina tautinę dainos priklausomybę, jos nacionalinį savitumą, nacionalinio folkloro ypatybes.

Dainoms jidiš kalba būdingi paprastieji dviejų dalių (2/4) ir trijų dalių (3/4), sudėtiniai keturių dalių (4/4) metrai. Kintantys metrai nebūdingi taip pat, kaip nebūdingas ir šešių dalių sudėtinis metras (6/8), sutinkamas dainoje „Šein iz Reizele dem šoichets“ („Graži Reizelė mėsininko duktė“) ir dainoje „Margaritkelech“ [„Saulutės“]; Z. Šniuro (šaltiniuose rašoma įvairiai: Z. Shneour, Z. Shneur, Z. Schneur) žodžiai], stilistiskai artimai rusų XX a. buitiniam valsui.¹⁶

Užrašytoms dainoms jidiš kalba būdinga kupletų forma, kurioje eilučių skaičius strofoje svyruoja nuo 4 iki 12 (su kartojimu). Ketureilė strofa prastai išplečiama kartojant dvi paskutines strofos eilutes, rečiau – kartojant antrą eilutę ir dvi paskutines strofos eilutes.¹⁷

Kai kurios iš užrašytų dainų išsiskiria įdomesnais sprendimais. Viena jų – kumulatyvinė daina „Ver ken reidn, ver ken ceiln“ („Kas gali kalbėti, kas gali skaičiuoti“), priskiriama retoms chasidų dainoms, kuriose apdainuojama alegorinė skaičių reikšmė (2 pav.). Kontaminacijos atvejai randame Vilniaus geto dainoje „Eng iz main cimer, iz eng“ („Ankštas mano kambarys, ankštas“).

Dar vienas žydų dainų savitumas – prasminio teksto neturintys intarpai, kuriuose panaudojami tam tikri skiemenu dariniai. Sie intarpai arba

1 pav. „Cen brider“. Pateikė Geršonas Šusteris

J = 96 Refren

gis I - dl mi - tn fil - dl, Šme - rl mi - tn bas,
špil mir ois a li - dl oi - fn mi - tn gas. 1.Cen bri - der
zai - nen mir ge - ve - zn, ho - bn mir ge - han - dlt mit dem
vain. Iz ei - ner fun undz ge - štor - bn,
zai - nen mir ge - bli - bn nain.

2 pav. „Ver ken reidein, ver ken ceiln“. Pateikė Dora Pilianskiene-Jonesaitė.

J = 90

a] Ver ken rei - dn, ver ken cei - ln vos dos eins ba - dait,
vos dos eins ba - dait? Ei - ner iz der Got, un
Got iz doch ei - ner. Un vai - ter kei - ner, un vai - ter kei - ner.

Žydų sporto klubo „Makabi“ nariai ir sporto klubo orkestras. Antroje eilėje pirmas iš dešinės stovi orkestro vadovas Chaimas Feldmanas. Žiežmariai, 1930–1932 m.

Siuvykla. Antroje eilėje pirma iš dešinės stovi Dora Pilianskienė-Jonesaitė, kuri padainavo dainų ir pateikė savo eileraščių. Žiežmariai, 1940 m.
Nuotraukos iš asmeninio Doros Pilianskienės albumo.

prilygsta piedaininiui, arba jiems tenka dalis jo teksto. Pavyzdžiui, dainoje „Der filozof” [„Filosofas”; autorius V. Zbaržer (V. Zbarzher)] – čiri-bim-bom-bom, čiri-bim-bom-bom, čiri-bim-bom, bim-bom, ai-jai, čiri-bim-bom-bom, čiri-bim-bom-bom, čiri-bim-bom, bom-bom, ai-jai, o dainoje „Lomir zingen” („Padainuokime”) tokie skiemenu deriniai kaip čiri-bim, čiri-bom, čiri-bim-bam, bim-bam-bom, čiri-bim, čiri-bom, čiri-bim-bam, bim-bam-bom, ach, čiri-biri-biri-biri, biri-biri-biri-biri, biri-biri-biri-biri, bim-bom-bom, čiri-biri-biri-biri, bim-bom-bom, čiri-bim-bom-bim-bam-bom. Chasidų dainoje „Az der rebe tanct” („Kai rebe šoka”) naudojami skiemenu dariniai ai-jai-jai-jai-jai.

Dauguma užrašytų dainų jidiš kalba – tai popularios ir žinomas XIX a. ir XX a. pirmosios pusės dainos, tapusios žydų muzikinio folkloro klasika.¹⁸ Kaip buvo pastebėta, jų poetinių tekstu ir melodijų variantai artimi Lenkijos („Reizele”), Latvijos („Ot azoi neit a šnaider”, „In rod arain”), Baltarusijos („Bulbe”) žydų muzikinio folkloro pavyzdžiams, o Lietuvos žydų repertuaruose išsitvirtinus daina kaip „Oifn pri-pečik brent a faierl” apskritai yra charakteringa ir populiariai tarp jidiš kalba šnekantį pasaulio žydų. „Belc, main štetele Belc” („Belcas, mano miestelis Belcas”) – daina iš serijos dainų štetele (miestelis) tema („Main štetele Sluck”, „Kobrin, main Kobrin”), dainuojamų ir Baltarusijoje.¹⁹ „A nignndl” („Melodija”) tapo mėgstama žydų aškenazių daina, o daina „Lomir ale ineinem” („Tegu visi kartu”) įėjo ne tik į Europos, bet ir abiejų pusrytulių Amerikos, Pietų Afrikos ir Australijos žydų repertuarą.²⁰

Susidūrus su Lietuvos žydų muzikiniu folkloru, iškyla klausimas dėl ryšių tarp žydų ir vokiečių, rusų, lenkų folkloro. Apsiribosime kai kuriais pastebėjimais. Ryškiausiai žydų ir rusų bei žydų ir lenkų muzikiniai ryšiai. Tai susiję su

„skolinimus” ir pritaikymu žydų dainoms rusų ir lenkų dainų melodijų.

„Skolintos” melodijos būdingos geto dainoms. Pavyzdžiui, Kauno geto dainoje „Cores un laid” („Nelaimės ir kančios”) panaudota rusų liaudies daina „Paskinuolės morsė širopoko” („Jūra placiai tyvuliavo”), o kitoje šio geto dainoje „Jidiše brigades” („Žydų brigados”) – lenkų daina „Pierwsza brygada” („Pirmoji brigada”) priskiriama 1917 m.²¹

Neliko be atgarsio ir sovietinė masinė daina. Labai žinoma 4-ajame dešimtmetyje I. Dunajevskio daina-himnas „Песня о Родине” („Daina apie tėvynę”) bei apskritai masinių to laikotarpio sovietinių dainų intonacijos tapo dainos „Dos lid fun broit” („Daina apie duoną”) melodijos pagrindu.

Taip pat ižydų pateikėjų repertuarą pateko ir buvo įrašyti darymo metu dainuojamos lenkų ir lietuvių dainos. „Siekierra, motyka, piłka, kleszcze” („Kirvis, kauptukas, pjūklelis, replės”) – lenkų dainelė prie šokių, kurios refrenas paimtas iš užstalės dainos „Sto lat!” (tokio refreno analogas lietuvių buityje būtų užstalės, sveikinamoji daina „Ilgiausiu metu!”). „Marysiu, buzi daj” („Marysia, pabučiuok”) – meilės tematikos. Abi dainos priskirtinos populiariam tarpukario lenkų dainų repertuarui.

Užrašymo metu buvo padainuotos ir lietuvių dainos „Tu mano motinėle”, „Kaip vergė mirsiu”, „Kur aš vargšė pasidėsi”, „Šis sunkus krizės momentas”.²² Jų tekstai ir melodijos – vėlyvesnės kilmės, juose jaučiamas buitinio romanso įtaka, sentimentalumas.

Lietuvių, lenkų dainų žydų pateikėjų repertuarare nėra gausu, bet jos įdomios kaip buitinės muzikinės kultūros ir tarpukario laikotarpio muzikinio konteksto pavyzdžiai.

* * *

Žydų muzikinio folkloro, užrašyto 1997–2002 metais, apžvalga leidžia pateikti tam tikras išvadas.

Turimos dainos jidiš, hebrajų kalbomis tėra tik iki Antrojo pasaulinio karo Lietuvoje gyvenusios gausios žydų bendruomenės etninės kultūros dalies likučiai. Tai, kad žydų muzikinio folkloro nėra išlikę daug, o liaudies muzikantų (klezmerių) kol kas apskritai nepavyko rasti, galėtume paaiškinti kaip žydų genocido, įvykdyto Antrojo pasaulinio karo metais Lietuvoje, pasekmės. Todėl šios žydų kultūros dalies, šių išlikusių vienetinių muzikinio folkloro pavyzdžių istorinė vertė kiekvieną dieną auga, o tyrinėtojams keliamas uždavinys toliau rinkti Lietuvos žydų muzikinį folklorą, jį išsaugoti ir tyrinėti.

NUORODOS:

1. Береговский М. Еврейские народные песни. Под общей редакцией С. В. Аксюка. - М.: Советский композитор, 1962. - С. 9; Atamukas S. Lietuvos žydų kelias: Nuo XIV amžiaus iki XX a. pabaigos. Antras papildytas leidimas. - Vilnius: Alma littera, 2001. - P. 177-178.
2. Alpernienė E. Vilniaus žydų kultūrinis gyvenimas 1939–1945 m. // Vilniaus kultūrinis gyvenimas. 1939–1945. - Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999. - P. 28.
3. Žyda Lietuvoje gyvena nuo XIV a. Žr.: Šiaučiūnaitė-Verlickienė J. Žydų bendruomenė LDK: įsikūrimas, sklaida, struktūra // Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai. - Vilnius: Aidai, 2001. - P. 796.
4. Bubyns A. Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944). - Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 1998. - P. 206.
5. Ten pat. - P. 206.
6. Lietuvoje, pagal 2001 m. gyventojų surašymo duomenis, gyvena 4000 žydų, kurie sudaro 0,1 proc. bendro Lietuvos gyventojų skaičiaus // Demografijos metraštis. 2001. - Vilnius: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 2002. - P. 15.
7. Apie tai rašoma: Ramoškaitė Ž. Trys žydų dainos, užrašytos Telšiuose // Tautosakos darbai. - 1997, VI–VII (XIII–XIV). - P. 263–266.
8. Garsos įrašai, daryti straipsnio autorės, saugomi Lietuvos muzikos ir teatro akademijos Muzikologijos instituto Etnomuzikologijos skyriaus archyve.
- Straipsnyje pateiktas dainų melodijas ir tekstuose iš įrašo garsos kasetėje šifruavo Jūratė Petrikaitė. Jidiš kalbos klausimais konsultavo ir jidiš kalbą redagavo Frida Zimanienė.
9. Žydų liaudies dainų pateikėjai:
 - Merė Gotlerytė, g. 1932 m. Kaune, gyv. ten pat;
 - Bluma Kac, g. 1914 m. Vilniuje, gyv. Švenčionyse;
 - Fania Teresė Kentrienė-Kaganaitė, g. 1920 m. Pavandenės k., Varėnų vls., Telšių aps., gyv. Telšiuose;
 - Dora Pilianskiene-Jonesaitė, g. 1913 m. Žiežmariuose, gyv. Vilniuje;
 - Chasia Španerflig, g. 1921 m. Zieteloje, gyv. Vilniuje;
 - Geršonas Šusteris, g. 1926 m. Alytuje, gyv. Kaune.
10. „Litvak – žydas, gimęs Lietuvoje arba kilęs iš Lietuvos“ (cit. iš: Lietuvos žydai. 1918–1940. Prarasto pasaulio aidas. Sudarė Yves Plasseraud ir Henri Minczeles. - Vilnius: Baltos lankos, 2000. - P.303).

Maždaug nuo XVII a. „litvako ... savoka iš geografinės tapo psichologine–sociologine, reikšdama tam tikrą gyvenimo ir mastymo būdą ...“ (cit. iš: Šubas M. Talmudinio mokslo žvaigždė. - Vilnius: Vaga, 1997. - P.148.). Todėl Lietuvos žydų muzikinio folkloro paplitimo nesutapimas su etnografine Lietuva šiuo atveju ir yra paaiškinamas kaip lietuviško judaizmo dvasinės geografinės nesutapimas su Lietuvos geopolitinėmis sienomis. „Briskas (Brest–Litovskas) politiškai priklaušė Lenkijai, tačiau, be jokios abejonių, savo kultūra, jos *rabonim* ir *talmide chachomim* vertybų mastu buvo dvasinės Lite dalis. Tą galima pasakyti apie Minską – Baltarusijoje, Balstogę – Lenkijoje, Daugpili – Latvijoje, sie miestai už Lietuvos ribų priklausė tam pačiam dvasiniam pasauliui.“ (cit. iš: Drezdner Ch.V. Meilė Talmudui // Lietuvos žydai. 1918–1940. Prarasto pasaulio aidas. Sudarė Yves Plasseraud ir Henri Minczeles. - Vilnius: Baltos lankos, 2000. - P. 200-201).
11. Еврейская народная песня. Антология. Составитель М. Д. Гольдин. Комментарии М. Д. Гольдина и И. И. Земцовского. - Санкт-Петербург: Композитор, 1994. - С. 340.
12. Каплан И. Песни народные // Еврейская энциклопедия, т. 13. - С.-Петербург, Брокгауз-Эфрон, 1908-1913. - С. 145; Гольдин М. Д. О связях в музыкальном творчестве евреев и соседних народов Восточной и Центральной Европы // Народная музыка: история и типология. Памяти профессора Е. В. Гиппиуса (1903-1985). - Ленинград, ЛГИТМиК, 1989. - С. 91.
13. Ямпольский И. М. Еврейская музыка // Музыкальная энциклопедия, т. 2. - Москва: Советская энциклопедия, 1974. - С. 362.
14. Is užrašyto žydų muzikinio folkloro matyti, kad repertuare išliko dainos, kurių autoriai – ne Lietuvos žydai, tuo pačiu ir dainos, sukurtos ne Lietuvoje (pvz., poetas ir kompozitorius M. Varšavskis gyveno ir dirbo Ukrainoje; poetas, dainų kūrėjas M. Gebirtigas – Lenkijoje, dramaturgas ir poetas A. Goldfadenas – Ukrainoje, Lenkijoje, Prancūzijoje, Amerikoje (Niujorke); rašytojas, teatro veikėjas M. Rivesmanas, gimęs 1868 m. Vilniuje, nuo 1896 m. gyveno ir dirbo Sankt Peterburge; kompozitorius ir dirigentas A. Olšaneckis – Ukrainoje ir JAV).
15. Apie šią bei kitas žydų liaudies muzikos dermių, ritmo, formos užtybes išsamiau rašoma: Двилянский А. Музыкальный еврейский фольклор Беларуси: Научно-публицистическое исследование. - Могилев: Белфорд, 1996; Tahir-Ul-Haq I. Das Lied der Juden im osteuropäischen Raum: Seine Funktionen im Prozeß der Erhaltung und Veränderung des sozialen und kulturellen Normensystems und in der Bewältigung aktueller Lebenssituationen. - Frankfurt am Main, Bern, Las Vegas: Peter Lang, 1978.
16. Еврейская народная песня. Антология. Составитель М. Д. Гольдин. Комментарии М. Д. Гольдина и И. И. Земцовского. - Санкт-Петербург: Композитор, 1994. - С. 345.
17. Ši žydų liaudies dainų bruožą pastebėjo muzikologė folkloristė S. Magid. Žr.: Двилянский А. Музыкальный еврейский фольклор Беларуси: Научно-публицистическое исследование. - Могилев: Белфорд, 1996. - С. 69.
18. Straipsnyje minimų, taip pat ir kitų 1997–2002 m. užrašytų žydų liaudies dainų variantai pateikiami tokiuose leidiniuose: Еврейская народная песня. Антология. Составитель М. Д. Гольдин. Комментарии М. Д. Гольдина и И. И. Земцовского. - Санкт-Петербург: Композитор, 1994; Aharon Vinkovetzky, Abba Kovner, Sinai Leichter. Anthology of Yiddish Folksongs, vol. 1-4. - Jerusalem, 1983–1987; Двилянский А. Музыкальный еврейский фольклор Беларуси: Научно-публицистическое исследование. - Могилев, Белфорд, 1996.
19. Двилянский А. Музыкальный еврейский фольклор Беларуси: Научно-публицистическое исследование. - Могилев, Белфорд, 1996. - С. 33, 190-191.
20. Еврейская народная песня. Антология. - Санкт-Петербург: Композитор, 1994. - С. 351.
21. Kauno geto dainoms skiriamas leidinys „Hidden history. Songs of the Kovno Ghetto. USA: United States Holocaust Memorial Museum, 1997“ (kompaktinė plokštėlė ir priedas).
22. Beje, paskutinė daina, pasak pateikėjos, yra iš Pupų Dédés repertuaro (Pupų Dédé [Petras Biržys] – aktorių, dainininkas, ikikarinėje Lietuvoje žinomas savo dainomis ir koncertais. Jo gyvenimas bei veikla atskleidžia knygoje „Pupų Dédé. Atsiminimai“. - Vilnius: Vaga, 1999).

On the issue of the Jewish musical folklore

Jūratė PETRIKAITĖ

The article deals with Jewish musical folklore in Lithuania. In reviewing today's folklore of the Lithuanian Jews various influences and circumstances that had an effect upon its present situation have been discussed. Author of the article is explicit about the fact that an immense decrease in Jewish folklore and the comparatively small number of its registered presenters are logical consequences of the produced genocide upon the Jews during World War II. She also provides a discussion on the relationship between the "Jidish" language in Jewish folk songs and Jewish folklore of neighboring countries (Latvia, Belarus, Poland) and folklore of other nations including characteristics of its genres and forms.

*Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Muzikologijos institutas,
Etnomuzikologijos skyrius, Gedimino pr. 39, Vilnius,
el. p. jurate.p@lma.lt*

Gauta 2004 01 05, įteikta spaudai 2005 10 05

Šventa erdvė – piligriminių kelionių tikslas

Darius LIUTIKAS

Objektas – piligriminės kelionės, šventosios erdvės ir vietas. Tikslas – aptarti šventosios erdvės sampratą, gamtinės ir kultūrines šventasias vietas, jų ypatumus, piligrimines kelionės. Metodai – geografinio kartografavimo, sisteminis, analizės, sintezės. Išvados – šventybė pasireiškia gamtos ar kultūrinėje aplinkoje. Pirmuoju atveju šventais objektais gali būti vanduo (upės, ezerai, šaltiniai), uolos, rieduliai, kalnai, miškai, tam tikros medžių rūšys, antruoju – žmonių sukurtos erdvės (kulto pastatai, įvairūs religiniai objektai, kapinės), meno kūriniai (paveikslai, skulptūros). Šventos erdvės lankymas, kelionės į jas (pilgrimystė) būdinga visų pasaulio tautų ir religijų tikintiesiems.

Ivadas

Šventos erdvės samprata žinoma daugeliui kultūrų. Bet šventa erdvė neegzistuoja savaime, šventumą jai suteikia žmonės, priklausomai nuo jų kultūros, patirties ir tikslų, pamaldumo ir pagarbos. Ta erdvė yra griežtai skiriamą nuo aplink ją esančio nešvento (profaniško) pasaulio (1; 94). Šventos erdvės susiformavimo procese labai svarbu ir pagarbi baimė bei nuostaba (2; 28–32).

Priklasomai nuo religijos, tradicijų, civilizacijos lygio, kai kuriose tautose labiau išskiriama, akcentuojama kultūrinės kilmės šventosios erdvės, kitose – gamtinės. Tačiau šian dien gamtinės ir kultūrinės šventosios erdvės, objektai dažnai persipina, tad svarbu suvokti vientisą šventosios erdvės sampratą. Mat erdvės šventumas atpažįstamas visų pirma dieviškumo (šventybės) pasireiškimu.

Šventa erdvė

Ypač svarbus darbas, kuriuo rėmësi dauguma kitų autorių, tyrinėjančių šventąją erdvę, yra M. Eliade's „Šventybė ir pasaulietiškumas“ (1957 m.). Knygos autorius tūria, kaip paprasta (profaniška) erdvė virsta šventa (sacrum). Šventybės pasireiškimus M. Eliade vadina *hierofanijomis* (gr. *hieros* – šventas, *phainomai* – pasirodyti).

Hierofanija galiapti bet kas – medis, akmuo, kalnas..., Kai šventybė pasireiškia kokia nors hierofanija, netik supleisėja erdvės vienalytiškumas, bet iškyla aikštén ir tam tikra absoluti realybė, priešinga neaprēpiamai aplinkinės erdvės nerealybei... Vienalytėje begalinėje erdvėje, kurioje nėra jokios gairės, neįmanoma orientuotis. Hierofanija reiškia absolutų „atskaitos tašką“, tam tikrą „centrą“. To-

kio centro atradimas yra tolygus pasaulio sukūrimui, nes žmogus sukuria „Pasaulio centrą“ (6; 16).

Taigi bet kuri šventoji erdvė suponuoja hierofaniją, šventybės įsiveržimą, kas ją išskiria iš supančios kosmoso erdvės ir paverčia kokybiškai kitokia, nes čia atsiveria vartai į dievų pasaulį (aukštyn) arba į požemį (žemyn), mirusiuju pasaulį. Šis trijų lygmenų – žemės, dangaus, požemo – susiekimas išreiškiamas pasaulio ašies (visatos stulpo, pasaulio medžio, pasaulio kalno) – *axis mundi* – įvaizdžiu. Aplink šią pasaulio aši driekiasi „mūsų pasaulis“, o pasaulio ašis visada yra „centre“.

Pasaulio centro simbolika, anot M. Eliade's, paaiškina nemažai kitų kosmologinių įvaizdžių ir religinių įsitikinimų: a) šventieji miestai ir šventovės stovi pasaulio centre; b) šventyklos yra kosminio kalno atvaizdai, todėl – tikriausias žemės ir dangaus „saitas“; c) šventykłų pamatai siekia požemines sritis. Pasaulio centro simbolika pritaikytina ne tik šalims, miestams, šventykloms, bet ir paprastiems gyvenamiesiems namams. „Prisiimdamas atsakomybę kurti pasaulį, kurį pasirinko gyventi, jis [žmogus – D.L.] ne tik „kosmizuoją“ chaosą, bet ir pašventina savo mažają visatą, padarydamas ją panašią į dievų pasaulį“ (3; 47).

Kitaip nei M. Eliade šventą erdvę suvokia antropologas Victoras Turneris (1969; 1973) bei Victoras ir Edith Turneriai (1978) (4). Viena iš Turnerių fundamentalių idėjų yra ta, kad šventos vietas (pilgrimystės tikslas) yra nuošliai, periferijoje. Tas periferiškumas – ir geografinis, ir kultūrinis: atokiai nuo didelių miestų, sociopolitinių centrų, anapus tyrlaukių ar kitų neapgyvendintų vietovių, chouse, supančiame įprastą „kosmizuotą“ socialinię pasaulio aplinką. (5; 1–39).

E. Cohen mano, kad V. Turneris, sakytum, apverčia pagrindines orientacines M. Eliade's koncepcijos kryptis, kuriuos nusako šventą erdvę kaip pasaulio centrą. Dauguma kitų tyréjų šiai V. Turnero koncepcijai taip pat randa svarių kontrargumentų teigdami, kad Rytų religijose labai svarbu politikos ir tikėjimo saitai, todėl piligriminės kelionės vyksta į politinj-religinj centrą, kuris yra „pasaulio centras“ (6; 59).

Šventos vietas apibréžimo klausimu yra ir kitokių nuomonų. Yi Fu Tuanas mano, kad tikroji šventos erdvės samprata yra kažkas kita nei stereotipinis šventykłų ar šventų vietų vaizdinys, nes, „patyrimo prasme, šventi fenomenai yra tie, kurie išskiria iš įprastų, kasdienių dalykų ir nutraukia rutiną“ (7; 84).

Šventybės pasireiškimų suvokimas ir pajautimas šventojoje erdvėje nėra kažkas nekintama, turi būti nuolat sukuriama ar atkuriama. Kad pajustum vietos šventumą, reikalingos sąmoningos tikinčiojo pastangos naujodant atitinkamus religinius simbolius, ritualus. Tuomet erdvė transformuoja iš šventą pagarbos ir galios erdvę, o laikas – iš šventą, galintį tapti religinės patirties katalizatoriu, laiką.

Šventa gamtinė erdvė

Ivairiose religijose dažnai tikima, kad gamta yra ją sukūrusios dievybės ar dievybių dalis. Todėl ir garbinamas visas gamtos pasauly ar jo dalis. Vienos religijos teigia, kad dievas ir gamta yra vienas ir tas pats, kitos įtikinėja, kad gamta – tai dievų buveinė, trečios – langas, īgalinančios tikinčiuosius matyti dievus, palaikyti su jais pastovius, dažnai asmeninius ryšius.

Skirtingose religijose šventais ir gerbiais pripažįstami skirtingi gamtiniai objektais. Tai – upės, kalnai, uolos, akmenys, medžiai, gyvūnai. Garbinami, laikomi šventais ir dangaus kūnai – Saulė, žvaigždės, Mėnulis, gamtos reiškiniai – perkūnas, vaivorykštė, lietus. Gamtos objektų šventumo, garbinimo pavyzdžių apstu ir senovės baltų religijoje bei kultūroje (8).

Indai šventa laiko Gango upė. Daug piligrimų vyksta į ritualines maudynes šventosiose vietose Varanasyje, Alahabade ir kt. Ši upė simboliškai ir dvasiškai svarbi visoms Indijos tautoms. Vandenį laikė šventu ir senovės baltai. XIV a. vokiečių kronikose rašoma apie šventuosius prūsų vandenis (lot. *aquas sacras*), kuriuose niekas nedrįsta žvejoti. Baltų tikėjimą vandens šventumu atspindi ir ikikrikščioniškieji hidronimai: Šventoji, Šventupė, Šventelė, Šventas, Šventežeris, Šventišius (8; 23).

Ikikrikščioniškų tikėjimų laikais daug būta šventų uolų, todėl, G. T. Jordan manymu, neatsitiktinai yra sušventintos ir Lurdo (Prancūzija) bei šv. Jono grotos (ten buvo sukurta Biblinė Apreiškimo Jonui knyga) Patmos saloje (Graikija) (9; 151). Šventumo statusas kai kuriose religijose neretai susiekiamas ir konkretiems rieduliams. Žinomiausias pavydys – Juodasis akmuo (Kaaba) Mekoje. Musulmonai tiki, kad šis akmuo yra Alacho atsiuštas iš dangaus, tačiau geologai teigia, kad tai gali būti meteoritas (10; 204). Ir senovės Lietuvoje būta daug reikšmingų akmenų: pėduotieji (su gyvūnų, žmogaus, dievybių pėdomis), dubenuotieji (kurių įdubimuose susikaupęs vanduo buvo laikomas stebuklingu), akmenys su iškaltais ženklais, akmenys aukurai ir kitokie, susiję su mitinėmis būtybėmis. Prie kai kurių jų rasti laužaviečių pėdsakai liudija, kad tai galėjo būti apeiginiai aukojimo akmenys.

1 pav. Piligrimystės vietos Europoje.

Nuo senų laikų šventais laikyti kai kurie kalnai ir kitos aukštosios vietos (dažnai kaip dievų buveinės). „Aukštis savaimė tampa dievybės požymiu”, – teigė M. Eliade (3; 27). Tai ir Olimpo kalnas (laikytas Dzeuso ir kitų svarbių dievų būstų Graikijoje) taip pat Fudzi arba Fudzijama kalnas Japonijoje, kuris sintoizmo išpažinėjų iki šiol laikomas šventu. Aukštų vietų kultas akivaizdus ir stačiatikių bažnyčioje, pavyzdžiui, Graikijoje daug vienuolynų pastatyta kalnuose. Ivairios formos bei dydžio kalvas – alkakalnius – šventais laikė ir senojo tikėjimo baltai.

Ivairios dievybės lankė ir miškus, todėl senovės baltai, slavai, germanai laikė šventais, neliečiamais kai kuriuos medžius, giraites, girias. Kai kurie mokslinkinkai teigia, kad ir krikščioniškoji šv. Kalėdų eglutė yra prieškrikščioniškos medžių garbinimo tradicijos miškingoje Šiaurės Europoje reliktas. (9; 51).

Tikėjimu gamtos jégomis ir dvasiomis pagrįsta ir Kinijos, Korėjos budistų geomancijos praktika atrasti dvasiškai tinkamas vietas namams, kaimams, šventovėms, kapams ir kt. Šios Kinijoje sukurtos sistemos esmė – įsitikinimas, kad žemėje egzistuoja gyvybę teikianti jėga *chi*. Nematoma *chi* yra visuose daiktose, gyvose būtybėse bei tuščioje erdvėje. Žemėje išgyventi gali tik pakankamai *chi* turintys augalai, gyvūnai ir žmonės. Taigi šis *feng shui* vadintamas mokymas – tai taisyklų sistema, kaip pasinaudoti *chi*, kad ji atneštų sėkmę ir sveikatą. Ši sistema per šimtmečius paplito visoje pietryčių Azijoje, o šiuo metu populiarėja ir Vakarų pasaulyje. Lietuvoje pastaraisiais metais taip pat yra išleista nemažai

2 pav. Pagrindinės induistų ir budistų piligrimystės vietas Pietų ir Pietryčių Azijoje.

populiarių knygų, mokančių, kaip naudotis šia sistema kasdieniame gyvenime (11).

Šventumo statusas neretai yra naudingas išsaugant natūralią gamtinę aplinką ar jos elementus. Egzistuoja tam tikras religijos ir ekologijos savykis. Senovės tikėjimai (pavyzdžiu, baltų) ir Rytų religijos (konfucianizmas, budizmas, sintoizmas, induizmas ir kt.) pasižymėjo ir pasižymi didesne visuomenės ir gamtos harmonija nei monoteistinės (krikščionybė, judaizmas, islamas) religijos. Medžių ir augalų garbinimas Indijoje religinės praktikos dalimi tapo nuo seniausių laikų (pastaruoju metu mažėja). Induizmo mokymu, specialių augalų ar medžių sodinimas gali būti laikomas garbinimo aktu, nes tikima, kad miškus globoja deivė Vanadevi, kuri taip nuramina, sušvelninama. Indai konkretius medžius ar miškus laiko šventais. Toks yra *Ficus religiosa* (Budos medis), kuris auginamas daugelyje Indijos kaimų. Po tokiu esą Buda sėdėjo nugrimzdęs į nirvaną. Tikima, kad toks medis susijęs ir su nudėmių atleidimu. Lietuviai tikėjo, kad švento ažuolo nukirtimas pavojingas pačiam žmogui, nes gali prišaukti mirtį. Taigi gamtos sakralizavimas skatina ją gerbti, tausoti, rūpintis ja.

Gamtos šventos erdvės ir objektais svarbūs ir krikščionims. Trečdalis Švč. Mergelės Marijos ir šventųjų kulto vietų yra susiję su kalnais (aukščiu), vandeniu, medžiais, uolomis, akmenimis (12; 303–321). Airijoje beveik 90 proc. šventų vietų – gamtos objektai. Gamtos objektams ypač po Švč. Mergelės Marijos apsireiškimų šventumo statusas suteikiamas ir mūsų laikais (Mama Rosa – Italijoje).

Gamta, kraštovaizdis yra ir religinio patyrimo šaltinis, ypač reikšmingas piligriminių kelionių metu (13; 127).

Šventa kultūrinė erdvė

Šventais gali būti laikomi ne tik gamtos objektai, erdvės, bet ir žmonių kūriniai (paveikslai, skulptūros), žmonių su-

kurtos erdvės (bažnyčios, kiti kulto pastatai), kapai, religinių apeigų vietas (koplytstulpiai, kryžiai pakelėse, asmeniniai altoriai ir kt.).

Kas lemia vietas ar objekto šventumą? Kartais per žynius, pranašus, regligijos ikūrėjus šventas vietas nurodo patys dievai. Kitais atvejais tikima, kad dievybė pasireiškia konkrečioje vietoje ar per konkretų objektą (stebuklingą paveikslą). Visais atvejais, jei yra šventu ar stebuklingu laikomas kūrinys (paveikslas, skulptūra) ar relikvija, – tai pakankamas pagrindas ir visą supančią erdvę laikyti šventa, verta didžios pagarbos.

Šventa erdvė yra ten, kur šventybė akiavaizdi savaimė (bažnyčiose, koplyciose, sinagogose, mečetėse, stupose) ar, žmonių įsitikinimu, – jos pasireiškimo vietose. Tokios yra reikšmingiausios religijos ikūrėjų,

pranašų, šventųjų ar jiems artimų žmonių gyvenimo ir veiklos vietas (Jėzaus gimimo vieta Betliejuje, šv. Jokūbo kapas Santjago de Komposteloje), jų kapai. Antra vertus, tokie ir kiti šventi objektai (šventieji paveikslai, ikonos, skulptūros, relikvijos) dažnai esti būtent kulto pastatuose.

Šventa erdvė gali būti sukuriama bet kur. Indų namuose dažnai įrengiami altoriai kasdienei maldai. Tai gali būti ir kambarys, skirtas būtent tam tikslui, bet dažniausiai altorius įrengiamas ir prižiūrimas gyvenamajame kambaryje. Beje, altorius namuose dažnai įsirengia ir kitų religijų atstovai.

Šventa erdvė dažnai sukuriama kiemuose, pakelėje: lietuviški rūpintojelai, kryžiai. Dažnas reiškinys (ypač katalikiškuose kraštuose) – pakelės koplyčios. Piligriminė kelionės metu tokie religiniai simboliai tikičiuosius palaipsniui veda iš profaniškos erdvės į šventą – piligriminės kelionės tikslą vietą. Šventos ir gerbtinos yra kelyje žuvusiųjų vietas, ten pastatomi kryžiai, atnešama gėlių, per Vélines deginamos žvakutės.

Šventas vietas kartais sukuria ir gyvi šventieji, dvasinių autoritetai, regėtojai (tėvo Pio kultas Italijoje, Sai Baba kultas Indijoje). Ne tik jie, bet ir jų buvimo erdvė laikoma šventa. Šventumo atmosfera, sklidusi iš tėvo Pio, po jo mirties palaipsniui virto erdviniu tą vietą, kurias jis įprasmino ir pašventino savo buvimu: kur pirmą kartą gavo stigmas, jo celė, jo klausykla, šventumu (14; 8).

Ypatingą reikšmę, ypač krikščionims, turi šventų žmonių kapai. Šventieji dažniausiai palaidoti kriptose, kitose garbingose bažnyčių vietose. Šventojo palaikų laikymo vietas yra ir maldininkų kelionių tikslas (pvz., šv. Jokūbo Santjago de Komposteloje, šv. Tomo Beketo Kenterberyje, šv. Kazimiero Vilniaus arkikatedroje ir kt.). Piligrimai tiki, kad prie šventojo palaikų jie gali užmegzti ryšį su pačiu šventuoju.

Netgi mažas šventojo relikvijos fragmentas viduramžiais buvo pakankama priežastis pripažinti pilną švento

asmens dalyvavimą dabartyje. Taip relikvijos išplito po visą krikščionišką pasaulį, sukurdamos naujas šventasias vietas ir erdves.

Tarp naujų šventų vietų yra ir tokią, kur senojo (vietinio) tikėjimo simboliai pakeičiami ar papildomi naujais, pavyzdžiu, katalikiškais. Tokios yra Meksikoje Gvadelupa, Čalma. Vakarų Europoje – 259 šventos vietos, archeologiniai ir archyviniai duomenys liudija, kad ten buvo ir ikikrikščioniškojo garbinimo bei šventumo centrai (15; 301).

Dvi pagrindinės Andų šventvietės (Copakabana ant Titikako ežero krantų bei Motupa Šiaurės Peru dykumoje) siejasi su prieispaniškojo laikotarpio garbinimo ir piligriminėmis tradicijomis. (16; 23) Kartais šventa vieta susiformuoja dėl ankstesnių mitų, legendų poveikio.

Dauguma šventų vietų erdvėje savo padėties nekeičia. Tačiau nebūtinai. Pavyzdžiu, 14 iš 88 Sikoku šventų vietų komplekso XVI a. pakeitė erdinę padėtį. Tačiau tai netrukdo piligrimams jas ir toliau lankytis (17; 250). Yra šventų vietų, kurių padėtis dėl skirtingų priežasčių pasikeitė net kelis kartus. Pavyzdys – Švč. Mergelės šventų namų vietas kaita. Dabar šie namai yra Lorete, Italijoje.

Pasaulyje yra ir nukopijuotų nuo tikrų šventų vietų. Santjago de Kompostela, El Pilar, Montserrat Ispanijoje atsirado „šventybė“ perkėlus iš Jeruzalės. Lurdo grotos imitacijų yra net Japonijoje. Lietuvoje yra 39 Lurdo garbinimo vietas (18; 307). Ypač daug yra tikrus piligrinius centrus atkartojančiųjų.

Įdomi gamtiniai ir kultūrinių erdvų ir vietų persipynimo problema. Po kelių Europos didžiųjų krikščioniškių šventykłų pamatais tryksta anksčiau garbinti šventi šaltiniai. Lietuvoje turim Šiluvos koplyčią su akmeniu, ant kurio apsireiškė Švč. Mergelė Marija. Religiniai įvykiai, tokie kaip apsireiškimai, dažniausiai vyksta gamtinėje aplinkoje, tačiau tokiam įvykiui pagarsėjus, vietą pradėjus lankytis piligrimams, aplinka sukultūrinama. Taip gamtos ir žmonių sukurto kraštovaizdžio ypatybės šventose erdvėse persipina, „šventumo atmosfera skleidžiama ir aplinkos erdvėje, viskas joje – medžiai ir gyvūnai – jaučiasi bendrai pakylėti“ (19; 29).

Šventos kryptys

Su šventos erdvės samprata glaudžiai siejasi ir šventos kryptys. Senovės religijose svarbiausia buvo saulės patekėjimo kryptis. Ji svarbi išliko ir vėliau, didžiosiose religijose, iš jų orientuojamos ir krikščionių bažnyčios, altoriai.

Svarbios yra ir kryptys iš šventuosius miestus. Žydams plankiausia buvo Jeruzalės kryptis. Pranašas Mahometas mėdési taip pat iš Jeruzalės pusė, kol gavo iš Dievo apreiškimą, liepiantį atsigrežti veidu į Meką. Nuo to laiko musulmonai, pasklidę visame pasaulyje, malda atsigrežia į Mekos pusę. Šia kryptimi jiems draudžiama spjaudytis ar šlapintis. Krikščionims reikšmingiausios yra Jeruzalės bei Romos kryptys („visi keliai veda į Romą“).

Svarbios yra kryptys ne tik iš didžiosius šventuosius miestus, bet ir iš mažesnes šventvietes. Atskiruose regionuose jas nulemia to krašto šventosios vietas, kulto pastatai.

Piligrimystė, kelionė į šventąją erdvę

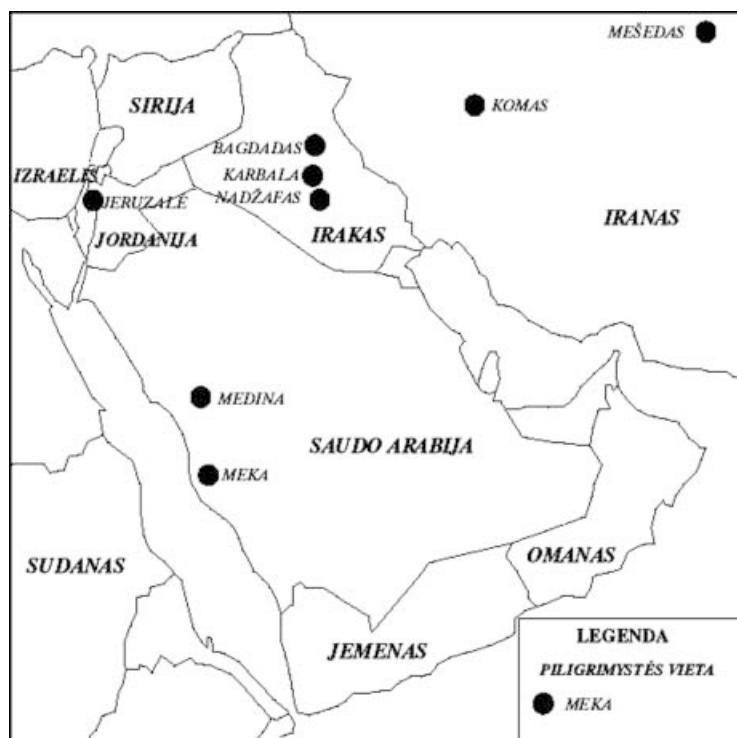
Vienas iš ryškiausių šventos erdvės įrodymų yra jos lankymas, kelionės į jas – piligrimystė.

I šventąją erdvę nuo seno keliauja visų pasaulio religijų ir tautų žmonės. Duomenų apie piligrimes keliones turime jau iš senovės Mesopotamijos. Gilgamešo epe nemirtinė panorėjės tapti didvyris Gilgamešas keliavo pas išmiincių Utnapištį. XIX a. pr. Kristų Asirų karalius Šalmaneseras III keliavo į Babilono ir Borsipos šventyklas. Antikinėje Graikijoje daug piligrimų, ypač per olimpines žaidynes, keliaudavo į Dzeuso šventovę Olimpijoje.

Senovės baltai keliaudavo į Rikojotą (Romovę), kur po senu galingu ažuolu buvo garbinamas prūsų dievų trejetas – Patulas, Perkūnas, Patrimpas. Šiandien dar nėra aiški geografinė šios buvusios šventvietės vieta (18). Senovės lietuviams šventas buvo Šventaragio slėnis (Neries ir Vilnios santaka), kur po mirties iškilmingai deginti mirę Lietuvos diejieji kunigaikšciai, bajorai.

Lietuvai tapus krikščioniška, formavosi ir krikščioniški piligriminiai centrai – Trakai, Vilniaus Aušros Vartai, Šiluva, Žemaičių Kalvarija ir kiti (19; 4, 10).

Kiekvienos religijos tikintieji turi savus didžiausius piligrinius centrus. Krikščionių (katalikų) – Roma, Jeruzalė, Santjago de Kompostela, Lurdas ir Fatima, Vašingtonas,

3 pav. Islamo piligrimystės centrai.

Gvadelupa, San Juanas. Viduramžiais įsigalint šventųjų kultui, nacionaliniai piligrimystės centrali formavosi kiekvienoje šalyje (20). Svarbūs krikščioniški tarptautiniai piligrimystės centrali intensyviai formuoja ir dabar. Tai dažniausiai Švč. Mergelės Marijos apsireiškimų vietas (Betanija Vene-sueloje – nuo 1976 m., Medžiugorjė Bosnijoje ir Hercegovinoje – nuo 1981 m. ir kt.).

Daug piligriminių vietų, siejamų su konkrečiai religijai itin svarbiais žmonėmis. Krikščionims tai – Jézaus, Bažnyčios tėvų, šventųjų gimimo, gyvenimo įvykių ir palaidojimo vietas (Jeruzalė, Betlejus, Roma). Budistai gausiai lanko su Buda susijusias vietas: Lumbini Nepale, kur Buda gimė, Buda-Gaja Indijoje, kur jis pasiekė nirvaną, Sarnahas (ne-toli Varanasio), kur jis pirmą kartą sakė pamokslą.

Pietryčių ir Pietų Azijoje didžiausi piligriminiai centralai, susiję su Budos relikvijomis, yra Mandalėjus, Rangunas, Bangkokas. Tibeto budistų, lamaistų, svarbiausias kelionių tikslas – Lasa. Tibete piligrimystė yra bene pagrindinis gyvenimo bruožas. Tibetietiškas žodis gyvai būtybei apibūdinti reiškia „tas, kuris eina”, o piligrimystė – „šventų vietų apvaikščiojimas”. Pilgrimai į tikslą keliauja kalbėdami mantras, pakeliu aplankydami daugybę šventų vietų (21; 28).

Induistų pagrindiniai piligriminiai centralai yra Varanasi (Benaresas), Alahabadas, Mathura ir kt. Vietinės reikšmės piligrimystės vietas čia pašvēstos vietinėms mažesnio reikšmingumo dievybėms, o svarbūs piligriminiai centralai susiję su pagrindinių dievų (Višnu ir kt.) gyvenimu, veikla. Piligrimystė Indijoje – tai būdas pelnyti dievų malonę. Kelionės čia – dažnas reiškinys, nes jos esą veda į asmenybės tobulėjimą.

Krikščionims, judėjams, musulmonams išskirtinė šventa piligrimystės vieta yra Jeruzalė. Tokia ji tapo valdant karaliams Dovydui ir Saliamonui. Dovskydas į Jeruzalę perkėlė Sandoros skrynią, kurioje Mozei ant Sinajaus kalno buvo duotos įstatymo lentelės. Dovskydo sūnus Saliamonas Sandoros skryniai pastatė šventykla, kuri tapo dvasine miesto širdimi. Romėnai 70 m. po Kr. sugriovė šventykla, tačiau jos sienos ir šiandien žydams yra švenčiausia piligrimystės vieta, religinės patirties skiriamasis ženklas. Krikščionims Jeruzalė – tai pirmiausia žemė (Šventoji), kur vaikščiojo, pamokslavo, kentėjo ir mirė Jézus. Be to, ten – Šventojo rašto aprašytos vietas, kurias pats piligrimas gali patirti, pamatyti, išgyventi. Musulmonai Jeruzalę pagal svarbą po Mekos ir Medinos laiko antru piligrimystės centru. Tikima, kad pranašas Mahometas į dangų ižengė nuo akmens iš tos vietas, kur dabar stovi Uolos kupolo mečetė (kalifo Abd-al Maliko pastatyta 692 metais).

Šventumo statusas suteikia išskirtinę galimybę išsaugoti tą vietovę, tačiau dėl piligrimų ir turistų gausos atsiranda daug naujų problemų.

Meką, kurioje gyvena per 150 000 nuolatinį gyventojų, visą mėnesį užplūsta milijoninės piligrimų minios. Piligrimams būtina užtikrinti transportą, apgyvendinimą, maitinimą, kitas socialines reikmes. Tai miestui tikrai sunkią išmėgimimą ir net kančios metas. Daug piligrimų miršta pakeliui į šventą miestą, dideliu miniu susigrūdimai pareikalauja žmo-

nių aukų ir pačioje Mekoje. Piligrimų minios gali padaryti žalą ir šventiemis objektams, kuriuos kiekvienas ne tik išvysčia, bet ir paliesti nori. kita vertus, chadžas (privaloma piligrimystė) – tai milžiniškos pajamos tiek miestui, tiek visai šaliui: (trečias pagal reikšmę pajamų šaltinis Saudo Arabijai, po naftos eksporto ir pajamų iš naftos kompanijų).

Be chadžo, Islamo pasaulyje paplitusi ir savanoriška piligrimystė – ziaratas. Piligrimai lanko pranašo kapą Medinoje bei žymių kankinių Abu Bakrio ir Umaro kapus. Šiitams svarbios šventos vietas yra Mešedas, Komas – Irane, Karbala, Bagdadas, Najafas – Irake.

Tikintiesiems svarbiausia – piligriminės kelionės tikslas (13; 26). Pasaulyje daug šventų erdvii ir šventų vietų, bendrų įvairių tikėjimų žmonėms. Ypač daug tokų Indijoje. Sikai keliauja į indų šventoves Mansa Devi, Naina Devi ir Čintapurni, indai iš Pundjabo lanko sikhų Auksinę šventykla Amritsare. Šri Lankoje yra vietų, kurias šventomis pripažinta budistai, induistai, musulmonai ir krikščionys. Žydų ir musulmonų konfliktas Jeruzalėje liudija, kad taikiai dalytis šventomis erdvėmis ne visuomet lengva.

Keliaudami į konkrečią vietovę, dabartiniai piligrimai aplanko vis daugiau ir kitų religinės svarbos vietų – šventykłų, vienuolynų... Tai simboliskai žymi jų kelią iš *profanum* į *sacrum* pasauly. Sivanandvos kalno vienuolynas Rišikeše piligrimams net fiziškai padeda, jie psichologiskai, dvasiškai paruošiami tolimesnei kelionei į Himalajuose esančias induistų šventvietes (Badrinahą ir kt.).

Įdomi piligrimystės rūšis – kelionė ne į konkrečią šventą vietą, o į kelias (kompleksą) šventvietes. Taip suformuojama tam tikra piligrimystės sistema. Japonijoje Sikoku saloje yra garsusis piligrimų takas, kuriuo keliaujant galima aplankyti 88 budistų šventoves. Visų jų aplankymas reiškia, kad piligrimas apkeliavo mandalos pasauly, tad bus išlaisvintas nuo 88-erių proto iliuzijų, kurios iškraipo tiesą, jis galės pasiekti nušvitimą. Tai liudija didžią pagarbą Budai, kurio dydžę įkūnija visas 88 šventovės (15; 29).

Krikščionims toks yra Kryžiaus kelias – Kalvarijos. Maldininkai keliauja iš vieno šventos erdvės taško į kitą, kol apeina visas Kryžiaus kelio stotis.

Piligrimystės vietas, kaip kultūros simboliai, néra nekinamtos: jos atsiranda, kartais išnyksta, kartais atgimsta vėl. Tai lemia daug skirtingu veiksnių: religinės doktrinos pokyčiai (pvz., krikščionių požiūris į paveikslų garbinimą), politinė situacija (skatinanti piligrimines keliones ar kliudanti joms: Jeruzalė), transporto sistema (kelionės patogumas, laikas, per kurį pasiekiamą piligrimystės vieta), valstybinės ir kultūrinės sienos. Erdvinis piligrimystės modelis vystosi per amžius, nes neblėsta žmonių noras aplankytį kitokią, skirtą nuo kasdieninės, įprastos, *sacrum* erdvę.

Išvados

1. Šventybė pasireiškia gamtinėje ir kultūrinėje erdvėje. Šventa erdvė – ar ji reiškia „pasaulio centrą“ (M. Eliade), ar

Yra periferijoje (V. Turneris) – visada išsiskiria iš kasdieninės įprastos *profanum* erdvės, suardo rutiną, išbudina pasižentimo ir pagarbos jausmus.

2. Tarp šventais laikomų gamtos objektų – vanduo (upės, ežerai, šaltiniai), uolos, rieduliai, kalnai, miškai, tam tikros medžių rūšys. Šventumo statusas padeda išsaugoti natūralią gamtinę aplinką, skatina ją gerbti, tausoti. Šventa gamtinė aplinka dažnai persipina su kultūrine.

3. Šventą kultūrinę aplinką sudaro žmonių sukurtos erdvės (kulto pastatai, religinių objektai, kapinės), meno kūrinių (paveikslai, skulptūros). Šventos vietas gali būti perkeliamos, nukopijuojamos, naujų religijų pakeistos. Asmeninės šventvietės gali būti sukuriamas namuose, kieme, pakeleje. Išskirtinės šventos vietas – gyvų šventųjų, dvasinių autoritetų gyvenimo ir veiklos vietas. Pagarbiai, susijusi su anapusiniu pasaulyiu, šventą erdvę sukuria kapinės ir kapai, užimančios vis didesnį geografinį plotą.

4. Šventos kryptys nukreiptos į šventą objektą ar šventą vietą. Svarbios yra tiek gamtos objektų (saulės tekejimo), tiek šventųjų miestų (Mekos, Jeruzalės) kryptys.

5. Pilgrimystė – kelionė į šventą erdvę – būdinga visoms pasaulyje tautoms ir religijoms. Kiekvienoje religijoje galime išskirti svarbiausius piligriminius centrus. Išskirtinės svarbos piligrimams yra religijos įkūrėjų ir šventųjų gimimo, gyvenimo ir palaidojimo vietas, krikščionybėje taip pat ir Švč. Mergelės Marijos apsireiškimų vietas.

LITERATŪRA

1. Jackson R. H., Henrie R. Perception of sacred space // Journal of Cultural Geography. - 1983, No. 3.
2. Isaac E. God's acre – property in land; a sacred origin? // Landscape. - 1964, Nr. 14.
3. Eliade M. Šventybė ir pasauletiškumas. - Vilnius, 1997.
4. Turner V. The Ritual Process. - Chicago: Aldine, 1969; Turner V. The center out there: pilgrim's goal // History of religions. - 1973, No: 12 (3), p. 191-230; Turner V., Turner E. Image and pilgrimage in Christian culture. - New York, 1978.
5. Turner V., Turner E. Image and pilgrimage in Christian culture. - New York, 1978.
6. Collins-Kreiner N. Pilgrimage holy sites: a classification of Jewish holy sites in Israel // Journal of Cultural Geography. - 1998, V. 18, No. 1.
7. Tuan Y. F. Sacred space; exploration of an idea // Dimensions of Human Geography, 1978.
8. Čepienė I. Etninė kultūra ir ekologija. Vandens ir medžio, žemės ir paukščio sakralumas. - Kaunas, 1999.
9. Jordan T. G. The European culture area. - New York, 1973.
10. Jordan T. G., Rowntree L. The human mosaic; a Thematic Introduction to Cultural Geography. - New York, 1990.
11. Berger K. Feng Shui. -Vilnius: Tyrai, 2002; Too L. Sėkmės feng shui. - Vilnius: Alma littera, 2003 ir kt.
12. Nolan L. M.; Nolan S. Christian pilgrimage in Modern Western Europe, 1989.
13. Liutikas D. Katalikiškos pilgrimystės sociologiniai aspektai // SOTER. - 2003, Nr. 9 (37).
14. Eade J., Sallnow J. M. Introduction // Contesting the sacred, The Anthropology of Christian Pilgrimage, 2000.

15. Nolan L. M., Nolan S. Christian pilgrimage in Modern Western Europe, 1989.
16. Tanaka H. The evolution of pilgrimage as a spatial-symbolic system // Canadian Geographer. - 1981, No. 25.
17. Lileikienė V. Lietuvos lurdų kilmės istorija // SOTER. - 2003, Nr. 9 (37).
18. Laurinkienė N. Šventovė Prūsijoje baltų ritualų ir mitologinės tradicijos kontekste // Nuo kulto iki simbolio. - Vilnius, 2002, p. 33 - 55; Vaitkevičius V. Raktas Romuvai // Liaudies kultūra. 2003, Nr. 6, p. 14 - 33.
19. Liutikas D. Katalikiškos pilgrimystės vietas Lietuvoje // Šiaurės Atėnai. - 1999, Nr. 26.
20. Liutikas D. Katalikiškosios pilgrimystės Europoje (Lietuvoje) istoriniai aspektai // Humanitarinių ir socialinių mokslų žurnalo „Tiltai“ (KU) priedas Nr. 15 „Tikėjimas ir kultūra“. - Klaipėda, 2003.
21. Clift J. D.; Clift B. W. The Archetype of Pilgrimage. - New York, 1996.

A sacred space – the aim of pilgrims' journeys

Darius LIUTIKAS

The article provides a discussion on the aim of pilgrims' journey – the holy space and the holy place. The understanding of the holy space, natural and cultural holy places have been presented.

Sacredness declares itself both in natural and cultural space. Sacred space creates "the world's centre" (V. Turner), however, it is always distinguished from the commonplace everyday *profanum* space, it is out of the routine and arouses feelings of respect and self – sacrifice.

Sacred natural space consists of various natural objects that are regarded as holy: water (rivers, lakes, springs), rocks, rubbles, mountains, woods or trees of different kind. The status of sacredness helps to preserve a real natural environment, induces to respect and conserve it. Nowdays the intertwining of sacred natural space and cultural space can be seen.

Spaces created by people constitute a holy cultural environment (cult buildings, religious objects, cemeteries), works of art (paintings, sculptures). Holy places may be copied, changed. Personal holy places can be created at homes, yards and way-sides. Exceptional holy places are those of live saints, the ones of the life and the activities of spiritual authorities. Respectful sacred space related with the after world embraces cemeteries and graves that gradually take more and more space.

Pilgrimage – a journey to the sacred space is commonplace in all the nations and religions of the world. The places of the founders of religions and the places of the births and the burial of saints as well as those related to other events of their life are of exceptional importance to pilgrims. In Christianity the places of revelation of the Blessed Virgin Mary are of the utmost importance.

*Lietuvos sociologų draugija,
Saltoniškių g. 58, Vilnius,
el. p. darius.liutikas@gmail.com*

Gauta 2004 04 30, įteikta spaudai 2005 10 05

Gilūs žemaitiškų klumpių pėdsakai

Medžio drožėjo Jono Paulausko gyvenimo ir kūrybos kelias

Elė KAKANAUSKIENĖ

Žemaitis tautodailininkas, medžio drožėjas Jonas Paulauskas 2002 m. liepos 20 dieną atšventė devyniasdešimtmetį. Daug per tuos metus takų ir kelelių išvaikščiota gmtajame krašte – Žemaitijoje, buvota ir Lietuvoje. Tautodailininko kūriniai nukeliauto dar toliau – jie eksponuoti Sankt Peterburge, Maskvoje, Kijevе, Pekine. Įdomu tai, kad medžio drožėjas J. Paulauskas nebuvo surengęs savo dirbinų personalinės parodos, nors šiaip dalyvauja beveik visose reikšmingesnėse respublikinėse parodose. Tik sulaukęs rimto jubiliejaus, 2002 m. surengė pirmąją personalinę parodą. J. Paulausko gyvenimas neatsiejamas nuo mūsų krašto tautodailės istorijos. Jis yra vienas iš Liaudies meno draugijos (dabar Lietuvos tautodailininkų sajungos), įkurto 1966 m., steigėjų. Jonas nuo pat draugijos įsikūrimo yra aktyvus konkursų, parodų, seminarų, liaudies dailės dienų, kūrybinių stovyklų ir kitų renginių dalyvis. Dabar galime tvirtai sakyti, kad gerbiamas Jonas yra vienas iš tų žmonių, kurių déka medžio drožybos tradicija Žemaitijoje išsaugojo savitumą, išliko ir vis dar tebéra populiariai tautodailės šaka. Daug premijų, diplomų ir kitokių prizų pelnyta per ilgą amžių. 1996 m., minint 205-ąsias Telšių savivaldos metines, J. Paulauskas išrinktas Žemaitijos sostinės garbės piliečiu, 2002 m. sausio mėnesį jam iškilmingai įteikta Lietuvos kultūros ministerijos premija už tradicinės kultūros

puoselėjimą ir skleidimą. Jau galime apžvelgti nueitą gyvenimo ir kūrybos kelią, mėginti jį pajusti, suvokti, galbūt net vertinti. Pajusti Jono žemaitišką „dūšią“, žmogiškumą, meilę gmtajam kraštui. J. Paulausko keliais vingiuoja tarp Žemaitijos kalvų, ir juo eidami pastebėsime giliai įmintas žemaitiškų klumpių pėdas. Pėdas mūsų krašto kultūros istorijoje...

Klumpdirbių kursai Telšių r., Ryškėnuose. Jonas Paulauskas (dešinėje) kalbasi su klumpdirbiu Stasiu Šulinsku. 1987 m.

Vaikystė kaime

Jonas Paulauskas gimė 1912 m. liepos 20 dieną Rūdupių kaime, Luokės valsčiuje. Tėvų istorija gana jdomi. Petras Paulauskas jaunas būdamas išvyko į Ameriką, ten užsidirbo pinigų ir rengési vesti. Tačiau tolimame krašte už Atlanto niekaip negaléjo išsirinkti nuotakos, mat noréjo, kad žmona būtų tikra žemaitė iš gimtojo krašto. Tad grįžo į gimtinę žmonos ieškoti. Išsirinko penkiolika metų už save jaunesnę panelę, Petronélę, susituokę. Tėvas neketino likti Žemaitijoje. Noréjo tik šiek tiek pagyventi ir vėl grįžti Amerikai (i JAV), nes ten lengviau buvo rasti darbą ir uždarbį. Tačiau gyvenimas pasuko netikėtu vingiu. Didžiąją dalį santaupę tėvas paskolino pusbroliui, kuris išvažiavo į JAV ir ten išikūrė. Pusbrolis prižadėjo, kad, kai užsidirbs, gražins skolą ir apmokės Paulauskų šeimos kelionę į Ameriką. Tačiau reikalas užtruko, kol pusbrolis iškūrė ir susitaupė pinigų, praėjo keleri metai, netrukus prasidėjo Pirmasis pasaulinis karas. Taip Paulauskų šeima ir liko Žemaitijoje. Iš pradžių tėvas nuomojo sklypelį žemės Rūdupiuose, vėliau, kai Jonukui sukako 12 metų, šeima persikelė į Žaduvėnų kaimą (irgi netoli Luokės), o 1935 m. apsigyneno Smilgių kaimę (irgi Luokės valsčiuje). Ten žemės sklypą varžytinėse nusipirko tėvo bičiulis, karininkas, kapitonas Bielskis. Jis neėmė nuomos, tačiau Paulauskai prižadėjo, kad priims jį gyventi kartu ir nukaršins senatvėje. Taip ir atsitiko. Pase-

nęs Bielskis su žmona gyveno su Paulauskų šeima kol pasimirė. Nuosavos žemės tėvai niekada neturėjo. Tėvas buvo linkęs prie amato – kriaucius, močiutė iš tėvo pusės bei tėvo sesuo – puikios audėjos. Greičiausiai iš tėvo giminės Jonukas ir paveldėjo rankų „niežulį“, kuris nulémė gyvenimo kelio pasirinkimą. Šeimoje augo šeši vaikai – vyriausias Stasys, po jo Jonas, Alfonsas, Bronė, Petronė ir Adolfas. Jonukas, nors ir antras pagal amžių, buvo smulkaus sudėjimo, tad jį mama vis „nagažėle“ vadindavusi... Septynerių metų sulaukusį sūnų tėvai įtaisė piemenauti pas gaspadorių Jogminą. Šeimininkas buvo geras žmogus, piemenuko neskriaudė, o ir darbo buvo nedaug. Gyvuliai ganėsi aptvertoje pievoje, tad mažajam darbininkui tereikėjo prižiūrėti, kad ganyklos vartai nebūtų atidaryti. Tačiau prie gyvulių vis tiek per dieną reikėjo būti. Tad pradėjo iš molio švilpynes, kareivukus lipdyti. Pelkėse aplink buvęs toks geras mėlynas molis – tik kabink jį ir lipdyk. Nusibodus daryti mažus kareivukus, ēmėsi lipdyti didelius – iš alksnio šakų pasidary-

Jono Paulausko dirbtos klumpės.

davo karkasą, aplipdydavo jį moliu. Kiti kaimo vaikai kalkių atnešdavo, ir Jonas tuos kareivius baltais nudaždavo. Buvo toks ponulis, kuris netoliese valdė Kentralių dvariuoką. Jis pro Jogminų ganyklą kartais važiuodavo. Jonukas jam vartus atidarydavo. Ponulis sustodavo, apžiūrėdavo jaunojo menininko kūrinius, pagirdavo ir paprastai litą duodavo... Tačiau kaimo ūkininkams ta kūryba nelabai patiko. Molinių kareivių ir švilpynių garso baidydavosi arkliai. Tad ūkininkai bardavosi, dažnokai ir botagu pagrasindavo. Baramas jaunasis lipdytojas nuspseudė keisti meno šaką, ēmėsi drožti. Droždavo iš medžio „briauninkus“ (pistoletus) sau ir kitiems kaimo vaikams. Padarydavo net gaidukus, kuriuos buvo galima atlaužti, iš jų, paraku užsitaikęs, galėdavai net iššauti. Greitai visi aplinkinių ūkių vaikai tais „briauninkais“ buvo aprūpinti. Droždavo medinius šaukštus, kareivukus, šiaip visokius „balvonukus“. Be darbo sėdėti ir žiūrėti į debesis Jonukas negaléjo – rankos pačios imdavo ką nors lipdyti, drožinėti ar kitokį darbą dirbti. Kaimynas Širvys

varstotą turėjo. Pas jį nuėjės Jonukas mègino smuiką pasidirbtį. Véliau, pas kitus ūkininkus ganant, taip lengva nebuvo – gyvulius iš tiesų tekdavo saugoti, prižiûréti. Tačiau ir drožinéjimui laiko atsirasdavo. Pasiskaitom dabar straipsnių, kuriuos rašantys mokslinčiai stebisi tautos talentais – muzikantais, medžio drožéjais, skulptoriais, ieško visokių prigimtinių šaknų ir dar dievai žino ko. O tos šaknys pačios paprasčiausios: sédî piemenu-

kas prie karvių pievoje ir kažką sau drožinéja ar iš molio lipdo, ar dûdelę susimeistravę vingriasis melodijas išgauti stengiasi... Taip ir gimsta didieji tautos talentai. Bent jau visai neseniai, dar dvidešimtojo amžiaus viduryje taip kùrybos kelią pradédavo dauguma...

Netoli Vieknalių, Barvydžių kaime, gyveno ūkininkas Stanislovas Borusevičius, kurj vietos kaimiečiai vadino Brasu. Tai buvës turtingas, apsišvietęs žmogus. Naujoje savo troboje jis ir įsteigé pirmają mokyklą tame Žemaitijos užkampyje. Tačiau mokykla veiké tik vienerius metus. S. Borusevičių Luokës karčiamoje nušové nepažistamas žmogus. Aplinkiniai kalbéojo, kad žudikà tikriau siai buvo pasamđes tuomet Žemaitijoje žinotas kontrabandininkas Pranas Reikauskas. Jis iš Žemaitijos į Vokieciją varydavo parduoti arkliaus, slapstési nuo policijos, o valdiškà tarnybą turéjës S. Borusevičius (jis galéjo būti kaimo seniūnas) stengési ji sučiupti. Ta žmogžudysté aplinkinių kaimų gyventojams buvo didelis įvykis, apie ją kalbéo kelerius metus. Tad ir J. Paulauskas įsiminé tą istoriją. Telšiuose šiuo metu gyvena poeté ir lietuvių kalbos mokytoja Elena Borusevičiuté-Šidlauskiénë. Žuvës mokyklos jkûréjas – jos tévo brolis. Kitais metais irgi nuosavame name Vieknalių kaime pradžios mokyklą jkûré tokai Kanaporius. Ši mokykla veiké daugelj metų, joje keturis skyrius baigé ir Jonas Paulauskas. Pasak paties tau todailininko, baigës mokyklą jis galéjo būti apie penkiolikos metų. Mokyklos pasta tas dabar jau nugriautas, stovéjo jis Vieknaliuose apie šešiasdešimt metų. Baigës pradinę mokyklą ir Jonukas kurj laiką gyveno Smilgiuose ir Vieknaliuose lanké žemës ūkio kursus – į kaimą atva-

Ablingoje pastatytas Jono Paulausko koplystulpis su saule. 1972 m. Bernardo Aleknavičiaus nuotrauka.

žiuodavo agronomas, norinčius mokė. Už Luokės, Petrikių kaime, gyveno meistras baldžius Leonas Kaulavičius. Baigęs kursus, J. Paulauskas pas jį išėjo už „gizelį“. Pas meistrą turėjo gyventi, gaudavo pavalygti, už mokslą mokėti nereikėjo. Be Jono, pas L. Kaulavičių mokėsi ir dirbo dar trys vaikinukai. Mokslas truko dvejus metus. Per tuos metus gana neblogai išsmoko visokius baldus daryti. Tačiau vaikystė baigėsi – „nagažélė“ Jonas užaugo, tapo vyru ir buvo paimtas Lietuvos kariuomenėn. Tarnavo Kaune, Klaipėdoje, Šiauliouose radistu. Tarnyba truko dvejus metus.

Senasis tautodailininkas su nuoširdžia meile prisimena kraštą, kuriame prabėgo vaikystė. Gailisi nykstančių kaimų, sodybų ir kitų buvusių praeities ženklų, kuriuos nusineša laiko srovė. Juk dar prieš pusę amžiaus kiekvienas žemės sklypelis, griovys, upeliukas, kalnelis, šaltinis ar net didesnis medis turėjo vardą, buvo artimi širdžiai. Rūdupių kaime nebeliko gimtosios sodybos ir šaltinio, tryškusio prie namų. Liko tik žemės sklypas, tačiau, pasak Jono, kai nuvažiuoja aplankytį gyventų vietų, jam ten ir saulė gražesnė atrodo... Taigi pirmuoju dvidešimtį metų Jono takeliai vingiavo pačioje Žemaitijos širupyje, šalia Šatrijos kalno, aplink Luokę, po Beibelę (taip senais laikais buvo vadintamas Vieknalių kaimas).

Jaunystė, klajonės ir žmonės

Grįžęs iš kariuomenės, Jonas rimtai ēmėsi meistrystės, – darė baldus, vienai panai sumeistravovo kraičio skrynią ir spintą. Vis dėlto savo darbais jaunasis stalius nesijautė patenkintas ir norėjo išmokti daugiau. Tad namuose neužtruko ir, atvažiavęs į Telšius, įstojo į nesenaių įsikūrusią Amatų mokyklą. Mokykla tada dar net pastato neturėjo, jis buvo tik statomas. Paskaitos vykdavo Žemaitės mokykloje ir kitose vietose, mokyklai priklausantys varstotai buvo sudėti fabrikantui Augustinavičiui priklausiusiame pastate Kęstučio gatvėje. Amatų mokykloje tuo metu mokėsi gana solidūs mokiniai – daugiausia trisdešimties metų vyrai. Mokėsi, o laisvu nuo mokslo laiku darė baldus, statydavo žmonėms trobas. J. Paulauskas sakosi, kad praktinių įgūdžių jis turėjo daugiau nei mokykloje dirbę dėstytojai, tačiau teorinės paskaitos buvo naudingos. Telšių amatų mokykloje Jonas mokėsi 1936 – 1937 metais. Būdamas Žemaitijos sostinėje, nemažai bendrauvo su iškiliaano meto asmenybe, Žemaičių „Alkos“ muziejaus įkūrėju, poetu Pranu Geniu. 1937 m. P. Genio iniciatyva ir titaniškų

pastangų dėka buvo pastatytas muziejaus pastatas, ir į jį eksponatai buvo perkraustomi iš iki tol laikinai nuomotų patalpų mieste. Muziejuje apsigyveno ir pats P. Genys. Reikėjo baigti pastato vidaus apdailą. P. Genys susitarė su J. Paulausku ir keliais kitais staliais, kad jie muziejui padarys langus, duris, irengs stendus bei atliks kitus darbus. Pagrindiniai muziejaus direktoriaus „parankiniai“ tapo Valerijonas Jonušas (jam už darbo

Jonas Paulauskas. Naglis. Raganų kalnas.
Bernardo Aleknavičiaus nuotrauka.

Jonas Paulauskas. Koplytėlė.

dieną mokėjo 10 litų) ir J. Paulauskas (uždirbdavo 8 litus), eiliniai darbininkai gaudavo po 5 litus. Minėtiems darbams atlikti muziejaus apačioje buvo įrengtos dirbtuvės. Tose dirbtuvėse įvairiu laiku darbavosi meistrai Mykolas Paulavičius, Jonas Kukanauza, Antanas Stasiulis, Stanislovas Dausinas, V. Jonušo nebylys brolis Anicetas, kuris mokėjės labai gražiai piešti. P. Genys J. Paulausko prašydamo, kad jis ne tik staliaus darbus dirbtų. Jis imdavo jaunajį stalių ir važinėdamas po kaimus eksponatų ieškoti. Užsukdavo į dvariuokus, sodybas. Kadangi P. Genys dėl raumenų atrofijos pats negalėdavo nei į vežimą išlipti, nei vaikščioti, Jono darbas būdavo direktorių įkelti į vežimą, iškelti, nunešti kur reikėdavę... P. Genys buvęs stambesnis už J. Paulauską, tad kilnoti ir nešioti ji būdavo nelengva. Tačiau Jonas tuomet buvo jaunas ir

kupinas jėgų. Pavandenės dvare taip keliaudami aptiko suvyniotą tapytojo Pranciškaus Smuglevičiaus paveikslą be rémų „Agripina perkelia savo vyro Germaniko palaikus“. P. Genys kalbino dvarininką Sakelį, kad tą paveikslą perleistų muziejui. Šis meno kūrinys į muziejų pateko tik 1940 m. ir yra vienas vertingiausių eksponatų. J. Paulauskui yra tekė P. Genių lydėti į Kauną – važiavo į Finansų ministeriją pinigų muziejui prašyti, lydėjo ir į literatūrinę vakaronę Skuode. Mat 1937 m. P. Genys buvo pradėjęs burti žemaičių rašytojų grupę ir norėjo, kad iš jos išaugtų žemaičių rašytojų draugija. Tada į Skuodą literatus pakvietė gimnazijos direktorius Kriauna. Važiavo Jono lydimas P. Genys, Butkų Juzė, Petras Gintalas, Šarnelėje iš namų paėmė Vytautą Mačernį. Mašiną išvykai davė Telšių apskrities valdžia. Skuode vyko vakaronė, jos metu literatai skaitė eiléraščius, vėliau susėdo prie vaišių stalo. Direktorius Kriauna nevalgė mėsos, tad vaišino grybais, tortu. Buvo ir degtinės, šio gérimo paragavę P. Gintalas ir Butkų Juzė. V. Mačernis ir P. Genys alkoholinių gérimų nemégė. Viešnagė Skuode tęsėsi visą naktį.

V. Mačernį Jonas irgi pažinojo. Jis dažnokai užeidavo į muziejų, domėjosi liaudies menu, kartais pasikalbėdavo su meistrais. Jonui tada poetas neatrodė kuo nors ypatingas. Toks kaip ir visi. Mandagus, kuklus, paprastas, daug nešnekėdavo... Jo eiléraščiai Amatų mokyklos mokiniai tais laikais nedomino. Nebuvo jų skaitės ir Jonas. Amatų mokyklos J. Paulauskas Telšiuose nebaigė. Reikėjo pinigų. Mokyklos medžio apdirbimo mašinos buvo geros, vokiškos. Mokiniai kartais jomis pasinaudodavo atlikdami ir vieną kitą privatų užsakymą. J. Paulauskas ne tik muziejui baldus darė. Padarė langus ir duris Luokės pradžios mokyklai, A. Karaliui padėjo padaryti Telšių Mažosios (šv. Marijos émimo į dangų) bažnytélės altorių. Dirbdamas mokyklos staklémis, Jonas išeikvojo ne mažai elektros energijos, kuri tais laikais buvo brangi. Supykko mokyklos direktorius Šimonis ir išvarė iš mokyklos. Tie-sa, vėliau direktorius „atsileido“ ir sakė, kad J. Paulauskas gali grįžti mokyklon, bet pats Jonas nebenorėjo. Beje, ir mokytis toje Amatų mokykloje Jonui nebebuvo ko – mokinys, ko gero, meistriškumu jau buvo pralenkės mokytojus. J. Paulauskas norėjo mokytis Kauno meno mokykloje. 1938 m. jaunasis stalias išvyko į Kauną ir susirado darbo „Audinių“ fabrike. Išidarbinti padėjo tas pats tévo bičiulis kapitonas Bielskis iš Smilgių, kuris tuo metu dirbo fabriko kadru skyriaus viršininku. Čia Jonas susipažino su dar viena žymia asmenybe. Fabrike dailininku dirbo Telesforas Valius. Būtent 1938 m. jis tapo Lietuvos dailininkų sajungos nariu ir pradėjo dalyvauti parodose. J. Paulauskas dirbo stalių skyriaus meistru, kartu buvo ir T. Valiaus padéjėjas. Nunešė dokumentus į Kauno meno mokyklą, tačiau iškilo išgyvenimo problema. Studijuoti galima, tačiau iš ko išgyventi? Teko rinktis – arba mokslas, arba darbas „Audiniuose“.

Apsispręsti buvo nelengva, tačiau tais laikais atlyginimas fabrike buvo geras – 400 litų per mėnesį. Be to, dirbtį su T. Valiumi buvo jdomu – irgi savita mokykla. Taip ketverius metus Jonas gyveno Kaune. Prasidėjus Antrajam pasauliniam karui T. Valius iš „Audinių“ išėjo. Gavo darbo Vilniaus dailės akademijos Grafikos katedroje. Dirbtį pasidarė neįdomu. Be

to, J. Paulauskui norėjosi daryti skulptūras iš medžio. Kaune tautodailės dirbiniais prekiavo „Marginių“ bendrovė. Jonas nuėjo pas direktorių ir paprašė, kad priimtu dirbtį. Direktorius J. Paulauskui pasiūlė būdą, kaip užsidirbtį gyvenimui. Įkurti dirbtuvės Telšiuose, kuriose dirbtų kokie penki meistrai, darantys medžio darbus. Pagamintus dirbinius siusty „Marginių“ bendrovei, ji juos nupirkė. Tada dirbiniai bus tikrai žemaitiški, išsaugos savitumą. 1942 m. tautodailininkas sugrįžo į Telšius. Direktoriaus pasiūlymą įgyvendinti nebuvo sunku – Žemaitijos sostinėje ir apylinkėse visais laikais gyveno daug gabių medžio drožėjų. Jonas kartu dirbtį pasiūlė Antanui Stasiuliui, Juozui ir Vincui Leipams, Pranui Kukanauzai ir keletui kitų. Drožė šaukštus, klumpes, statulėles, visokius suvenyrus. Nuvežti darbus į Kauną buvo nelengva. J. Paulauskas turėjo pažįstamą geležinkeliniinką, tad pasiskolindavo jo uniformą ir važiuodavo į Kauną prekiniais vagonais. Vėliau pats įsitaisė panašią į geležinkeliniuko aprangą... Pinigus už darbą meistrai gaudavo per banką. Muziejaus direktorius P. Genys, kuris išmanė buhalteriją, padėdavo tuos pinigus meistrams išmokėti, sutvarkyti apskaitą. Kauno dailės kooperatyvas (susikūré karo metais iširus „Marginių“ bendrovei) suvenyrus pirkо noriai ir gana neblogai mokėjo. Gal meistrai būtų ir prasigyvenę... Pasak J. Paulausko, iš to laiko jam įsiminė nepaprastas žmonių sąžiningumas. Nebuvo net minties pasisavinti svetimą pinigą ar neatlikti sutarto darbo. Dirbtuvės įsirengti buvo nelengva. Kelis kartus kraustėsi iš vienos patalpos į kitą. Įsiminė darbas buvusioje Geltneraitės vaistinėje (dabar Respublikos gatvės namas Nr. 5) Telšiuose. Ten buvo sukrauta daugybė vaistų, visokie žolių ant pilų buteliai, gyvatės, užpiltos spiritu. Kai kurie meistrai dirbdavo namuose ir dirbinius atnešdavo į dirbtuvės.

Šaknys, suleistos Žemaitijos sostinėje

Vyko Antrasis pasaulinis karas. Karas karu, o gyvenimas sustoti negali. 1943 m. J. Paulauskas vedė ūkininko dukrą Marytę Čiuteikaitę, gyvenusią viename iš vaikystės kaimų – Smilgiuose, netoli Luokės. Tais metais Jonas kurį laiką gyveno kaime pas tévus. Bijojo, kad vokiečiai karo tarnybon nepaimtų ar į Vokietiją darbams neišvežtų. Tačiau atsirado išeitis. Vokiečių valdžia kažkodėl neliesdavo teatralų. 1943 m. buvo uždaryta Vilniaus dailės akademija. I Telšius parvažiavo dailininkas T. Valius ir daugiau meno žmonių. Žemaitijos sostinėje įkuriamas profesionalus dramos teatras. 1943–1944 metais teatro direktoriumi ir dailininku tampa T. Valius. Taip J. Paulauskas vėl sugrįžo į Telšius. Dirbo teatro pastatymų dalies vedėju. Darė dekoracijas, kaukes, visą kitą reikalingą atributiką. Prisimena, kad vienam spektakliui yra tekė mediuius kleckus (cepelinus) padaryti. Pasak J. Paulausko, teatras dažniausiai statydavo Žemaitės veikalus – „Petra Kurmelj“, „Tris mylimas“, „Žentą“, spektaklius vaikams. Aktoriai ir teatro darbininkai atlyginimo karo metu iš vokiečių valdžios negaudavo. Nebent kiek užsidirbdavo gastrolių metu. Pavyno sutarti, kad iš Telšių mésinės duotų kaulų sriubai. Kadangi J. Paulauskas pažinojo veterinorių, prižiūrėjusį mésinę, tai aktoriams pavykdavo gauti ne tik kaulų, bet ir mésos. T. Va-

Jonas Paulauskas. Kryžius.

Ilius Telšiuose, Luokės gatvėje, buvo pasistatęs namą. J. Paulauskas su žmona 1944–1946 metais gyveno tame name kartu su dailininko mama. Paskui sugrįžo Telesforo Valiaus brolis Ignas su žmona, tai teko išsikelti. Kartais su brikele prie namo atvažiuodavo P. Genys. Pasikalbėdavo. Teatro direktorius T. Valius pats buvo keistuolis, todėl mėgo ir kitus jdomesnius žmones. Žinomas Telšių keistuolis Kikilas nuolat braudavosi į spektaklius be bilieto, kai jis apskýsdavo direktoriui, šis sakydavo: „Kikilą ir vyskupą Maželį reikia įleisti be jokio atskiro direktoriaus leidimo...“ T. Valius 1944 m. iš Lietuvos išvyko į Vieną, ten vedė, dailės institute dėstė grafiką, tapo Austrijos meno draugijos nariu, gyveno Kanadoje, Paryžiuje. Mirė 1977 m. P. Genys liko Žemaitijoje. Sovietinei kariuomenei užėmus mūsų kraštą, 1945 m. buvo atleistas iš

muziejaus direktoriaus pareigų, kurį laiką dirbo muziejuje moksliniu bendradarbiu, vėliau buvo atleistas. 1951 m. P. Genj sovietų saugumas suėmė. Muziejininkas buvo nuteistas kalėti 25 m., kaltinamas antisovietine veikla, 1952 m. mirė Šilutės lageryje. Spėjama, kad buvo nukankintas. J. Paulauskas stengėsi į politiką nesikišti, apie jokią valdžią savo nuomonės garsiai nereikšdavo. Pasibaigus karui Kaune susikūrė Dailės kombinatas. Atsirado bičiulis, kuris prisiminė J. Paulauską ir pakvietė dirbti. Tačiau Jonas nebenorėjo važiuoti į Kauną. Pasitarės rado išeitį – dirbs Telšiuose, o dirbinius siuš į Kauną. J. Paulausko darbai tapdavo etalonais, kuriuos vėliau stengdavosi pakartoti Dailės kombinato darbininkai. Iš pradžių ir sovietų valdžia algos nemokėjo. Trūko daiktų, maisto. Tautodailininkas prisimena, kaip iš medžio padarė gražų vaikišką vežimėlį ir keitė ji į paprastą skardinį kibirą... Buvo konfliktų ir su teatro direktoriu Gerulaičiu. Jis nenorėjo J. Paulausko išleisti iš teatro. Tačiau pavyko susitarti. Netrukus sovietų valdžia teatrą uždarė. Pamažu gyvenimas normalėjo. Šeima įsigijo namą, gimė ir augo vaikai. Jonas drožė veidrodžiams rémus, lazdas, dekoratyvinės vazas, lėkštės. Pagarsėjo kaip klumpių meistras. Nors pats Jonas klumpių nedarydavo. Per daug nuobodus ir sunkus darbas jas skobti. Nusipirkdavo kitų meistrų padarytas klumpes ir jas išdrožinėdavo – papuošdavo. Tais laikais klumpes noriai pirkdavo visoje Sovietų Sajungoje ir jas darant buvo galima neblogai uždirbti. Tokiomis J. Paulausko išdrožinėtomis klumpėmis puošiasi ansamblis „Lietuva“ ir daugelio kitų etnografinių bei folkloro ansamblių šokėjai. Ipusėjus šeštajam dvidešimtojo amžiaus dešimtmecčiui Sovietų Lietuvos valdžia norėjo tautodailininkus menininkais profesionalais padaryti. Vilniuje trejus metus vyko kursai. Už kursuose sugaštą laiką mokėjo algą, apgyvendindavo geriausiamė Vilniaus viešbutyje. Tačiau kursai nepasiteisino. Nuo visokų meno teorijų kai kurie ēmė „pamesti save“, o jų kūryba – prarasti savitumą. Pagaliau dėstytojai suprato, kad tautodailininkų kūrybos šaknys slypi liaudies buityje, kad jų mokykla – tradicijos, kurios kaimuose formavosi ištisais amžiais, kad motant liaudies meistrus galima tik sugadinti. Tačiau iš tų kursų buvo šiokia tokia nauda. Vilniuje iš visų Lietuvos pakraščių susirinkę tautodailininkai (tada jie buvo vadinami liaudies menininkais arba liaudies meistrais) nusprendė įkurti Liaudies meno draugiją (dabartinė Lietuvos tautodailininkų sąjunga). Žemaitijos liaudies meistrus vienijo draugijos skyrius, įsikūręs Klaipėdoje. Į steigiamajį Klaipėdos skyriaus susirinkimą nulyko ir J. Paulauskas. Susirinkimas vyko 1962 m. Klaipėdos muziejuje. Buvo išrinkta skyriaus valdyba, jos pirmuoju pirmininku tapo liaudies meistras Anicetas Pučkorius iš Kretingos. Prieklausantieji Liaudies meno draugijai galėjo daryti medžio darbus ir juos parduoti. Taip slinko metai. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę telšiškiai 1991 m. atskyrė nuo Klaipėdos, įkūrė savarankišką Lietuvos tautodailininkų sąjungos skyrių. Jis vienija daug jaunu ir senų žmonių, J. Paulauskas tarp jų yra tapęs tarsi gyva legenda, pirminių tradicijų ir protėvių išminties šaltiniu. Per tuos metus tūkstančiai gražių dalykų padaryta. Buvo laikas, kai tautodailininkai pensijos negaudavo. 1972 m. J. Paulauskas kartu su geriausiais Lietuvos liaudies meistrais medžio drožėjais kūrė memorialinį ansamblį

Ablingos kaime. Į atidarymą atvažiavo tuometinis LKP CK sekretorius Antanas Sniečkus. Vienas iš meistrų, Vytautas Mažoras, ir kreipėsi į sekretorių prašydamas mokėti pensijas ir liaudies meistrams, nes jie esą tokie pat darbininkai, kaip ir visi. A. Sniečkus prižadėjo pasirūpinti. Ir žodjį ištesėjo. J. Paulauskui tada jau buvo sukakę 60 metų. Po trijų dienų jis gavo pirmąją, taip laikais nemažą pensiją – 120 rublių. Tačiau gauantiems pensiją nebebuvo galima dirbti Kauno dailės kominate, nors draugijos nariai savo dirbinius pardavinėti galėjo. Dabar Telšių tautodailininkai turi parduotuvę, kur gali pardavinėti savo gaminius, tik pirkėjų maža – nuskurdo žmonės Žemaitijoje.

Jonas prisimena respublikinį klumpių dirbėjų seminarą, kurį 1987 m. organizavo kartu su klumpdirbiu Stasiu Šulinskui. Seminaras vyko Ryškėnuose, netoli Telšių, pas dar vieną klumpdirbį Juozą Ročį, jo metu klumpes daryti išmoko dyviliaka vyrų. Vienas iš sunkesnių darbų buvo sukurti koplystulpį „Metų laikai“ Čiurlionio kelyje Perlojoje. Tą koplystulpį dirbo trejus metus. Koplystulpis vaizduoja keturis metų laikus: sejėjas – pavasarį, pjovėjas – vasarą, derliaus nešimas – rudenį, miško kirtėjai – žiemą. Žlugus sovietinei stagnacijai tautodailininkas dažnai drožia rūpintojelius, skulptūrėles, koplystulpus. Sovietų laikais Liaudies meno draugijoje buvo labai bijomasi kryžiaus ženklo – net jeigu visai atsitiktinai susikryžiuodavo gėlių šakelės ar kokio nors ornamento brūkšneliai, kūrinys galėjo būti atmetas. Jonas sakė, kad jam visada patikdavo žemaitiški rūpintojeliai, tad dabar juos droždamas jaučia kūrybos džiaugsmą. Jono gyvenimo ir kūrybos kelias nei ilgam, nei toli nebuvo nuklydės nuo gimtosios Žemaitijos. Užaugo vaikai. Sūnus Vygaantas – profesionalus dailininkas, stiklo dirbinių specialistas, ilgą laiką dirbo Vilniuje, stiklo fabrike. Prieš keletą metų apsigyveno Kanadoje. Duktė Nijolė – smuikininkė, dirba vaikų muzikos mokykloje Radviliškyje. Sūnus Edwardas dirbo mechaniku Telšių trikotažo gamybos susivienijime „Mastis“. Šiai įmonei žlugus kartu su dar kelias tūkstančiai darbininkų liko be darbo. Sunku perpasakoti žmogaus gyvenimo kelią, kuris tarp mūsų krašto kalvų vingiuoja jau beveik visą šimtmetį. Gerbiamas Jonas man parodė kambarį, kuriame kaupė kūrinius pirmajai personalinei parodai, ją surengė 2002 m. rugsėjo mėnesį, visuomenei iškilmingai minint tautodailininko devyniasdešimties metų sukaktį. Tie, kuriems pasisekė pabuvoti parodoje, tikrai pajuto šio žemaičio „dūsią“, meilę gyvenimui ir gimtajam kraštui.

P.S. Rašydama šį straipsnį, kalbėjau su pačiu tautodailininku Jonu Paulausku, taip pat pasinaudojau Telšių Vincento Borisevičiaus vidurinės mokyklos XI klasės mokinės Birutės Siaurytės surinkta kraštotoiros medžiaga.

REGIONAL CULTURE

Deep traces of wooden shoes of Samogitians.
On the life and creative path of the
wood-carver Jonas Paulauskas.

Elė KAKANAUSKIENĖ

The author gives a description of the life and creation
of the prominent Samogitian wood-carver Jonas Paulauskas.

Tautosakoje gerai žinomi motyvai apie protingus gyvūnus: pavyzdžiui, sakmėse vilkė nuveda žmogų gelbėti jos sužalotų vaikų ir atsilygindama atneša jam avį arba nepjauna to žmogaus gyvulių; meška kreipiasi į žmones, kad ištrauktų jai ar meškiukui iš letenos rakštį, ir atsilygindama atneša medaus; arba meška, įkritusi kartu su žmogum duobén ir jo padedama pirma išlipusi, padeda išlipti ir žmogui; žmogus perdeda į kitą vietą žalčio kiaušinius, ir tas keršydamas užnuodija pieną qasotyje, bet atradęs savo kiaušinius sveikus kitoje vietoje, sudaužo užnuodytą qasotį ir t. t. Juoba gerai žinomas tautosakoje gyvūnų sugebėjimas kalbėti: pavyzdžiui, Kūčių naktį kalba arkliai, arba pasakos herojui kaip elgtis pataria jo kalbantis žirgas, gyvūnų pasakose šie ištisai kalbasi tarpusavyje ir t. t., ir pan. Pasakų gyvūnų protą bei sugebėjimą kalbėti, žinoma, galima aiškinti įvairiomis perkeltinėmis, simbolinėmis prasmėmis, tačiau ne mažiau įdomu, kad esama pagrindo tai suprasti ir tiesiogiai, pažodžiu. Apie gyvūnų sugebėjimą „kalbėti“ – apie mokslininkų bandymus užmegzti su gyvūnais tikrą „pokalbi“ – ir rašo A. Gorbovskis siūlomoje skaitytojui ištraukoje iš knygos „Faktai, spėlionės, hipotezės“.

A. Gorbovskij prisimenu iš ankstyvos jaunystės, be minėtos, dar jo knygą „Senovės istorijos paslapty“, kurioje surinkta visokių neįtikėtinų dalykų apie senąsias civilizacijas, jų turėtas stebėtinas žinias, nežemiškų būtybių apsilankymo pėdsakus ir t. t. Autorius užsideges, visiškai atsidėjęs tam, kas viršija šiuolaikinį mokslinį pasaulio supratimą, kas dvelkia nežinomybe ir paslaptimi. Kita vertus, duomenų apie tai jis semiasi būtent iš įvairių mokslo sričių, nors, tiesa, ne visuomet iš pirminių šaltinių. Šiaip ar taip, pats dėmesys nepaprastiemis dalykams, išeinantimis už kasdienybės ribų, manding, vertas pagarbos, o gal net labai ragintinas, nes tikrovė šiaip jau yra kur kas didesnė už mūsų įpročius bei prietarus, labai rimtu veidu kartais dangstomus „mokslo“ vardu, ir kaip tik nusiteikimas paslapčiai bei nežinomybei pirmiausia ir atveria akis gilesniams pažinimui, galiausiai – tikram mokslui.

Vertėjas

Paukščių ir žvérių kalba

Aleksandras GORBOVSKIS

Įsivaizduokite situaciją: kitoje planete sutinkame būtybes, naudojančias ir net gaminančias įrankius, sugebančias skaičiuoti, turinčias signalų sistemą, kuria jos gali perduoti viena kitai sudėtingą informaciją. Šitos būtybės didžiai organizuotos, stato sudėtingus statinius, gelbsti viena kitą, joms nesvetimas net grožio jausmas. Argi mes jų nepalaikytume protingomis, „proto broliais“, argi nemégintume užmegzti su jomis kontaktą?

Bet gal „proto brolių“ nebūtina ieškoti taip toli? Ar jų kartais nesama visai čia pat, mūsų pačių planete?

Išsius tūkstantmečius užsiimdami bitininkyste žmonės nesusimastę, kaipgi bitės bendrauja. Kodėl gana vienai vieneintelei bitei surasti maisto, kaip ten pat pasileidžia šimtai jų? Kaip jos apie tai sužino?

Dabar bičių kalba jau liaujasi buvusi paslaptimi. Grįžusi į avilį, bitė žvalgė imasi „šokti aštuoniuke“. Jei per minutę padaroma aštuonios tokios figūros, reikia skristi 3 km tiesiai nuo avilio. Jei šokama greičiau, tikslas arčiau. 36 aštuoniukės per minutę reiškia, kad maiistas téra viso už 100 m nuo avilio. Šokio kalba perduodama ir skrydžio kryptis – kampas saulės atžvilgiu.

Bendrauja, perduodami vienas kitam informaciją, ir kiti gyvūnai. Ir ta informacija kartais gali būti gana sudėtinga.

Skruzdėlė žvalgė buvo įleista į labirintą, kurio tolimajame gale jos laukė saldus masalas. Patebėjusi ji, žvalgė nuskubėjo lauk ir, sutikusi skruzdėles pašarininkes, „paaiškino“ joms, kaip surasti skanestą – ir jos bematant leidosi į labirintą. Neklaidžiodamos, nė neužsukdamos į akliglius, pašarininkės nuskubėjo tiesiai prie tikslø. Kiekviename posūkyje, prie kiekvieno išsišakojimo jos neklysdamos pasukdavo, kur reikia. Kartojant eksperimentą, išaiškėjo svarbus dėsningumas – kuo sudėtingesnis būdavo maršrutas, tuo daugiau laiko užimdavo informacijos perdavimas. Ir atvirščiai: jei kaskart pasukti reikėdavo vis į vieną pusę, kai-rén arba dešinėn, laiko maršrutui „nupasakoti“ prireikdavo daug mažiau. Eksperimentas atliktas Novosibirsko biologijos institute.¹

Skirtingai nei mums garsų kalba, kitoms būtybėms reikšmingesnį vaidmenį atlieka gestai, pozos, kvapai. Iš pažiūros beprasmiškas ančių nardymas – tai sudėtingas būdas išreikšti tarpusavio santykius, pradedant pasveikinimu ir baigiant priešiškumu.²

Tam tikrą reikšmę turi, prasmingos yra ir dauguma gyvūnų pozų – kiekvienai rūšiai savos. Šunims nusilenkimas reiškia: „Tai žaidimas“. ³ Beždžionėms tokią pat aiškią reikšmę turi gestas. Pastebėjusi artinantis žmones, šimpanzė pakelia ranką. Kitos, išvydusios ženklą, išsilaksto.⁴

Kur kas daugiau atspalvių turi garsinis signalas. Pavyzdžiui, vištų signalas „pavojus” dargi turi variantus: „pavojus toli”, „pavojus arti”, „pavojus-vanagas”, „pavojus-zmogus”.⁵

Reikšmingu žmogaus kalbos vystymosi veiksniu tyrinėtojai laiko „atrankos spaudimą”. Pirmykštėje medžiotojų bendruomenėje reikėjo mokėti perduoti ir mokėti greitai suvokti informaciją apie žvérių elgesį. Bet juk toks pat uždavinys iškyla ir kitoms medžiojančioms bendruomenėms. Ar ne todėl, klausia etologai, gaujomis medžiojantys vilkai turi išvystytą, sudėtingą garsinio signalizavimo sistemą?⁶

Skirtingų rūsių – ir bendravimas skirtingai sudėtingas.

Pas šiksnosparnius pastebėta ne mažiau dviejų dešimčių pastovių garsinių derinių.⁷ Ar turi kalbą arkliai? „Taip, – sako žinomas anglų hipologas J. Blake’as. – Stebėjau arkliaus per dvidešimt metų, ir man pavyko išskirti apie 100 signalų bei garsų, kuriais bendrauja arkliai”.⁸ Stebėdami varnų gyvenimą, etologai aptiko apie 300 pastovių karktelėjimų. Jų reikšmė priklauso nuo kartojimo dažnio, karkimo tono ir t. t. Kai kurie iš šių signalų jau iššifruoti. Atkurti iš magnetofono irašo, jie pastoviai sukelia būtent tokią reakciją, kokios laukiama. Antai atkuriant tam tikros rūšies karktelėjimus, galima priversti varnas pakilti iš vienos, sulėkti į „susirinkimą”.⁹

Pati sudėtingiausia bendravimo sistema, matyt, yra delfinų. Vien su jaunikliu bendraudama delfinų patelė vartoją iki 800 garsų. Stebėdamas delfinus žinomas tyrinėtojas J. Lilly’s priėjo išvadą juos turint išvystytą kalbą. Delfinų galvos smegenų žievėje, – rašo jis, – esama daugiau vingių nei žmogaus galvos smegenų žievėje. Visa jų smegenų žievė, kaip ir žmogaus, diferencijuota, ir joje aptinkami visi šeši sluoksniai. Vadinasi, delfinų smegenyse irgi esama asociatyvinų zonų, kaip ir žmogaus. Tai svarbu tuo atžvilgiu, kad kalba kaip tik susijusi su smegenų sritimis, valdančiomis „asociatyvų mąstymą”.¹⁰ Geriau už kitas, iš visko sprendžiant, ištirtos beždžionių kalbos. Šiuo metu tyrinėtojai neabejoja, kad šimpanzės sugeba peduoti viena kitai ne ką mažiau sudėtingus pranešimus nei delfinai. Šimpanzės, kaip ir kiti gyvūnai, turi savo vadus, savo lyderius. Vienam tokiam vadui parodė skanumyną, paslėptą krūmuose, parke, o paskui grąžino į voljerą pas kitus jo gentainius. Vos per kelias sekundes visos šimpanzės didžiai susijaudino. Jos veržė veržėsi iš voljero, tarsi gauja medžioklinių šunų, pasiruošusių pulti paskui pėdsaką. Kitais atvejais, kai vadą grąžindavo į voljerą nieko neparodžius, šimpanzės likdavo ramios. Vadinasi, vadas kažkokiu būdu pranešdavo likusiems apie savo atradimą.

Bandymus pasunkinus, rezultatai pasirodė dar nuostabesni. Vieną šimpanzę išleisdavo iš voljero ir parodydavo jai didelę slėptuvę su skanumynais. Paskui išleisdavo kitą šimpanzę ir jai parodydavo kitą slėptuvę irgi su skanumynais, tik kur kas mažesnę. Po to abi šimpanzes sugrąžindavo į voljerą, o po kurio laiko visos šimpanzės būdavo išleidžiamos į parką. Kaip jos elgdavosi? Ogi vedamos šimpanzės, žinančios, kur slėptuvė, jos kaskart pasileisdavo pirma

prie didesniosios, ir tik ją ištuštinusios, pasukdavo prie mažesniosios. Bandymas buvo kartojamas daug kartų, ir vi suomet šimpanzės elgési būtent šitaip.¹¹

Biologijos mokslų kandidatas E. Panovas, komentuodamas šiuos eksperimentus, pabrėžia šimpanzes turint „komunikacijos tipą”, igalinantį jas visiškai tikslingai pranešti viena kitai žinias apie objektų erdinę padėtį ir netgi apie jų kokybę bei kiekybę.

Kai kurie tyrinėtojai mano, kad siekiant dialogo su gyvūnais reikia ne mokytis jų kalbų, o juos pačius mokytį žmonių kalbos.

Buvo išskeltas uždavinys pasiekti abipusio kontakto, abipusio pasikeitimų informacija. Galiausiai tam tikru mastu to pavyko pasiekti.

Amerikiečiai tyrinėtojai ėmėsi darbo su jauna šimpanze vardu Sara. Prieš ją padėdavo du vienodus daiktus, pavyzdžiui, du šaukštus, o tarp jų – lygibės ženklą „=” „vienodi”. Daiktai keitėsi, o ženklas likdavo tas pats. Sara įsiminė šį ryšį. Paskui imta dėti skirtingus daiktus, pavyzdžiui, šaukštą ir puodelį, bet dabar tarp jų buvo dedamas kitas ženklas „≠”, reiškiantis nelygybę, „skirtingi”. Po to dar buvo ivestas trečias simbolis „?”, reiškiantis „kas? koks?”

O tada Sara ėmė spręsti uždavinius, kokių ligi tol neteko spręsti né vienai šimpanzei. Priešais ją padėdavo raktą, šalia – plastmasinį žetoną su ženklu „=” ir tokį pat žetoną su ženklu „?”. Frazė reiškė maždaug: „Raktas lygu kas?” Išeidavo „raktas lygu raktas”. Kai tokį frazių sudarymas jai tapo toks išprastas, kad ji akivaizdžiai pradėjo „pamokose” nuobodžiauti, buvo ivestas kitas klausimas su ženklu „ne-lygus”, „skirtingas”. „Kamštis nelygu kam?” Dabar vietoj žetono „?” Sara padėdavo bet kokį daiktą, išskyrus kamštį: „Kamštis nelygu raktui”, „Kamštis nelygu puodeliu” ir t. t.

Kai ir tai tapo įsisavinta, buvo imtasi ženklų „taip” ir „ne”. Dabar prieš Sarą padėdavo tris žetonus: „?”, „ne” ir žetoną, reiškusį, pavyzdžiui, „obuolys”. Visa tai kartu reikėjo skaityti: „Kas yra ne obuolys?” Atsakymui Sara nedelsdama išrinkdavo žetoną, žymėjusį duoną, bananą arba apelsiną, ir sudarydavo atsakymą: „Duona (yra) ne obuolys”. Palaipsniui tapo ivesti žetonai su formą, dydį, spalvą žyminciais simboliais. „Apvalus (yra) kas?”, – klausė Saros. „Kamuolys”, – atsakydavo ji. „Mažas kas?” – „Šratelis”.

Aiškindami spalvas, eksperimentuotojai rudos spalvos neparodė, o tik iš žetonų-simbolių sudėliojo frazė: „Šokoladas spalva rudas”. To pasirodė gana. Sara iškart neklysdama ēmė skirti rudu spalvą nuo kitų. Tyrinėtojai nesitikėjo tokios reakcijos: tuo metu, kai buvo sudėta ši frazė, šokolado šalia nebuvo. Vadinasi, šimpanzės sąmonėje jau būta pakankamai aiškaus jo vaizdinio? Tai kirtosi su visuotinai priimtais įsitikinimais. „Sugebėjimas galvoti apie daiktus, nesančius čia duotu momentu, laikomas būdingu tik žmogui”, – taip komentavo šį epizodą vienas iš eksperimento dalyvių. Sara parodė, kad šimpanzei tai irgi būdinga.

Netrukus Sara jau sugebėjo pati, naudodamasis žetonais, sudėti trumpas frazes, kuriomis apibūdindavo tai, kas vyko:

„Meré deda obuoli (ant) padéklo”, „Meré plauna bananą, duoda Sarai”... Tačiau aukščiausias sudėtingumo laipsnis buvo pasiektas eksperimentuotojams įvedus ženklą, logikoje reiškiantį „jeigu–tai”. Dabar Sarai reikėjo suprasti tokią štai iš žetonų sudėtą frazę: „Jeigu Meré duoda Sarai šokoladą, tai Sara paima obuoli”. Sara išmoko ir tai. Po to, kai viena iš eksperimento dalyvių duodavo jai šokoladą, Sara eidavo prie kito staliuko ir iš įvairių ant jo padėtų daiktų bei vaisių paimdavo būtent obuoli. Kartais būdavo siūloma keletas variantų: „Jeigu Meré ima raudoną kortelę, Sara plauna bananą”. „Jeigu Meré ima mėlyną kortelę, Sara padeda bananą ant geltono padéklo”. Kai Meré pasirinkdavo mėlyną kortelę, šimpanzė paimdavo bananą ir padėdavo ji būtent ant geltono padéklo.

150 žodžių-simbolių – tokia buvo žinių apimtis, Saros įvaldyta baigiantis jos „kursui”.

Šie eksperimentai susilaikė didelio zoopsichologų susidomėjimo visame pasaulyje. Komentuodamas juos, rusų tyrinėtojas K. Fabris rašė: „Kaip parodė eksperimentai, kuriuose Sara lygino ‘frazes’ su palyginamaisiais ženklais ‘i’, ‘jeigu / tai’, ‘ir’, beždžionės regimai apžvelgiamoje situacijoje sugeba nustatyti ryšius tarp daiktų bei reiškinij. Analogišką išvadą jau anksčiau buvo priėję tarybiniai zoopsichologai”.¹² Panašiu tyrinėjimui, atlirkut Džordžijos valstijos universitete, vadovo nuomone, „žmogbeždžionės turi sugebėjimą naudotis simboliais, žyminciais daiktus, kurių esamu momentu čia néra, t. y. simboliais, prilygstančiais žmonių kalbos semantinėms kategorijoms”.

Kiek kitu keliu pasuko Nevados universiteto tyrinėtojai, irgi amerikiečiai. Užsibrėžė tą patį tikslą – išmokyti gyvūną bendrauti žmonių kalba, jie ēmėsi mokyti šimpanzė gestų kalbos, vartojamos kurčnebyliu.

Nuo pirmųjų gyvenimo dienų šimpanzė Vošo matė ap link save žmones, kurie prie jos nė karto neištarė nė žodžio, o bendravo tik gestų kalba. Atejo diena, kai šimpanzė irgi „prabilo”. Atsidūrusi sode, Vošo pirštais parodė ženklą, reiškusį „gélė”. Netrukus jos žodyne atsirado antras žodis – „dar”. Norėdama pratęsti ką nors, kas jai patiko, ji sudėdavo iš pirštų šitą ženklą – „dar”. Paskui pasirodė ženklas „atidaryk”, ir Vošo, beje, greitai įsisavino įvairias jo reikšmes. Pradžioje ji darė ši gestą priėjusi duris. Paskui – prie uždarytų šaldytuvo durelių. Pagaliau – virtuvėje prie čiaupo. Tolydžio Vošo išmoko sudaryti trumpas paprastas frazes iš labiausiai ją jaudinusių žodžių: „Duok saldainį”, „Saldus gérimas”, „Įsleiskite mane iš...”, „Ileiskite mane...”. Vošo pasirodė esanti mandagi beždžionė, dažnai ir noriai vartojo žodžius „prašau” bei „atleiskite” – „atleiskite, prašau”. Ilgainiui šimpanzės žodynės išaugo iki 175 žodžių-gestų, ir tarp Vošo ir eksperimentuotojų ēmė megztis ilgi dialogai. Tiesa, šių „pašnakesių” temas ir toliau lėmė ne eksperimentuotojų, o šimpanzės interesai.

Jeigu Vošo kas sujaudindavo, ji išreikšdavo tai pakartojimais, pavyzdžiu: „Dar, dar, dar, dar saldus gérimas” arba „Pasivaikščioti, pasivaikščioti, pasivaikščioti, prašau”.

Niekas jos to nemokė, kaip niekas nemoko šitaip kartoti vaikų, jiems ko nors labai užsimanius. Kai vienas iš auklėtojų, profesorius Rogeris Foothsas, parodė šimpanzei jos mėgstamus vaisius, ji ēmėsi mikliai gestikulioti: „Dar, prašau, vaisiai, dar duok man, dar, prašau, tu dar duok man, prašau, vaisiai, dar duok man vaisiai, duok man dar, duok man vaisiai, duok man, Rodžeri”.

Toliau šimpanzė pademonstravo sugebėjimą kurti sąvokas ir sudaryti frazes, kurių jos niekas nemokė. Vošo nežinojo žodžio „antis”, tačiau pamačiusi ežere antį, ji tučtuoju sujungė pirštais du ženklus – „vanduo” ir „paukštis”. Išėjo „vandens paukštis”. Kitu atveju, išvydusi netoliiese praskrendantį lėktuvą, Vošo gestų kalba ēmė prašyti savo auklėtojo: „Pavėžink mane lėktuvu”. Pranešimas apie tai mokslo pasaulyje sukėlė sensaciją.¹³

Eksperimentai, atlirkuti su šimpanzėmis, buvo pakartoti su gorilomis. Septynmetė gorila Koko įsisavino 645 ženklus-gestus, iš jų 375 aktyviai.

Koko sunegalavus, gydytojui nereikėdavo sukti galvos, kas jai yra. Gorila pati atsakinėjo į klausimus, ką jai skauda. Kas itin įdomu, tai kad kitų kentėjimai ją jaudino nemažiau nei savi. Kartą pastebėjusi pakinkytą arklį su žalslais nasruose, gorila didžiai susijaudino ir ēmėsi skubiai pirštais dėlioti ženklus:

- Arklys liūdnas.
- Arklys liūdnas kodėl? – paklausė jos.
- Dantys, – sudėliojo atsakymą Koko.

„Dialogus” su gorila tyrinėtojai kaskart užrašinėjo į videouostą, kad paskui galėtų juos peržiūrinėti, pademonstruoti kolegoms.

Koko parodė kitos gorilos nuotrauką, kurioje ta bandė ištrūkti maudoma vonioje. Koko iškart prisiminė, kad ir ji pati negali pakęsti šios procedūros, ir pakomentavo fotografiją:

- Ten aš verkiu.¹⁴

Tyrinėtojų jau nestebino pats tokios reakcijos prasmingumas, jiems buvo svarbu paliudyti gorilos atmintį įvykiams. Prabėgus trims dienoms po to, kai Koko įkando savo auklėtojai, pastaroji parodė jai mėlynę ant rankos ir gestais paklausė:

- Ką tu man padarei?
- Įkandimas, – atsakė Koko.
- Prisipažišti?
- Gaila įkandimas įbrėžimas.
- Kodėl įkandimas?
- Supykau.
- Kodėl supykai?
- Nežinau.

I Koko galima kreiptis ir balsu, ji žino apie šimto anglų kalbos žodžių reikšmes.

Kaip kad visuomet nustebina vaikas, kai tame kas nors atsiranda tarsi iš niekur, taip stebétinas ir šių „neprogramuotų” gorilos bruožų atsiradimas. Niekas nemokė jos, pritrūkus, kurti naujus žodžius. Koko ēmėsi to pati, kaip ir

Vošo, sugalvojusi „vandens paukštį”. Koko nežinojo, kaip vadinas keistas dryžuotas padaras, kurį ji pamatė zoologijos sodo voljere. Tačiau iškart suveikė asociatyvinis ryšys, ir Koko sudėlio ženklus: „Baltas tigras”. Taip ji pakrikščio zebrą. Koko nežinojo žodžio „kaukė”, bet išvydusi ją bematant sudėjo: „Skrybėlė ant akių”.

Ir, žinoma, ko jau niekas nemokė gorilos, tai keiktis. Sunku patikėti, bet iš visko sprendžiant, kažkokiu paniekiu, ižeidžiančiu savokų jos sąmonėje būta ir iki, be žmogaus. Gestų kalba tik padėjo jai tai išreikšti. Kartą, kai auklėtoja parodė Koko plakatą, kuriame buvo pavaizduota gorila, toji dėl kažkokiu jai vienai težinomu priežasčių didžiai pasipiktino.

- Tu paukštis, – parodė ji gestais.
- Aš ne paukštis, – paprieštaravo nustebusi auklėtoja.
- Ne, tu paukštis, paukštis, paukštis, – puolė kartoti Koko.

Kaip paskui paaiškėjo, gorilos supratimu, „paukštis” buvo žemesnės rūšies būtybė. Pavadinti žmogu „paukščiu”, matyt, turėjo reikšti tą patį, kaip žmogaus supratimu pavadinti jį „šunimi”.

Kitu atveju, kai auklėtoja barė Koko už sudraskytą lėlę (kaip paskui pasirodė, ne visai pagrištai), gorila tiesiog émėsi burnoti:

- Tu, – parodė ji pirštais, – purvina bloga išvietė.¹⁵

Galbūt mintis išreikšta ir ne pernelyg grakščiai. Bet argi daugelis mūsų nesureaguotume į neteisybę panašiai? Net jei ir išstartume kitus žodžius, tai tik todėl, kad turime didesnę jų atsargą.

Tokius požymius kaip asmenybės bruožai priimta laikyti būdingais tik žmogui. Primatus, įsisavinusiu tam tikrą atsargą žmogaus kalbos „žodžiu”, stebėjimai bei kontaktai su jais verčia tuo suabejoti. „Kas tai, asmenybė ar gyvūnas?” – paklausė žurnalistas, keletą dienų stebėjęs gorilą. Tyrinėtojai išvertė klausimą Koko:

- Kas tu?
- Aš puikus gyvūnas gorila, – nedvejodama atsakė Koko.

Žinoma atvejų, kai gyvūnai tarsi spontaniškai išmokdavo kelis žodžius ar ištisas frazes.

Neseniai *Pravdoje* buvo rašyta apie „kalbantį” varną Karlušą. Kartu su savo šeimininku Karluša dažnai pasirodo žūklės ant ledo metu prie vandens saugyklos netoli Minsko. Paukštis išdidžiai žirgliao nuo eketės prie eketės, komentuodamas laimikį: „Eš-šerys”, „Pūgž-žlys”. Kaip ir daugelis jo giminaičių, Karluša dievina ryškius blizgančius daiktus, tad i žūklės pabaigą prie jo šeimininko eketės susikaupta ištisa krūva sagų, peilių, žiebtuvėlių. Nukentėjusius, atėjusius atsiimti savo daiktu, jis pasitinka fraze: „Tu k-k-kas tok?” Iš viso varno žodyne apie šešiasdešimt žodžių.

Iki pastarojo laiko varnai, varnėnai ir papūgos buvo vienintelai gyvūnai, sugebantys imituoti žmogaus kalbą. Tačiau neseniai prie jų prisiėjo dar vienas – ruonis. Dešimtmetis ruonis Huveris, kone nuo gimimo gyvenantis Bostono miesto akvariume, sveikina lankytojus sodriu bosu

ištardamas *How do you do „Kaip jums sekasi?”* Nors jo žodynas gana ribotas, Huveris neretai plepa pats su savimi, niekieno neraginamas. Etnopsichologų nuomone, šis ruonis – pirmas žinduolis, sėkmingai pamégdžiojantis žmogaus balsą.¹⁶

Pirmas, bet ne vienintelis, „Socialistinė industrija” bei kai kurie kiti tarybiniai laikraščiai rašė apie dramblį Batyrą iš Karagandos zoologijos sodo. Vieną rytą porakanopiu sekcijos vedėja E. Belousova, eidama pro dramblio narvą, staiga išgirdo grubų vyrišką balsą: „Pagirdykite Batyrą!” Apsidairė – aplinkui nieko. Ir vėl balsas: „Batyras gerti”. Tatai kalbėjo pats dramblis. Jis norėjo gerti.¹⁷

Sugebėjimas komuniuoti su žmogumi didele dalimi priklauso nuo „žodžių atsargos”, nuo to, kokio sudėtingumo ir kiek simbolių gyvūnas pajėgia skirti. Iš to sprendžiant, primatai – toli gražu ne vieninteliai, su kuriais žmogus ilgainiui, matyt, užmegas dialogą. Lenkų tyrinėtojas Dębowskis, tirdamas žiurkes, aptiko, kad jos be ypatingų pašangų išmoksta atpažinti gana sudėtingus grafinius simbolius. Kai kuriuos iš tokų simbolių sunku įsiminti net žmogui.

Taigi vieni tyrinėtojai bando įvaldyti „gyvūnų kalbą”, kiti – pačius gyvūnus išmokyti žmonių kalbos. Kuris kelias vertesnis? Ko gero, abu keliai yra galimi ir veda į vieną tikslą. Pažindami gyvūnų kalbą, signalų sistemas, kuriais jie keičiasi, mes artėjame prie jų problemų ir jų situacijų supratimo. O mokydamas kitas būtybes savo, žmonių, žodžių, savokų bei ženklių, mes priartiname juos prie mūsiškio, žmonių gyvenimo supratimo. Abiem atvejais žmogus ir gyvūnas artėja prie tarpusavio supratimo.

Горбовский А. *Факты, догадки, гипотезы.* - Москва: Знание, 1988. - P. 149, 152-161.

Iš rusų kalbos vertė Dainius RAZAUSKAS

NUORODOS:

1. Доклады АН СССР. - 1985, т. 280, №. 5.
2. Smith I. *The Behaviour of Communicating.* - Harvard, 1977.
3. Природа. - 1978, №. 8, p. 142.
4. Premac A. *Why Chimps Can Read.* - N.Y., 1971. - P. 50.
5. Жданов Д. У истоков мышления. - Москва, 1969. - Р. 128.
6. Шовен Р. Поведение животных. - Москва, 1972. - P. 123.
7. Вокруг света. - 1973, №. 8, p. 45.
8. Знание – сила. - 1974, №. 1, p. 37.
9. Вокруг света. - 1973, №. 8, p. 45.
10. National Geographical Magazine. - Washington, 1979, №. 4, p. 538.
11. Premac A. Min. veik. - P. 56.
12. Литературная газета. - 1972, №. 26 / IV, p. 13.
13. Premac A. Min. veik. - P. 66-74.
14. National Geographical Magazine. - 1978, №. 154/4, p. 438.
15. Ten pat. - P. 465.
16. Знание – сила. - 1982, №. 3, p. 33.
17. Социалистическая индустрия. - 1983, №. 27 / II, p. 4.

Skaudi netektis etnologijos mokslui

Etnologas Vacys Milius
1926 12 08 – 2005 10 02

Net ir paviršutiniškas profesoriaus Vaci Miliaus moksliinės ir visuomeninės veiklos aprašymas netilptų šio žurnalo puslapiuose. Šis žmogus neretai tapatinamas su visa Lietuvos etnologija. Vadintas Lietuvos etnologijos tévu, stovéjo prie šio mokslo susiformavimo ištakų. Jis dirbo iš peties ir daugiau negu leisdavo jégos.

Dar keturios dienos iki mirties jis glaudé prie širdies savo naują knygą, jo sudarytą 1997–2002 metų lietuvių etnologijos bibliografiją. Ligos patale gulédamas rūpinosi, kaip laiku išsiųsti 2000 metų lietuvių etnologijos ir folkloristikos bibliografiją į Estiją. Dvi dienas prieš mirtį džiūgavo gavęs profesorés Irenos Reginos Merkienės ekslibrij. Varté iš Punsko atvežtas lietuviškas knygutes. Tądien straipsnių korektūras atidavé ir „Versmés“ leidyklai, prašydamas atnešti redaguoti naujų darbų. Vis darbai, darbai...

Nors ir suvokiam, kad jo jau néra, tačiau atrodo – jis, kaip visada, skubiu žingsniu jžengs ir jaunimui vél padalys pluoštelį bibliografinių kortelių ar paskatins parašyti mokslinę informaciją, recenziją, straipsnį. Deja, spalio ketvirtają profesorių priglaudé Rokantiškių kapinių žemė. Liko prisiminimai, puikus pavyzdys jaunimui, nuveiki darbai ir didžios netekties jausmas.

Vacys Milius gimé 1926 m. gruodžio 8 d. Kretingos apskrities Mosédžio valsčiaus Šauklių kaime. 1934 – 1938 m. lanké Šačių pradinę mokyklą. Véliau mokslus tēsė Skudo pradžios mokykloje ir 1940 m. baigé 6 skyrių. 1940–1944 m. mokési Skudo gimnazijoje. 1945 m. būsimasis etnologas istojo į Telšių mokytojų seminariją ir 1946 m. ją baigé. 1946–1951 metais mokslą tēsé Vilniaus universite. Istorijos-filologijos fakulteto Muzeologijos katedroje studijavo etnografiją ir muzeologiją. Dar studijų metais (1947 m. rugpjūčio 1 d.) jis pradéjo dirbtį Istorijos institutui priklausiusiame Etnografijos muziejuje (laborantu, nuo 1948 m. – fondų vedéju, po 1950 m. – konservatoriumi), dirbo toje jstaigoje iki 1951 m. lapkričio 16 d., iki istojimo į SSSR Mokslų akademijos N. Miklucho-Machlajaus etnografijos instituto aspirantūrą. 1955 m. sausio 4 d. (anksčiau laiko) V. Milius apgyné kandidatinę (dabar daktaro) disertaciją „XIX a. – XX a. pirmosios pusés lietuvių valstiečių maistas ir namų apyvokos daiktai“. Nuo 1954 m. lapkričio 16 d. pradéjo dirbtį Mokslų akademijos Istorijos ir teisés institu-

to (dabar Lietuvos istorijos institutas) Archeologijos ir etnografijos sektoriuje (nuo 1996 m. Etnologijos skyrius) jau nesniuoju moksliniu bendradarbiu (nuo 1955 03 10 – vyresniuoju moksliniu bendradarbiu, nuo 1994 01 03 vyriausiuoju moksliniu bendradarbiu, nuo 1997 04 01 iki 2001 03 30 – skyriaus vedéjas). 1993 m. birželio 3 d. Lietuvos istorijos institute ir Vytauto Didžiojo universitete jis apgyné humanitarinių mokslų srities etnologijos krypties habilituoto daktaro disertaciją „Lietuvos kaimo amatai ir technika XIX a. – XX a. pirmojoje puséje“. 1997 m. jam suteiktas Lietuvii katalikų mokslo akademijos akademiko vardas. Už etninės kultūros tyrinéjimus ir jų organizavimą

1997 m. jis buvo apdovanotas Lietuvos didžiojo kunigaikščio Gedimino ketvirtojo laipsnio ordinu. 2004 metais jam suteikta Lietuvos Respublikos mokslo premija.

Profesoriaus mokslinė veikla buvo labai plati. Daug etnografinių straipsnių (vėliau ir monografijų) publikuota serijoje „Lietuvių kultūros istorijos“. V. Miliaus studiją apie įrenginius maistui gaminti matome jau pirmajame 1958 m. publikuotame serijos tome. Aktyviai bendradarbiauta ir tolesniuose serijos leidiniuose. Antrajame rašoma apie maistą, taip pat publikuotas sutrumpintas ir patvarkytas diplominis darbas apie Platelių valsčiaus gyvenamuosius namus (1959). Trečiąjame pateikta publikacija apie amatus (1960). Vėliau, 1979 m., šioje serijoje (kartu su I. R. Merkiene) išleido knygą „Žemės ūkio inventorius“ (studija „Javų nuémimo ir kūlimo įrankiai XIX a. antrojoje pusėje – XX a. pradžioje“, t.10), kartu su J. Kudirką, A. Vyšniauskaite – „Valstiečių verslai“ (studija „Medžio apdirbimo amatininkai“, t.12).

Profesorių teisėtai galime vadinti ir Lietuvos etnologijos metraštininku. 1963 m. publikuota pirmoji etnografijos bibliografija (apimanti 1945–1961 m.). Nuo 1965 m. kasmet Lietuvos etnologijos ir folkloristikos bibliografijos duomenis siuntė Bonoje leidžiamai „Tarptautinei etnologijos bibliografijai“ („Internationale Volkskundliche Bibliographie“) (tiesa, pastaraisiais metais ji leidžiama Estijoje). 2001 metais buvo išleista profesoriaus parengta laikotarpį nuo XVII a. iki 1996 metų apimanti lietuvių etnologijos bibliografija. Recenzentų plunksnos laukia ir dar spaustuvės dažais kvepianti 1997 – 2002 metus apimanti bibliografija.

Kiekvieno mokslo savarankiško gyvenimo pradžia galiama laikyti pirmajį apibendrinantį leidinį. Profesorius V. Milius aktyviai bendradarbiavo leidžiant veikalą, nulėmusi naują etnologijos raidos kokybinį etapą. Tai 1964 m. išleisti „Lietuvių etnografijos bruožai“. Autoriaus plunksnai priklauso atrankinė lietuvių etnografijos bibliografija, etnografinių tyrinėjimų objekto, metodikos ir tyrinėjimų apžvalga, žemdirbystei, gyvulininkystei, žvejybai, amatams, maistui ir namų apyvokos daiktams skirti skyriai. Jie ir dar plačiai skaitomi studentų ir etninės kultūros tyrinėtojų.

Nejkainojamas profesoriaus indėlis į lokalinių etnografijos plėtotę. 1964 m. buvo išleista N. Vėliaus iniciatyva parengta, V. Miliaus redaguota pirmoji lokalinių monografija „Zervynos“, kuri nušietė kelią tolesnių lokalinių tyrimų organizavimui ir propagavimui. Daugelio Kraštotoiros draugijos vykdytų ekspedicijų etnografinėms grupėms vadovavo (lauko tyrimų duomenų pagrindu rengtos knygos) pats profesorius. Tūkstančiai valandų triūso organizuojant lauko tyrimus ir komplektuojant monografijų tomos neliko be atpildo. „Ignalinos kraštas“ (1966), „Dieveniškės“ (1969), „Gaidės ir Rimšės apylinkės“ (1969), „Merkinė“ (1970), „Dubingiai“ (1971), „Kernavė“ (1972). Ypač daug dėmesio kreipta Rytų Lietuvos ir lietuvių etninių teritorijų Baltarusijoje, Lenkijoje tyrimams. Ekspedicijų ir iš-

vykų metu šių teritorijų gyventojai buvo remiami lietuviška spauda, lietuviybė palaikoma kultūrine programa, tuo metinė Švietimo ministerija buvo raginama steigti lietuviškas klases. O kiek V. Miliaus straipsnių pasirodė Kraštotoiros draugijos leidiniuose „Kraštotoira“, „Mūsų kraštas“! Už nuopelnus 1989 m. profesoriui buvo suteikta Lietuvos kraštotoiros draugijos garbės nario vardas. Pastaraisiais metais nejkainojamą jo pagalbą patyrė „Lietuvos valsčių“ serijos leidėjai.

Nuo 1966 m. pradėjo bendradarbiauti enciklopedijose, joms profesorius paraše šimtus straipsnių. Taip pat buvo Mažosios tarybinės lietuviškos enciklopedijos (1966–1971, 3 t.), Lietuviškosios tarybinės enciklopedijos (1976–1984, 12 t.) Etnografijos skyriaus konsultantu. Ir pastaruoju metu jis aktyviai talkino Visuotinės enciklopedijos, Žemės ūkio ir Mažosios Lietuvos enciklopedijų redakcijoms.

Profesorius V. Milius pirmasis iš etnologų pradėjo publikuoti etnografinius šaltinius. 1970 m. jo parengtas leidinys „Lietuvininkai“ daugeliui etnologų buvo pirmoji pažintis su Mažosios Lietuvos etnine kultūra. Meilė Mažajai Lietuvai neišblėso. Tą liudija ir jo redaguota knygos „Lietuvininkų žemė“ dalis, aktyvi veikla rengiant Mažosios Lietuvos enciklopediją.

Su entuziazmu buvo sutiktas ir „Etnografinių tyrinėjimų Lietuvoje“ gimimas. Nuo 1975 metų V. Milius šioms knygoms paraše gausybę įvairias etninės kultūros sritis apimantių straipsnių, buvo daugumos tomų redkolegijos narys. O ši serija vienija šimtus etnologų straipsnių ir yra pirmas išimtinai lietuvių etnografijai skirtas mokslinis leidinys.

Mokslininkas labai prisidėjo prie dar vieno Lietuvos etnologijos perlo – 1985 m. dienos šviesą išvydusio „Istorinio – etnografinio Pabaltijo atlaso (Žemdirbystė)“ – išleidimo, buvo vienas iš jo autorių. Atlasas įsimintinas ir kaip Lietuvos etnologijos, ir kaip V. Miliaus mokslinės raidos kokybinis etapas, liudijantis tiek mokslo, tiek ir mokslininko kūrybinę brandą.

Toliau tėstos etnografinių šaltinių publikacijos. V. Miliaus iniciatyva gimė „Lietuvių etnografijos šaltinių“ serija. Jo parengti pirmieji leidiniai – Vlado Statkevičiaus „Šilalaiškiai“ (1992) ir Igno Jablonskio „Budrių kaimas“ (1993). Tėsiamos ir etnologijos istorijos studijos. Atsirado galimybė plačiąja visuomenė supažindinti su etninės kultūros tyrinėtojais užsienyje – Jurgiu Gimbutu, Jonu Baliu, Juozu Vaina, su apie Lietuvą rašiusiais praeityje – pavyzdžiu, Åge Meyer Benedictsenu. Buvo išleista ir stambesnių etnologijos istorijai skirtų veikalų. 1993 m. dienos šviesą išvydo knyga „Mokslo draugijos ir lietuvių etnografija“, tapusi parankine knyga etnologijos krypties doktorantams ir studentams. Profesorius buvo vienas iš 1996 m. parengto „Gimtasai kraštas“ 1944 m. (neišėjusio karo metu) tomo redaktorių, kartu ir šio leidinio straipsnių (1934–1943) bibliografijos autorių.

Didelę jo studiją „Žemaitijos malūnai“ galime surasti jo kartu su Janina Morkūniene ir Irma Šidiškiene 1997 m.

išleistame antrajame „Lietuvos etnologijos” tome „Amatas ir kūryba”. Ši leidinį nuo 2001 m. reformavus į mokslinį žurnalą, profesorius buvo jo redkolegijos narys. Nemažai dėmesio V. Milius skyrė ir stambiu lokalinių monografijų „Lietuvos valsčiai” serijai, buvo vienas iš jos redaktorių ir autorių.

Lietuvos nacionalinio muziejaus etnologų iniciatyva, sekant kaimynų baltarusių, vokiečių, austrių ir kitų šalių pavyzdžiais, sukurti Lietuvos etnologijos žodyną taip pat užkrėtė profesorių. Jo iniciatyva buvo sukaupta nemaža etnologus apimanti biografinė medžiaga.

Profesorius visą gyvenimą išlaikė nuolatinę norą dalyvauti visur, kur jis tik gali. Noras būti naudingu pasireiškė ir kuriant Lietuvos elektroninių šaltinių sąvadą „Aruodai”. Visų nuostabai profesorius parodė nebijas ir „virtualiosios erdvės”, pateiké vertingų pastabų ir aktyviai dalyvavo šio projekto problemoms aptarti skirtame seminare.

Greta kitų jau anksčiau tyrinėtų temų daug straipsnių parašyta apie kapines, kryžius (nors rašyta ir apie papročius – vestuves, vardines). Pasak V. Miliaus, jo tyrinėjamas etninės kultūros sritis nulémė to meto mokslo poreikiai, siekis apžvelgti netirtus dalykus (amatai, malūnai) ir pomėgis (istoriografija, šaltinių publikacijos). Domėjimasis istoriografija lémė gausias V. Miliaus etninę kultūrą tyrinėjančių darbų recenzijas. Jų geografinia gana plati – Vilnius, Kaunas, Bona, Maskva. Sovietmečiu tyrinėtojas prioritetą teiké ryšiams su visame pasaulyje išsibarsčiusiais lietuvių etninės kultūros tyrinėtojais. Keičiantis literatūra glaudūs ryšiai buvo palaikomi su Juozu Lingiu iš Stokholmo, Vytautu Armonu iš Torunės, JAV etnologais dr. Jonu Baliu, dr. Jurgiu Gimbutu ir Antanu Mažiuliui, prof. Gerhardu Baueriu iš Vokietijos. Taip pat palaikyt moksliniai ryšiai su Latvijos, Estijos, Lenkijos, Suomijos, Švedijos, Vokietijos tyrinėtojais.

Per kūrybinio darbo pusamžį mokslininko straipsniai buvo paskelbti ne tik Lietuvos, bet ir Latvijos, Lenkijos, Rusijos, Suomijos, Ukrainos, Vokietijos moksliniuose leidiniuose, JAV ir Kanados lietuvių periodikoje.

Mokslininko neišsenkantį kūrybiškumą liudija ne tik šimtai leidinių, bet ir gausus rankraštinius palikimas. V. Milius nuo 1948 m. iki pat 2004 m. kasmet dalyvavo etnografinėse ir kraštotyros ekspedicijose, kurias organizavo ir organizuoja Lietuvos istorijos institutas, Lietuvos nacionalinis muziejus, Lietuvos kraštotyros draugija, „Veršmės” leidykla. Tūkstančiai lapų aprašų, fotonuotraukų, jam vadovaujant dailininkų nupieštų etninės kultūros objektų, keli šimtai žodžių, užrašytų Lietuvių kalbos institutui, keli tūkstančiai Lietuvos nacionaliniams muziejui surinktų eksponatų.

Lietuvos etnologijai mokslininkas skyrė visą kūrybinę gyvenimo dalį. Profesorius mokslinės veiklos kario skrynioje beveik tūkstantis straipsnių ir knygų, per šimtą leidinių, kuriuos leidžiant jis atliko mokslinio redaktoriaus, redkolegijos nario, recenzento, mokslinio konsultanto dar-

bą. Nesuskaičiuosi profesoriaus perskaitytų paskaitų, pranešimų mokslinėse konferencijose Lietuvoje ir užsienyje.

Dirbdamas Lietuvos istorijos institute V. Milius atliko ir didžiulį pedagoginį darbą: 1956–1960 ir 1994–1999 m. Vilniaus universitete, 1992–1999 m. Vytauto Didžiojo universitete, 1999–2001 metais pastarajame universitete ėjo bakalauro ir magistro darbų gynimo komisijos pirminko pareigas. Universitetuose skaitė Pabaltijo tautų etnografijos, etnologinių lauko tyrinėjimų metodikos, Lietuvos etnologijos istoriografijos, Lietuvos kaimo materialinės kultūros, lokalinių monografijų kursus, vadovavo diplominiams, bakalauro ir magistro darbams. 1994 m. lapkričio 23 d. Vytauto Didžiojo universiteto senatas jam susteikė profesoriaus vardą. I gyvenimo kelią palydėjo ne tik šimtus studentų, išugdė gražų būrį mokslininkų: vadovo Alfonso Andriuškevičiaus, Auksuolės Čepaitienės, Vyčio Čiubrinsko, Juozo Kudirkos, Vidos Kulikauskienės, Elvydos Lazauskaitės, Vytauto Tumėno ruoštoms disertacijoms, oponavo daugeliui daktaro disertacijų. Negailėjo patarimų ir mokslinės pagalbos etnologams ir etninės kultūros mylėtojams. Net kartu su juo sėdint prie kavos puoduko buvo galima sužinoti daug etnologijos istorijos faktų ir šių dienų aktualijų. Profesorius gyveno etnologija, dosniai dalijosi daugiau kaip per pusšimtį metų sukauptais turtais. Nuoširdžiai džiaugėsi kiekviena nauja etnologine publikacija ir skubėjo įtraukti į nuolat pildomą bibliografiją. Nesvarbu, ar tai būtų profesionalo darbas, ar tik mažas mokslo populiarinimo straipsnis, ar anketa.

Profesorius buvo daugelio mokslinių leidinių redakcinių kolegijų narys: „Lietuvos istorijos metraščio”, „Kultūros paminklų”, „Liaudies kultūros”, „Lietuvių kataliku mokslo akademijos metraščio”, „Lietuvių kataliku mokslo akademijos suvažiavimo darbų”, „Mūsų krašto”, „Mūsų praeities”, „Soter”, „Žiemgalos”.

Mokslininkas nevengė ir aktyvios visuomeninės veiklos. Profesorius buvo Lietuvos radio ir televizijos tarybos, Vytauto Didžiojo universiteto ir Lietuvos istorijos instituto Etnologijos komisijos, Lietuvių katalikų mokslo akademijos valdybos, Lietuvos nacionalinio muziejaus tarybos, A., P. Galaunių namų globos tarybos, M. Mažvydo bibliofilų klubo, Lietuvos ekslibrisininkų klubo, Žemaičių kultūros ir daugelio kitų draugijų narys.

Profesoriaus Vacio Miliaus liūdi žmona Marija, duktė Raminta, etnologai, muziejininkai, kraštotyrininkai, liūdi tūkstančiai žmonių, kurie tik pažinojo šį garbų žmogų, patyrė jo dėmesį, pagalbą, žmogišką šilumą ir pasiaukojimą. Liko darbai, prisiminimai ir netekties skausmas.

Žilvytis ŠAKNYS

IN MEMORIAM

Following the death of the most prominent ethnologist, professor, habil. dr. Vacys Milius (8 December 1926 – 2 October 2005).

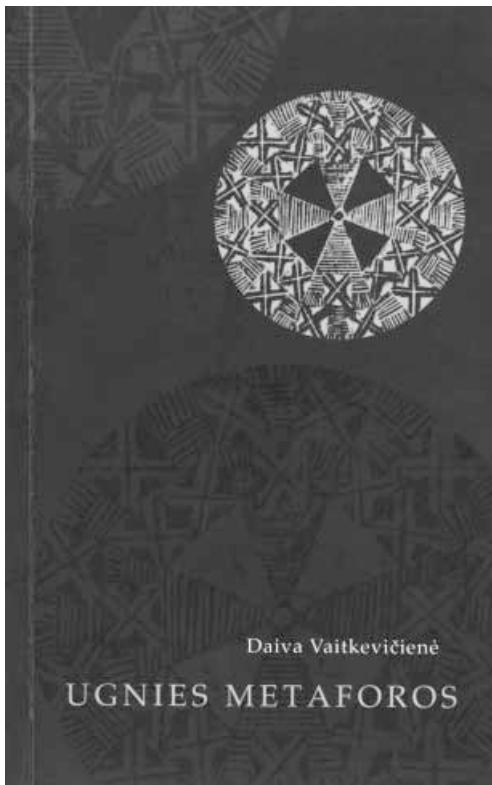
Atvėrimai

Beatričė RASTENYTĖ

VAITKEVIČIENĖ, Daiva.
Ugnies metaforos: Lietuvių ir latvių mitologijos studija. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001.

Daivos Vaitkevičienės knyga skaitančiam gali sukelti daug „teksto malonumų“. Jvadinė dalis, plačiai ir išsamiai apibūdinanti, kaip įprasta moksliniuose darbuose, pasirinktą metodą, iki tol atliktus tos srities tyrimus ir kt., išsamesnė ir kažkaip kruopščiau, atidžiau skaitytojo atžvilgiu parašyta negu dažnos kitų panašaus pobūdžio knygų, nekalbu jau apie vertimus. Išsamus, aiškus dėstymo būdas jau buvo patraukęs dėmesį 1993 metais, kai „Baltose lankose“ buvo publikuotas turbūt pirmas Daivos Astramskaitės straipsnis „Vestimentarinis kodas lietuvių mitologijoje“. Tada daug kam iš besidomėjusių lietuvių mitologija krito į akis jaunos talentingos autorės pasiodymas. Žinoma, tam buvo palanki ir situacija: didelis susidomėjimas senaja baltų pasaulėjauta, religija ir mitologija. Dabar taip gal ir nebéra, vis dėlto būtent mitologijos tyrimai, palyginti su kitomis etnologijos ir folkloristikos sritimis, išliko pačia „einamiausia“ mokslinės literatūros rūšimi.

Taigi jvadinė dalis. Labai vertinga supratimo požiūriu. Joje išaiškinamas mitinio pasaulio pobūdis: konkreti ir logiška aibės metaforinių asociacijų sistema. Mitinės metaforos, pasirodo, yra griežtai reglamentuotos ir kultūriniu požiūriu motyvuotos. Jų raiškos jvairovę lemia gilus mitinis turinys, ir tik suvokus tą gilių turinį tampa aišku, pavyzdžiui, kodėl sakmę ir padavimų ežeruose nuskendę varpai siejasi su Perkūnu, kodėl žmogui mirus skubėta paskambinti varpais ir pan. Bet, norint suvokti mituose slypintį sudėtingą filosofinį, kultūrinį ir religinį turinį, reikia išmanysti mitinės raiškos specifiką. Mitų turinys reiškiamas vaizdu kalba, čia nėra abstrakčių formuluočių. Tačiau vaizdų kalba turinti labai giežtą logiką: išorinis vaizdų peizažas dengia sudėtingas mitines klasifikacijas, binarinių opozicijų tinklą. Tokia mito vaizdų struktūra turinti simbolinį pobūdį. Mitinis diskursas „sąmoningai“ reiškia kažką kitą, negu vaizduoja: mitas pasako daugiau, negu gali reikšti pirminis turinys (signifikatas). Mito reikšmę formuoja antrinis signifi-

kas, besiremiantis pirmuoju signifikacijos lygmeniu. Kalbos ženklas, susidedantis iš signifikanto (raiškos) ir signifikato (turinio), tampa mito forma, t.y. mitinės figūros signifikantu, kuriame suteikiamas naujas signifikatas (turinys) (čia autorė remiasi R. Bartho lentele, iš kurios dar akivaizdžiau matyti, kaip kalbos ženklas tampa mitinio turinio raiška). Ryšys tarp dviejų signifikacijos laipsnių mituose visuomet yra motyvuotas. Tam tikra mito reikšmės dalis visuomet iš dalies motyvuta ir tam tikra jos dalis neišveniamai kuriama pagal analogiją. Anot Bartho, motyvuumas yra būtina mito dvilypumo sąlyga. O anot Claude'o Calame'o, tai reikštų, kad bendrų semų dėka dalis signifikato, susieto su fizinės arba socialinės realybės signifikantu, tampa simbolinio (konotuoto) signifikato signifikantu. Kaip pavyzdžiui autorė pateikia vyno figūrą. Krikščioniškoje tradicijoje Kristaus kraujas simbolizuojas aukojimasi už žmoniją. Bažnytinėje liturgijoje ši auka reiškiamama aukojant vyną: raudona spalva ir Antikos laikų vyno lipnumas asocijuojasi su krauju – todėl, geriant raudoną vyną, simboliškai pakartojama atpirkimo (kraujo) auka. Keli seminariai požymiai – raudona spalva, takumas, lipnumas – yra bendri abiem figūroms. Tai rodą, kad motyvuotas ryšys tarp signifikacijos planų reiškiasi kaip paradigmės asociacijos, kurios remiasi bendromis semomis. Mitinio mąstymo pobūdis primenantis poeziją, kuriamą metaforų principu, skirtumas tik tas, kad poezijoje paradigminiai santykiai atskleidžia ne vien turinio, bet ir raiškos plane (fonetinės asociacijos). Beje, tekstas „Metaforinės paradigmos“, antroji jvado dalis, pradedamas štai tokiu sakiniu: „Mitinis mąstymas tik visai neseniai imtas vertinti nebe kaip fiktyvus ar primitivus pasaulio aiškinimo būdas, bet kaip žmogiškosios sąmonės realybę“. Primena sąmonės lūžius, atsiveriančią perspektyvą, naujus kelius.

Nemenką susidomėjimą kelia ir tai, kad autorė eina prancūziškosios etnologijos ir semiotinės mitinio diskurso

analizės keliu, kad jos kelyje iškyla mitinių rekonstrukcijų „barjerų”, kad ji renkasi kelių metodų derinj ir kad, pagaliau, nevengia šalia semiotikos pasiremti Gastonu Bachelard'u, tuo matematiku-fenomenologu, nuo kurio, kaip nuo nerimto ir nepatikimo, studentus stengiasi „apsaugoti” kai kurios mūsų mokslininkų grupės. Skaitant tas delikačias pastraipas apie pasirinktą metodą ir iki šiol dažniausiai vartotus metodus (konkrečiai – aprašomojo pobūdžio) galima pajusti ir pozeminių mūsų mokslinio gyvenimo pulsą. Situacija, matyt, primena literatūros mokslo būklę: šioje srityje per pastaruosius penkiolika metų išleistos pagrindinės lietuvių literatūros istorijos parašytose XIX amžiaus metodologijomis, taip sakant, iš pozityvistinių pozicijų. Idomu ir tai, kad autorė remiasi tautosaka ir periferiniais jos klodais – tikėjimais, užkalbėjimais, mīslėmis, būtent iš šių šaltinių bando rekonstruoti mitologinių metaforų sistemą. Dar visai neseniai tai buvo siekiamybė, viešai įvairiuose kultūros leidiniuose skelbta viltis. Štai jি pildosi, tik autorė įvadinės dalies pabaigoje pasistato „gynybines sienas” ir siūlo daromas išvadas laikyti hipotetinėmis.

Metodologinis knygos įvadas įdomus ne tik tiesiogine prasme, bet ir pozeminiuose skaitytojui kylančiais įtarimais. Pasirinkusi lyginamosios mitologijos ir vidinės koherencijos derinj, autorė mato reikalą paminėti, kad panašiai dirba ir žymūs rusų mokslininkai. Kaip autoritetus ji pamini T. Civjan, L. Nevskaą, V. Toporovą. Tartum autoritetais norėdama apsaugoti ir apginti savo kelią. Bet gal taip tik atrodo, turint omeny Lietuvai (gal ne tik?) būdingą besiformuojančių metodologinių ir kitokių mokslinių mokyklų priešiskumą ir netolerantiškumą. Apskritai tolerancijos stoką. Bet ne tai šios knygos esmė.

Nesusipažinusiam su baltų mitologijos tyrinėjimais skaitytojui naudinga būtų perskaityti ir įvadinėje dalyje pateiktą pagrindinių Saulės mitų tyrinėjimų apžvalgą. Jie visi tvaragingai surūšiuoti ir įvertinti šiuolaikinio mokslo požiuriu. W. Mannhardtas, P. Šmitas, H. Biezajus, E. Zicanas, V. Vike-Freiberga, T. Civjan ir L. Nevska, J. Balys, M. Gimbutienė ir A. J. Greimas. Dabartiniai Saulės mitų tyrinėjimai siejami su besiformuojančia etnokosmologijos mokykla ir J. Vaiškūno tyrinėjimais. Beje, konstatuojama, kad daugiausia tyrinėta latviškoji Saulė, o lietuviškajai iki šiol neskirta né viena studija.

Perkūnas istoriografiniuose šaltiniuose ir tyrinėjimuose – gausiausiai pristatytas dievas. Perkūno raišką ir funkcijas išsamiai yra apibūdinę Balys, Šmitas, Biezajus, Zicanas, Gimbutienė, Ivanovas, Toporovas ir Greimas. 1996 metais apibendrinančią studiją „Senovės lietuvių dievas Perkūnas” paskelbė Laurinkienė. Visuose šių autorių darbuose Perkūnas pristatomas kaip žaibo ir griaustinio dievas. Iš čia sekantios kitos jo funkcijos: Perkūnas apibūdinamas kaip orų tvarkytojas, derliaus lémėjas, teisingumo prižiūrėtojas, Velnio priešininkas ir kt. Autorė Perkūno portretą išplečia, į studijų akiratį įtraukdama kai kuriuos kalbinius ir folklorinius duomenis, pristatančius Perkūną kaip Dievą. Ji pabrėžia, kad Dievo ir Perkūno santykis iki šiol

néra pakankamai mitologiškai argumentuotas. Kartais žodis *dievas* interpretuojamas kaip sakralinis Perkūno apibūdinimas, leidžiantis identifikuoti Dievą su Perkūnu. Tačiau dažniausiai mitologiniuose tyrinėjimuose Perkūnas ir Dievas laikomi skirtingais dievais, pastarajį teonimą suprantant kaip tikrinį dangaus dievo vardą. Pagrindą dangaus (šviesos) Dievo teorijai yra davusios lyginamosios indo-europeistikos duomenys, rodantys, kad šaknis *dei-, iš kurios kilę žodžiai *dievas*, *diena*, reiškusi „švesti, švyteti, spindėti”, taip pat P.W. Schmidto monoteistinės religijos kilmės teorija. Tačiau baltų religijoje šviesos (dangaus) Dievas nesas iki šiol pakankamai argumentuotas mitologiniu požiuriu. Todėl autorė išplečia Perkūno analizės lauką ir pradeda tirti Dievu vadinamo sinkretinio mitinio personažo funkcijas.

Kadangi autorė mitologiją supranta „kaip mitinę sistemą, besireiškiančią įvairiomis kultūrinio gyvenimo formomis – mitais, folkloru, magija, liaudies medicina, kulinariniais receptais, drabužių formomis ir spalvomis, architektūrinėmis detalėmis ir kt., tyrimų medžiaga apima visas kultūrines sritis, reikalingas pasirinkto semantinio universumo analizei. Tiriant mitines ugnies raiškas, iš gausios kultūrinės medžiagos daugiausia tenka naudotis tautosakos ir kalbos duomenimis“ (p. 29–30). Autorė daugiausia naudojasi lietuvių tautosakos teikiama medžiaga, latvių mitologinėmis dainomis ar kitais tautosakos žanrais pasiremdama tik tais atvejais, kai argumentacijai duomenų neranda lietuvių tautosakos masyve. Kaip jau minėta, nemenką vietą tarp šaltinių užima smulkieji, periferiniai tautosakos žanrai. Autorės nuomone, užkalbėjimų, mīslų, patarlių, tikėjimų ir kt. vertė mitologiniams tyrinėjimams nevienoda, o konservatyvūs užkalbėjimų tekstai yra iki šiol neįvertintas mitologijos šaltinis, jų mitinis turinys dar tik pradedamas nagrinėti (autorė čia duoda nuorodą į M. Zavjalovos lietuviškai skelbtus straipsnius apie ugnies įvaizdį lietuvių ir rusų užkalbėjimuose bei pasaulio modelius lietuvių ir rusų užkalbėjimuose nuo gyvatės). Mīslų mitiškumas turėtų būti, anot autorės, rimčiau tyrinėjamas siejant mīslų vaizdus su etnokultūriniu kontekstu. Ta proga autorė vėl pabrėžia, kad folklorininkai, kurie tautosaką vertina kaip fantazijos ir išmonės meną, mīslų mitiškumo nepripažįsta... Ir tai dar kartą šiame įvadinime skyrelyje leidžia skaitytojui pajusti mitologijos tyrinėtojų kontekstą, naujo mąstymo ar nuostatų, savo keilio teigimą. Atskiro aptarimo autorei reikia ir tikėjimams: „Atskiro aptarimo reikalauja *tikėjimai* – mitinių pažiūrų apie žmogų, pasaulį, mitines būtybes, mitiškai motyvuotas elgesio normas bei apribojimus fragmentai.“ Anot autorės, prie jų šliejasi ateities spėjimai, ženkli aiškinimai, meteorologinės prognozės ir kiti panašaus pobūdžio tautosakos tekstai. Autorė rašo: „Tikėjimų objektas apima visas gyvenimo sritis: liaudies mediciną, liaudies astronomiją, statybos papročius, gimimo ir mirties aiškinimus, valgio gaminimą, seksualinę kultūrą ir t.t. Tikėjimai atspindi konservatyvų mitinį mąstymą, juose išryškėja pasaulio

sąranga ir jo sudedamųjų dalių vidiniai ryšiai. Siedami skirtinges mitines figūras, tikėjimai leidžia atpažinti paradigmatus ryšius, jungiančius atskirus mitinio pasaulio elementus. Todėl tai vienas pagrindinių mitologijos šaltinių, ypač svarbus siekiant nustatyti figūrų santykius ir mitinę prasmę” (p. 33).

Daug dėmesio knygos pradžiai skyriaus sekdamas autore. Tai argumentuotas sprendimas. Tieki struktūriniu knygos padalijimo požiūriu, tiek grafinio apipavidalinimo atžvilgiu, ši dalis yra būtina ir lygiavertė po jos sekantiems konkretniems figūratyvinii vaizdų ir jų prasmų svarstymams. Dar daugiau, be šios išsamios ir informatyvios dailies, kuri sudaro maždaug trečdalį studijos, daugeliui turbūt būtų sunku ir „pagauti”, kaip atrandamos ugnies metaforų reikšmės, kaip jos jungiamos į tam tikras grupes, kaip pasireiškia jų paradigmatai santykiai ir pan.

Likusi studijos dalis suskirstyta į keturis stambius skyrius, kurie, savo ruožtu, padalyti į smulkesnius. Stambieji skyriai, sudarantys tam tikrus semantinius branduolius: Rožė, kraujas ir auksas; Duona, druska, medus; Ugnis ir vanduo; Ugnis erdvėje. Visiems skyreliams bendra tai, kad „ugninis turinys reiškiamas įvairių mitinių kodų figūromis: botaninė forma ji atpažįstame kaip raudoną rožę ir raudonas uogas, zoologinė – bitę ar boružę, medicinos srityje – kaip žaizdas bei votis. Nepaisant išraiškos skirtinumo, visos šios figūros siejasi su ugnimi: ją primena spalva, forma, kvapas, karštis, pagaliau kartais net ir skonis” (p.35).

Pirmasis skyrelis „Rožė, kraujas ir auksas“ kai kuriais vartojamais duomenimis gal ir plačiau žinomas, prisiminime kad ir tokią ugnies raišką, kuri gana dažnai cituojama ir interpretuojama, kaip „Kalėdų rytą rožę pražydo“. Apskritai ši metaforinė konfigūracija labiau siejasi su Saulės kaip dievybės raiška. Ugnies metaforos reprezentuoja sakralujį pasaulį, pavyzdžiui, rožę suprantama kaip mitinis Saulės apsireiškimas, degančiu auksu reiškiasi vėlės, bégantis kraujas mitiškai asocijuojamas su akmenų skeletinčiu Perkūnu (p. 63). Raudona spalva ir apvali forma yra pagrindiniai požymiai, jungiantys Saulės ir rožės figūras. I daugiareikšmę rožės sąvoką įeina ir „sukryžiavimo“, „susikirtimo“, „išsišakojimo“ reikšmės, kadangi ši figūra gaunama sukryžiavus dvi lygiagretes. Taigi botaninėje Saulės raiškoje dominuoja tokie požymiai kaip raudona, apvalu, sukryžiuota. Medicininame kontekste rožė suprantama kaip mitinis ugnies perteklius žmoguje, kitaip tariant uždegimas. Todėl ji gydoma mažiausiai dvim mitiniai būdais: apeliuojama į sakralinę ugnies sferą (pavyzdžiui, rožės pavidalo deivę) arba parenkant opozicines mitinio kodo figūras, pavyzdžiui, raudona rožė vs balta rožė (ugnis ir vanduo), raudona rožė vs juoda vilna (ugnis ir žemė) ir pan (p. 42). Abiem atvejais rožė gydoma remiantis jos mitinės (ugninės) prigimties žinojimu. Kraujas esąs fiziologinė ugnies išraiška. Tai pati seniausia ugnies forma, mat deganti ugnis yra kilusi iš nežmogiškų (dieviškų ar demoniškų) būtybių krauko. Su krauju siejami ir kai kurie paukščiai, turintys raudonų dėmių (kregždė, dagilė-

lis, meleta), kai kurie augalai (ugniažolė, jonažolė ir kt.), raudoni akmenys (liaudies tikėjimais remiantis, aplaistytu Jézaus arba Marijos krauju), Perkūno kulkos.

Rožės ir krauso metaforos reprezentuoja analogišką mitinį ugnies turinį, todėl viena figūra nesunkiai galinti transformuotis į kitą. Tai koreliuoja su kitokio pobūdžio transformacijomis, pavyzdžiui, perėjimu iš gyvenimo į mirtį. „Žmogui mirštant, vyksta tam tikra figūratyvinė metamorfozė – ten, kur trykšta kraujas, išdygsta rožė“ (p. 48). O užkalbėjimuose krauso ištekėjimas tapatinamas su sielos (vėlės) išėjimu iš kuno. Žmogui mirštant, kūno ugnis – kraujas – transformuoja į botaninę ugnį – rožę, o mirusiu ugnis gali manifestuotis ir tiesiogiai – vėlė matoma kaip „ugningas žmogaus pavidas“.

Perkūno ugninės raiškos ypatumai tyrinėjami skyrelyje „Duona, druska, medus“, t.y. persikélus į kulinarinės kultūros sritį. Autorė pabrėžia, kad ugnis kulinariname kontekste, nors iki šiol mažai tyrinėta, nėra keistas mitologinių tyrimų objektas, kadangi būtent ugnies efektais (liepsnojimas, karštis, dūmai) leidžia pagaminti virtus, keptus, rūkytus, džiovintus produktus. Iškyla žalio – virto opozicija – distancija tarp natūralaus ir kultūrinio pasaulio. Šiame skyrelyje išryškinama „slaptoji“, netiesiogiai išreiškta ugnis, aptinkama rūgimo ir kepimo procesuose bei skonio efektuose (rūgštus, saldu, sūru). Su rūgimu susijęs Perkūnas. Perkūno ryši su kulinarine sfera patvirtinančių raiškų tautosakoję gausu: apsiniaukęs dangus suprantamas kaip rūgstantis, rūgęs pienas vadinamas perkūnaine, Perkūno ugnies manifestacija yra ir ažuoliniai duonkubiliai, kuriuose rauginama duona, ir ažuolinės statinės, kuriose rūgsta alus. Rūgštis suprantama kaip gyvybinis pradas, o rūgimas – kaip gyvybės formavimasis. Lietuvių kalboje užraugti reiškia ne tik „sutaisityti rūgštį“, bet ir „pradeti kūdikį“.

Kitu aspektu ugnis mitiškai reiškiasi skonio efektais – rūgštumu, saldumu, sūrumu. Kaip ir rūgštis, druska susijusi su ugnimi. Ji gali netgi pasireikšti ugnine forma. Pasakoje „Pupos stiebu į dangų“ Dievo bobulei duota druska virsta anglimis. Be to, pats sūrumo pojūtis primena ugnį. Todėl druska, kaip auka, yra tinkamas maistas ugniai, druska gaminamas gaisras, medicininėje plotmėje druska gesina ugnį, pasireiškiančią votimis. Apeiginėse situacijoje druska ir duona dažnai sudaro magišką porą.

Medus taip pat esąs dangaus produktas. Medaus kopinėjimas ir drevininkystė yra vienės iš įprastinių Perkūno užsiėmimų. Žemės medus, surenkamas bičių, taip pat yra dangiškos kilmės, kadangi manoma, jog bitės surenka iš dangaus krintančią saldžią rasą. Tokios saldžios sultyse lietuvių vadinamos amalu arba amaru. Būdamas konditerinė amalo transformacija, medus turi ugnies, šilumos, karščio reikšmes. Bitės galinčios išprovokuoti ir botaninį amalą. Medaus rasa (amalas) randasi ir tuomet, kai žaibuoja be griausmo. Kai žaibuoja, bet negriaudžia, Perkūnas pasireiškia ne trenkimą, bet degimo galia. Panašią reikšmę turintis ir kraujas. Kadangi bitės – dangaus gyvulėliai, Perkūnas niekada netrenkiąs į bičių avilį. Taigi medus ir su juo tiesiogiai

susijusi bičių samprata, sąsajos su ugnimi ir žaibu rodo dar vieną Perkūno kulinarinės kompetencijos galimybę, šysk saldžių skonių srityje. Su saldumu siejasi ir Saulės kompetencija (nokina saldžius vaisius). Visa tai sudaro vienos metaforinės paradigmų asociacijų žaismą. Tačiau tai nėra uždara erdvė. Konkrečios figūros dažnai siejasi su skirtingais ir net opoziciniais mitiniams turiniams. Sakralinių ir mitinių fenomenų „ambivalentiškumas“ arba „mediacinės funkcijos“ atskleidžiamos skyrellyje „Ugnis ir vanduo: dvipusės metaforos kontūrai“. Šie mitiniai deriniai vertintini kaip ypatingo sakralumo manifestacijos, koreliuojančios su mediacinėmis žmogaus gyvenimo būsenomis ir ritualais.

Ugnies ir vandens figūras labiausiai skiria spalva. Vandens spalva yra matinė (*balta, pilka arba sidabrinė*). Vanduo folklore vaizduojamas kaip sidabrinis. Latvių folklore sidabriškumas laikomas dieviškumo manifestacija. Skraidantys ežerai yra sidabrinės spalvos, sidabriniai pinigai arba panašios formos žirniai, pupos siejamos su ašaromis – tai vis vandeninės Perkūno manifestacijos.

Su Perkūnu sietina ir tokia sidabrinė figūra kaip varpas. Vandenye nuskendę varpai – dažnas padavimų motyvas. Mitiniu požiūriu, varpo gaudimas prilyginamas zoomorfiniams garsams – baubimui, maurojimui. Varpas lyginamas su jaučiu, kartais žirgu, kuris taip pat yra viena iš Perkūno manifestacijų. Be to, varpo skambesys turi ypatingą galią praskirti debesis. Kaip „praskyrimo“ veiksmas traktuojama ir perkūnija. Praskyrus dangų sudaroma situacija iš vienos sferos pereiti kitą – dangų. Taigi varpo figūra, simbolinė griausmo forma, apima dvi tarpusavyje susijusias reikšmes: (1) praskyrimo (dangaus, padavimuose – žemės pravėrimo) ir (2) esant atviram keliui – judėjimo į viršų reikšmę (p. 92). Varpo skambesys turi ir antropomorfinį atitikmenį – raudojimą, susijusį su laidotuvėmis. Kitas raudojimo atitikmuo – bičių gaudesys. Raudojimas, kaip ir perkūnija, turi ne tik garsinę išraišką, bet ir vandeninę – tai ašaros. Ir rasa, ir ašaros nėra „paprastas vanduo“ – šios substancijos turi ugnies požymių: ašaros žiba, o rasa dainose dažnai būna auksinė, net gali virsti pinigais.

Dar viena mitinė ugnies ir vandens koreliacijos forma – žaibo ir lietaus derinys. Kita iš galimų formų yra *Saulės lietus*, vaizduojamas kaip aukso ir sidabro mišinys. Auksinę kokybę sidabriniam vandeniu suteikia *ugnis*, kadangi aukso lietu sukelia *degančios auksinės skiedros*. Tieki „praskirtas dangus“, tiek „saulės lietus“ žymi mirties transformaciją, perėjimą iš šio pasaulio į kitą, kurią sekā vėlgi nemaža grandinė metaforinių asociacijų – nepaprastos vestuvės, Saulės ašaros, kurios, savo ruožtu, susijusios su boruže.

Paskutinis skyrelis, nė kiek ne mažiau įdomus negu iki šiol apžvelgti, – „Ugnis erdvėje“. Mitinė ugnies paraigma gyvuojanti opozicinių mitinių turinių apsuptyje, kurių kartais įskiverbia į ugnies metaforų gelmę kaip lygia-teisiai semantiniai komponentai. Opozicinių turinių deriniai, nors ir išreikšdami mediacines galimybes, nėra stabilūs, kadangi priešingi mitiniai elementai (pavyzdžiui,

ugnis ir vanduo) siekia dominuoti vienas kito atžvilgiu (ugnis džiovina vandenį, vanduo gesina ugnį). Kartais ugnis priversta užleisti pozicijas vandeniu (Saulės, vakare panryančios į marias, vaizdinys). Kintant ugnies kiekybei ir kokybei (šviesos ir šilumos intensyvumas), keičiasi mitinis Saulės turinys, išreiškiamas vis kitais metaforiniais vaizdais. Saulės paros ciklas skaidomas į keturias pagrindines fazes, fiksujant ugninio turinio minimumą, maksimumą ir tarpines būsenas. Naratyvo aspektu, išryškėja ugnies ir vandens dominavimo kaita – transformacinis modelis, erdviniu požiūriu atitinkantis pagrindines pasaulio sąrangos sritis, kurios savo ruožtu koreliuoja au abstraktesniu gyvenimo ir mirties turiniu (p. 119).

Saulės judėjimas formuoja tradicinį erdvės supratimą – pagal dangiškuosius atskaitos taškus nustatomos pasaulio šalys, iš kurių „dieviškiaus“ yra pietūs, kaip Saulės kilimo viršun ir kulminacinio momento erdvė, šiaurė tad susiejama su požemiu, pragaru, mirtimi. Su erdvės taškais ypatinčiais ryšiais susisieja ir laikas. Egzistuoja tarpiniai laikai – vidurnaktis ir vidurdienis, kuomet gali susieiti du pasauliai, beje, žmonės šiuos laiko tarpus labai sąmoningai išskyre ir žinojo, kaip jų metu elgits.

Su Saulės keliu siejasi ir atgimimo vaizdinys. Saulės nusileidimas ir iškilimas iš mirties karalystės rodas ciklinį žmogaus gyvenimo ir mirties supratimą.

Knyga užbaigia trumputė pabaiga, šaltiniai ir jų santrumpos, literatūra, santrauka anglų kalba, iliustracijų sąrašas, mitinių figūrų rodyklė, kurios naudingumą norėtusi itin pabrėžti. Beje, dėl iliustracijų. Labai gerai, kad į knygą įdėti augalų ir vabalėlių paveikslėliai, tačiau jie taip labai neįkvepia kaip pati knyga. Knygos pavadinimas poetiškas (disertacijos pavadinimas skambėjęs proziškiau: ugnies raiška...), tad gal labiau būtų tikė meninės fotografijos pobūdžio nuotraukos.

Apskritai, šią knygą turėtume vertinti kaip vieną iš kito, naujo pobūdžio mitologijos tyrimų pirmeivę. Nors iš vartojamų tautosakos faktų gausos daugelis kai kam gali būti ir žinomi, gaiviai atrodo vieningos, harmoningos ir visokeriopai susijusios mitinių metaforų sistemos, vieningo mitinio pasaulėvaizdžio rekonstravimas, kurio patikimumą grindžia griežtas semiotinis metodas. Ši knyga, bent jau man taip atrodo, lyg tas mitas, turi ir užslėptą, „latentinį“ poveikį ar turinį: ji veikia ne tik protą, nors skirta būtent protui. Ji sužadina prisiminimus apie miglotas nuojautas, reakcijas į kai kuriuos reiškinius, kažkada pasakyti, bet nesuprastus žodžius, kurie, iš naujo atrasti knygoje, staiga atgauna savo prasmę ir stoja į savo vietas su konkretia nauda ne tik mitologijai, bet ir konkrečiam asmeniui.

P. S. Rašant šią recenziją, D. Vaitkevičienės knygos puslapiai vis užsiversdavo, klijuota nugarėlė neleido jos gerai išskleisti, tad paėmiau neapsikentusi šalia padėtą akmenėli, parvežtą iš Nidos, ir prispaudžiau puslapius, kad neužsiverstų. Ant akmenėlio buvo nupiešta... boružė, tokia graži natūrališkai nutapytą boružę, tik dabar aš į ją žiūrėjau dar labiau *kitaip* negu anksčiau.

Gyvenimą paskyrusi liaudies menui

Ona MAŽEIKIENĖ

Garbės nusipelno žmonės, gyvenimo nepraleidę veltui, įprasminę ji paliktais darbais. Viena iš tokių yra tautodailės, muziejininkystės dėstytoja, jžymi muziejininkė, ilgametė Lietuvos dailės muziejaus Liaudies meno skyriaus vadovė, liaudies meno tyrinėto Akvilė Mikėnaitė (1912 04 10 – 2001 05 01)

Neretai būna, kad žmogui išėjus amžinybėn (ypač muziejininkui, nes dauguma jo nuveiktų darbų yra nematomai) lieka jo atliliki reikšmingi darbai, bet jeigu apie juos nekalbama, nerašoma, tai visuomenė beveik nieko apie juos ir nežino. Todėl verta pasakyti pagarbos žodį ir padėkoti A. Mikėnaitės dukterėčiai Nijolei Murelei-Skridlionienei ir jos

buvusioms bendradarbiams Daliai Bernotaitei-Beliauskienei ir Žydrei Petrauskaitai, fotografui Antanui Lukšenui ir Lietuvos dailės muziejui, parengusiems ir 2004 m. išleidusiems knygą „**Akvilė Mikėnaitė. Gyvenimo prasmė – liaudies menas**“. Šis leidinys – ne tik gražus paminklas muziejininkei A. Mikėnaitėi, jis reikšmingas ir etnologijos mokslui.

2005 m. kovo 1 d. Vilniaus paveikslų galerijoje įvyko kultūros vakaras, kuriame buvo pristatyta minėta knyga ir dar Dalios Bernotaitės-Beliauskiénės parengtas katalogas „Lietuvių moterų drobulės“. I vakarą susirinko būrys etnologų, muziejininkų, buvusių A. Mikėnaitės mokinii, bičiulių, draugų bei giminii. Vakare kalbėjo Lietuvos dailės muziejaus direktorius Romualdas Budrys. Apie knygas bei ekspedicijose su A. Mikėnaitė praleistas dienas papasakojo prof. habil. dr. Vacys Milius. Jis prisiminė, kokiomis pavojingomis pokario metų salygomis vyko ekspedicijos. Žmonės išgąsdinti, nepatiklūs, visko bijantys, todėl reikėjo pastangų juos prakalbinti. Labai gražiai, šiltai savo mokytoją prisiminė dr. Vida Kulikauskienė. Ji dėkojo A. Mikėnaitėi, lėmusiai jos tolesnio gyvenimo kelio pasirinkimą. Savo tetą prisiminė sūnėnas architektas Algimantas Mikėnas. Knygomis pasidžiaugė ir tolesniems darbams paragino Kultūros ministerijos etninės kultūros specialistė Irena Seliukaitė.

Su krepšiu pynėja Kinčiniene. Viešniai (Mažeikių r.), 1971 m. Antano Lukšėno nuotrauka.

Knygą sudaro keturi skyriai. Pirmajame skaičiame prisiminimus „Lieka žemėje pėdos”, parengtus knygos sudarytoju. Įsimena dalykiškai pateikti A. Mikėnaitės biografiniai faktai: jos tėviškė – Skardupis Latvijos pasienyje, mokykliniai metai, jaunystė, studijos Kauno Vytauto Didžiojo universitete ir darbo metai. Biografiniai duomenys daugiausia pačios A. Mikėnaitės papasakoti, juos užrašė dukterėčia Nijolė Murelė. A. Mikėnaitė su didžiule meile ir nostalgija prisiminė tėviškę, šeimą: tėvus, seserį ir brolius. Akvilės Mikėnaitės du vyresnieji broliai Jonas ir Juozas buvo žinomi dailininkai: pirmasis – keramikas, antrasis – skulptorius. Matyt, visa šeima turėjo gabumų ir potraukį menui. Akvilė netapo dailininke, bet ji taip pat nenutolo nuo meno ir gyvenimą paskyrė liaudies meno išsaugojimui bei jo tyrinėjimams.

Gabi ir darbštū studentė Akvilė buvo palikta dėstyti Vilniaus universitete. Buvo jos dėstytojas Levas Karsavinas, 1944 m. pradėjęs direktorauti tuometiniame Vilniaus dailės muziejuje, pakvietė A. Mikėnaitę dirbtį Liaudies meno skyriaus vedėja. A. Mikėnaitėi pradėjus darbą Liaudies meno skyrius turėjo vos pusantro šimto eksponatų, o jai vadovaujant buvo surinkta apie 25 tūkstančiai ir dar maždaug tiek nuotraukų bei negatyvų. Reikėjo skubėti rinkti ir tyrinėti liaudies meno dalykus, nes ne vien laikas, bet ir varymas į kolchozus, melioracija, gyventojų iškėlimas iš savų namų ne gailestingai naikino materialią liaudies kultūrą. A. Mikėnaitė uoliai, su atsidavimu ēmėsi liaudies meno rinkimo ir tyrinėjimo. Ji vadovo net 43 ekspedicijoms po įvairias Lietuvos vietoves. Ekspedicijas ji su kolegomis rengė nuo 1948 iki 1983 metų, kartais jų būdavo po dvi per metus. A. Mikėnaitė išvaikščiojo Lietuvą skersai ir išilgai, praturtino muziejų tūkstančiais liaudies meno vertybių. Ko į muziejų paimti negalėjo, apraše, nupiešė, išmatavo. Pargaben-

Is Kirdeikių – į Vyžius (Utenos r.). 1959 m. Stasio Vaitkaus nuotrauka.

tus eksponatus tyrinėjo, inventorino, vėliau kai kurias jų grupes katalogavo; muziejaus jos buvo išleistos atskiromis knygomis. Paminėti A. Mikėnaitės sudaryti katalogai: „Juostos“ (1967), „Liaudies meno raižiniai“ (1970), „Lietuviai liaudies geležinės kulto ir memorialinių paminklų viršūnės“ (1970), „Lietuviai liaudies baldai“ (1992). A. Mikėnaitė taip pat yra lietuvių liaudies meno albumų („Audiniai“, „Juostos“, „Drabužiai“) bendraautorė. Jos straipsnių apie įvairias lietuvių liaudies meno sritis, ypač apie tradicinę liaudies skulptūrą, paskelbta įvairiuose periodiniuose leidiniuose: „Muziejai ir paminklai“, „Liaudies kultūra“ ir kituose. Be liaudies meno, A. Mikėnaitė domėjosi ir profesionaliuoju menu. 1963 m. buvo išleista jos knygelė „Marcė Katiliūtė“. Paskutiniaisiais gyvenimo metais A. Mikėnaitė į muziejaus leidžiamą metraščio keturias knygas parašė straipsnių (Lietuvos dailės muziejus. Metraštis. T. 1–4, sudarytoja Ona Mažeikienė. - Vilnius: Baltos lankos, 1996, 1998, 1999, 2001).

Pirmajame knygos skyriuje prisiminimus apie A. Mikėnaitę yra paraše jos dukterėčia Nijolė Murelė-Skridljenė, sūnėnas Algimantas Mikėnas, buvusi mokinė ir bendradarbė dr. Vida Kulikauskienė ir šio straipsnelio autorė.

Antrajame skyriuje yra paskelbti trys Akvilės Mikėnaitės nepublicuoti straipsniai: „Kai kurie Vinco Svirskio ir jo pasekėjų kūrybos bruožai“, „Keletas pastabų apie saulės simbolius lietuvių liaudies mene“ ir „Apie Paulių Galaunę“. Vinco Svirskio kryžiai patraukė ne vieno tyrinėtojo dėmesį. Jie išskiria ne tik dydžiu, didingumu, bet ir drožinėtais ornamentais bei atlikimo kruopštumu. Juose matome daug architektūrinų bei kitokių smulkių detalių. Kryžių meniškumas bei grožis patraukė ir A. Mikėnaitės dėmesį. Akvilė Mikėnaitė bene pirmoji ēmė tyrinėti saulės simbolius lietuvių liaudies mene. Saulės motyvą

ji nagrinėjo istoriškai ir kompleksiškai. Beje, simbolius ji nagrinėjo visoje liaudies kūryboje: papročiuose, dainose bei pačių įvairiausių daiktų ornamentikoje. Dirbdama su įvairių liaudies meno grupių eksponatais, pastebėjo, kad saulės motyvas buvo mėgtas liaudies architektūroje, geležinėse kryžių viršūnėse, medžio dirbiniuose: prievertstėse, šaukštadėtėse, balduose ir audinių raštuose. Paskutinis šiame leidinyje publikuojamas A. Mikėnaitės straipsnis skirtas dėstytojo, muziejininko prof. Pauliaus Galaunės atminimui. A. Mikėnaitė P. Galaunei jautė nepaprastą pagarbą, dažnai ji prisimindavo ir labai norėjo išsamiai apie jį parašyti. Deja, užbaigtį nespėjo.

Trečiasis knygos skyrius pavadintas „Kasdienio kelio – mylios ir mylios“. Jame atspausdintos leidinio sudarytojų parengtos A. Mikėnaitės ekspedicijų ataskaitos. Ekspedicijoms, skirtoms eksponatams tirti ir rinkti, ji vadovavo 35 metus. Jos vadovaujamose ekspedicijose dalyvavo žinomi menotyrininkai Stasys Pinkus, Zita Žemaitytė, Juozas Petrus, etnologai Izidorius Butkevičius ir Vacys Milius, o vėlesnėse ir muziejininkės Aldona Stravinskienė, Irena Udraitė. A. Mikėnaitės vadovaujamose ekspedicijose dalyvavo ir Vilniaus universiteto etnografai, ir Dailės instituto studentai bei muziejaus fotografai A. Šeduikis, Stasys Vaitkus ir Antanas Lukšėnas. Universiteto

studentai pagal pasirinktas įvairiausias temas rinko medžiągą apie kaimo istoriją, audinius ir mezginius, aprangą, krikštynų ir kitokius papročius, maisto ruošimą, amatus, žemdirbystę ir kt. Dailės instituto studentai inventorino senas sodybas, piešė, bražė kryžius, baldus ir kitokius eksponatus, o fotografai fiksavo objektus ir tuometinę buitį. Buvo surinkta nejkainojama medžiaga, nes to, kas buvo prieš keletą dešimtmečių, dabar jau né su žiburiu nerasi.

Po L. Karsavino ištrėmimo muziejui (acīu Dievui, kad neilgai) vadovavo tokie „veikėjai“ kaip Tadas Filipaitis, kuris nesuprato, kam reikalinga rinkti tas „senienas“. Dėl to A. Mikėnaitė labai išgyveno ir pasiskundė broliui skulptoriui Juozui. Šis apie tai papasakojo tuometiniam Meno reikalų valdybos viršininkui Juozui Banačiui, kuris, apsilankęs muziejuje, apžiūrėjės eksponatus, objektų brėžinius bei piešinius, būdamas kultūringas žmogus, darbą įvertino teigiamai. Laimei, kiti vėlesni direktoriai – Pranas Gudynas ir Romualdas Budrys – visada suprato ekspedicijų reikšmę, pritarė ir rėmė tą darbą. Ekspedicijų dėka išsaugota tūkstančiai liaudies meno vertybų, padaryta daug piešinių ir brėžinių – taip sukaupta vertinga aprašomoji ekspedicijų medžiaga.

Vienas didžiausių A. Mikėnaitės darbo nuopelnų yra tai, kad ji raše ekspedicijų ataskaitas. Ji apibūdino kiekvieną lankytą vietovę: jos gamtovaizdį, ežerus, išvardijo lankytas bažnyčias, koplyčias, kapines, pakelių koplytėles, koplystulpis, kryžius, kaimus, apraše žemės derlingumą, mokyklas, gyventojus, jų užsiėmimus, verslus, amatus, buitį ir papročius (vestuves, krikštynas, Užgavėnes, Kūčias, talkas ir pan.). Raše, kas būdinga vienam ar kitam kaimui, vietovei, kuo jos viena nuo kitos skyrėsi. Pavyzdžiuui, kokie pastatai būdingi Labanorui ir kokie Žemaitijos kraštui ar kitai vietovei ir panašiai. Dienoraščiuose yra pastabų ir apie aplankytas žinomų Lietuvos žmonių tėviškes. Aprašomojoje medžiagoje yra vienos ar kitos apylinkės istorijos duomenų. Šiek tiek dienoraščiuose užsiminta ir apie „tarybinio gyvenimo naujoves“, tačiau ne visą tiesą tuomet buvo galima rašyti – tarybinę tikrovę „juodinti“ buvo nevalia, o teigiamų pasikeitimų nesimatė, todėl ši tema neišvystyta. Tačiau šis tas yra: „moterų brigada pjovė pjautuvais (...), Labanore neblogo, nes čia malkų – nors sudek, undenia – nors prigerk, duonos nusipirkus možnédavo gyvint“ (p. 111). Iš kelių minčių galima susidaryti vaizdą apie tuometinį kaimo žmonių gyvenimą, gyventojų būdą, pabrėžta tai, kas būdinga būtent tam kraštui.

Ekspedicijų dienoraščiuose yra žinių ir apie lankytos vietovės liaudies drožėjus, kalvius, audėjas, nérėjas, pynejus ir kitus amatininkus ar meistrus ir aprašyti jų dirbiniai. Yra medžiagos apie drabužius, nešioseną. Nemažai yra parašyta apie kraitines skrynių, kuparus, jų puošybą. Pateikta šiek tiek medžiagos apie keramiką ir jos gamybos būdą. Ekspedicijose surinkta medžiaga (eksponatai ir aprašai) daugiausia datuojama XIX – XX a. I p.

Vaivadiškių kaime (Anykščių r.). 1948 m. V. Barzdžionio nuotrauka.

Akvilė Mikénaitė su Pranu Gudynu tėviškėje. 1970 m.

A. Mikénaitė vadovavo 43 ekspedicijoms. Ataskaitų rašymas jų metu yra svarbus darbas. Iš pirmo žvilgsnio jis gali atrodyti formalus dalykas, tačiau praėjus dešimtmečiams tai tampa neįkainojama medžiaga. Ir gaila, kad vėliau ekspedicijų ataskaitų rašymas nunyko.

Knygoje pateiktos dvylikos ekspedicijų ataskaitos. Tai ekspedicijos į Poškonis (Šalčininkų r.) 1951 m. liepos 6–28 d.; į Labanorą (Švenčionių, Molėtų r.) 1953 m. liepą; į Tverus (Rietavo r.) 1956 m. liepos 5 – rugpjūčio 3 d.; į Veivirženus (Priekulės, Šilalės r.) 1958 liepos 4 – rugpjūčio 2 d.; į Kirdeikius (Švenčionėlių r.) 1959 m. liepos 7 – 31 d.; į Vadžgirį (Raseinių, Skaudvilės, Tauragės r.) 1961 m. birželio 20 – liepos 20 d.; į Bilionius (Užvenčio, Telšių, Varnių r.) 1962 m. birželio 20 – liepos 20 d.; į Varlaukį (Šakių, Raseinių, Kėdainių, Tauragės ir Kelmės r.) 1963 m. liepos 4 – rugpjūčio 3 d.; į Didkiemį (Šilutės, Šilalės, Tauragės, Kelmės, Užvenčio, Raseinių r.) 1964 m. birželio 17 – liepos 16 d.; į Notėnus (Akmenės, Mažeikių, Skuodo r.) 1965 m. birželio 7 – liepos 6 d.; į Vieškius, Ylakius, Mosėdį (Mažeikių, Skuodo, Akmenės, Plungės, Rietavo r.) 1971 m. liepos 5 – rugpjūčio 3 d.; į Lazdijus (Alytaus, Lazdijų, Kapsuko, Prienų, Varėnos, Vilkaviškio, Šakių, Trakų r.) 1981 liepos 7 – 31 d.

Iš ataskaitų galima sužinoti, kur, kiek, kokių eksponatų ekspedicijos metu muziejui buvo įgyta, kiek objektų aprašyta, kiek ir kokių brėžinių bei piešinių ir fotografijų padaryta, kiek puslapių aprašomosios medžiagos prirašyta.

Bene svarbiausias, neįkainojamas muziejininkės Akvilės Mikénaitės darbo rezultatas – gausūs Lietuvos dailės muziejaus liaudies meno rinkiniai. Jie išsiskiria ne tik kiekiu, bet ir meniniu skoniu, kuriuo ji pati pasižymėjo, grožiu ir verte. Iš surinktų eksponatų buvo rengiamos ekspozicijos, parodos, rašomi katalogai, straipsniai, sudaromi albumai. Be eksponatų būtų buvusi neįmanoma ši muziejinė veikla.

Leidinio sudarytojos ir redaktorė, tikslindamos terminą, vietovių pavadinimus, kaimų administracinę priklausomybę, paaiškindamos tarmiškus daiktų pavadinimus ir visa tai pateikdamos išnašose, įdėjo daug triūso. Sudarytojos, pasiremdamos muziejaus archyvu, nurodo, kiek žmonių dalyvavo ekspedicijose, kas jie. Leidinio pabaigoje sudarytojos pateikė visų ekspedicijų, kurioms vadovavo Akvilė Mikénaitė, sąrašą, išvardijo jos parašytas knygas ir straipsnius bei apie A. Mikénaitę publikuotus rašinius. Tai labai gražus Akvilės Mikénaitės ir jos nuveiktu darbų atminimas. Ačiū visiems, prie šio triūso prisidėjusiems.

PUBLICATIONS

Beatričė Rastenytė presents the book "The metaphors of fire" by the mythologist Daiva Vaitkevičienė. Based on the petty folklore the book manifests itself as one of the first of this kind. Ona Mažeikienė explores the activities of the famous Lithuanian museum worker Akvilė Mikénaitė and the book about her "Akvilė Mikénaitė. Folk Art – the Purport of Life".

Šventės aidu

Liudvikas GIEDRAITIS

Liepos 5–10 dienomis Lietuvoje (Vilniuje, Kernavėje, Druskininkuose) švytulavo tarptautinis festivalis „Baltica” (kūrybinės grupės vadovė – Vida Šatkauskienė). Tarp daugybės lietuviškųjų folkloro kolektyvų dalyvavo ir 15 sventės šalių – Baltarusijos, Bulgarijos, Bosnijos–Hercegovinos, Bulgarijos, Estijos, Ispanijos, Latvijos, Makedonijos, Norvegijos, Slovėnijos, Turkijos... Jei šventės „sékmes ir nesékmes” aptarinėčiai aš, Liudvikas GIEDRAITIS, tai būtų tik džiaugsmo ir dékingumo liudijimas, nes supeikti ką – vengte vengiu, nes visada terūpi sulasiot į savo dvasią vertingiausius grūdelius, o tų, kurie gal kiek plėktelėjė, neprinokę, – paprasciausiai nepastebėt. „Per manā kraštelj saulálā tekéjā”... – tiek pirmiausia pasakyčiau, nes kas gi yra gražiau ir prabangiau, kai tu, žmogau, štai karališkai sėdi atsilošes krésle savo šaly, savo sostinėj, jos dramos teatre, o priešais tave scenoj vieni po kitų visu šviesumu – šokiu, daina skelbia save, liudija, ką turi gražiausia, ką užgyvenę dvasingiausia, savičiausia, puošniausia, įvairių kraštu savos tapatybės puoselėtojai, ir niekas, joks kraštas vienas kito nepakartos, niekas – visame pasaulyje: kiekvieno išsaugančio savo dvasią, jos išraiškas, vertė nepriłygtama. Liaudies kūryba pirmiausia tuo ir žavi. Kiekvienam Dievo duota „asmeniškai”. Prarasi – niekad niekada ir niekur nebebus... Štai – kokie norvegai laisvi! Jie, atrodo, pačią laisvę ir šoka: kojom, rankom – plačiai, grakščiai, džiaugdamiesi, žavédamiesi savimi, savo buvimu, šiuo šokiu... Žiūrék, kokie makedoniečiai margaspalviai, raudonpakušiai geneliai. Kokie susitelkė šoky, kokie lengvakoja, didžiuliais ratilais lyg vandeniu slidinėjantys margičiuožkai... Hercegovinos nuotaka – nebyliai nebyliai, tyliai tyliai, net kraupu, pradeda, matyt, viso savo sąmoningo žmogiškojo gyvenimo šokį, prie jos nebyliai prisijungia ir kiti, vyrai, moterys – tyliai tyliai, moteriškiems papuošalam pažvanganėjant... Štai flamandų įvairiaspalvės vėliavos švytuluoja tau, skraido, plazda... O va ir broliai, sesės latviukai – išrankūs, subtilūs, kaip visada, vis žydičiai viduje negėstančia savo *lyguo* šviesa... Ką čia įmanoma sugalvot karališkesnio! Juo labiau, kad ir tu pats visoj visų gretoj – ir orus, ir gražus, ir – pats sau, ir – visiem... Et, – toks iš manęs „kritikas”... Rimtesnei šnekai, šventės aptarimui pasitelkim... na šjkart – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto mokslinę darbuotojų tautosakininkę Gražiną KADŽYTĘ bei Vilniaus kolegijos Menų fakulteto Muzikos pedagogikos katedros vedėją etnomuzikologę Da-lią VAICENAVIČIENĘ.

Kad būtų glausčiau, savo klausimų nerašiau (nebūtina), o tik – pašnekovių atsakymų, vertinimų santraukas.

Gražina KADŽYTĖ. Apsisuka trejų metų ratukas – ir vėl Ji pas mus. Tai ir yra gražiausia ir svarbiausia. Vis ta pati ir vis truputėlį besikeičianti, ieškanti savitumo. Pradžioj autobusų vilkstinėm „Baltica” pažirdavo po Lietuvą, nes folklorinis sujudimas dar éjo „iš centro”, reikėjo skleisti tai po visą šalį, vežti užsieniečius, teigti, rodyti, kad tai gražu ir t.t. Dabar bene kiekvienas rajonas turi savą folkloro festivalį, tad „Balticos” šventė pasidarė uždaresnė, „nutūpė” Se-reikiškių parke, ir tai labai gerai, nes jei pažirtų po visą Vilnių, būtų antrieji „Skamba kankliai”. Tomis dienomis vyko bent keli festivaliai – ir „Ežerų sietuva”, ir „Saulės žiedas”. Kiekvienam svarbus savitumo, tapatybės klausimas. „Balticoj” šiemet užderéjo Balkanų kalnai. Ir tai labai įdomu. Tai net perša mintj, kad ši šventė galėtų būti Rytų Baltijos (Lietuvos, Latvijos, Estijos) susitikimu su kokiui kitu regionu: Baltija–Balkanai, Baltija – Pirénai... Žmonės šaudo, Dievas kulkas nešioja: numatom, dirbam, o pasirodo, kad daug yra ir kitų galimybių. Imkim *kulinarinio paveldo* pateikimą: prie Marcieliukės klėties, prie jėjimo į Sereikiškių parką, kur grūstis, kur tos miesto karuselės visai iš kito, materializuoto, nesudvasinto, pasaulio, vieta nepasiteisino, o štai krosnis, stalas perkélus prie estrados ir dar kai puikus Šeduvoš ansamblis, išlaikęs nesuvaidintą, neišmoktą kultūrą ne tik daina-vimu, šokiu, bet – visu gyvenimu, elgsena, etiketu, kartais be atodairos besibraunančiai prie stalų publikai parodė labai gražų pavyzdį (reikėjo tik matyt, kaip šeduviškiai gražiai, vienas kitam pasiūlydami, žiūrēdami, kad neužléktų vienas kitam už akių, vaišinosi) – ir kiti po jų visai kitokie pasidarė...

Apie Sereikiškių parke *koncertuojančius „už krūmelių”*. Yra atsiliepimų esą labai netausojamai kolektyvai, savi ir svečių, koncertuojama praktiskai sau, trukdoma vieni kitiems, esama susierzinimo, nes vienur, patogesnėj vietoj, daugiau žiūrovų, kitur tuščia... Kolektyvams tai gal per didelis krūvis, bet tradicija ateina iš folklorinio sajūdžio pradžios laikų, kai žmonės ir „nulipę nuo scenos” norėdavo šokti, dai-nuoti... Tad ir dabar tos „pakrūmės” – galimybė patiemis kolektyvams ir nedideliam jų gerbėjų pulkeliai švesti savo šventę, kol yra laisvo laiko prieš ar po pasiodymo scenoje. Idėja nebloga, bet tuos „kiemelius”, matyt, reikėtų susieti su atskira kavinuke, staliukais, virtuvyte, kokio amato rodymu. Atsirastų atskiri koncertuojantys, verdantys, besivaišinantys, amatininkaujantys vienetai, būtų labiau matomi, patrauklesni, nes gal ir blogai, kai ansambliai „numetami” į tuščią vietą...

Reklama, reklama... Mūsų folkloro ansambliai jau nebemoka savęs teigt, nūdieniškai tariant – reklamuotis. Folklorinio sajūdžio pradžioj ansambliuose visada atsirasdavo

žmogus, kuris paaiškindavo susirinkusiems, kas jie tokie, iš kur, kodėl dainuoja, ką reiškia... O dabar folkloro ansambliai jaučiasi taip, lyg apie juos visi viską žino, telieka jų pasirodymu gérētis. Daug yra žmonių, kuriems nereikia nieko aiškinti, bet daugiau tokiių, kuriems tikrai daug ką ir nuolat būtina aiškinti, priminti, skelbti. Tuo tikslu gal labai praverstų festivalio pradžioj kolektyvų išėjimai „i žmones“ – senamiestį, naujuosius rajonus, kur didesni sambūriai (aikštėse prie prekybos centrų ir pan.), judriausiu laiku bent trumppai pakoncertuoti, padalyti skrajutes, aiškinti, kvieсти...

Koncertas *Bernardinų bažnyčioje*. Vienas iš tų, kuris visada itin domina žmones. Per tą publikos daugumą ir todėl – sumaištį, deja, jis lyg ir prastėja: dingsta buvęs susikaupimas, šventumo jausmas. Bruzda sulėkština... Sunkiai išsprendžiami dalykai... Gal ir vėl: reikėtų daugiau komentarių, aiškinimo, švietimo, koncerto nuotaikos sąmoningo kūrimo. Tam pasitarnautų pradžioj gal paraginimas išjungti nešiojamus telefonus, paaiškinimas, kad nereikėtų ploti, ko siekiama koncertu, kreipti, kvieсти žmones į susikaupimą, neatsiduoti paviršutiniškumui, erzeliai... Mums, folklorininkams, vis atrodo, kad turim savą išsiugdytą publiką, ir jau

nebéra reikalo ką nors aiškinti, bet ta publika nuolat kinta, joje daug naujokų, prašaliečių, tad nuolat reikia aiškinti „žaidimo taisykles“.

„*Vilniaus kalneliai skambėjo*“ (ant Gedimino pilies kalno). Valstybės dienai skirtas koncertas. Puikus renginys: vaikų ansambliai iš Lietuvos, svečių ansambliai – visi kaip tik tie, kuriems labai pravartu pasižvalgyti į Vilnių nuo Gedimino kalno. Mažoka ten publikos, bet tai neblogai: dideliams sambūriui ten mažoka ir vietas. Be to, publikai gal ir taip perdaug atiduodama, nieko nepasilikendant sau. O čia – puiki proga kolektyvams būtent vieniems kitais pasigrožėti, pažinti, save parodyti...

Tris dienas besitęsus „dviguba programa“ *Sereikiškių parko*: koncertas nuo 16 iki 19 ir toliau – vakaronė. Darbo dienomis nuo 16 valandos – tikrai per anksti, nes žmonės ima rinktis po darbo apie 18 val. Taigi kolektyvai gal be reikalo varginami, gal tą laiką galima būtų paskirti jiems patiemems – pažintiniams, ekskursiniams reikalui.

Koncertai LLKC salėje (ši kartą – Lazdinių–Adutiškio folkloro ansamblio ir „Kūlgrindos“). Ten susirenka visada rinktinė publika, sakytum, folkloro gurmanai, vyksta ten labai

2005-ųjų „Baltica“. Keijiči Kagi nuotrauka

geri dalykai, teikiantys visokeriopos naudos – apmąstymams, dvasiai. Tokių reikia gal net daugiau...

Baigiamasis koncertas Akademiniame dramos teatre. Folkloro ansambliams itin tinka to teatro salė pirmiausia tuo, kad yra nuo lubų nuleisti mikrofonai ir iš kiekvienos vietas scenoje viskas puikiai girdėti – „pagaunami“ visi scenoje šnekantys... Gerai, kad daug ansamblų dalyvavo, gerai, kad nebūtinai pilnų, tik pavieniais žmonėmis iš jų. Gera koncerto kompozicija, įreminimas: mūsiškių pasirodymai, vidury – svečių. Labai puikus buvo pabaigos sumanymas, tik gal įgyvendinimas ne visai nušlifotas: užsižaista, viskas kiek užsišesė... Tačiau jei būtų užbaigta standartiškai, valdiškai, valstybiškai, su „aukščiausios valdžios“ išėjimais į sceną, niekas, žinoma, ir nekritikuotų, nekibytų, bet – būtų nuobodu...

Amatų pristatymo kokybė. Gal šiek tiek trikdo tas „išri-

kiavimas“, sukimšimas į vieną alėją. Atrodo, dalį amatų nukreipus prie ansamblų „po kiemelius“, būtų kiek geriau.

Folkloro grynuoliai? „Balticu“ rengėjai skelbia siekią patiekti „folkloro grynuolius“, bet, kviesdami svečius, neišveniamai rizikuoją: iš atsiunčiamo vaizdo klipo, pateikiamų duomenų apie ansamblį labai sunku susidaryti pilną vaizdą. Antra vertus, yra ir taip: neįmanoma suprasti tolimų kultūrų ir joms atstovaujančių kolektyvų – ar grynuoliai, ar ne. Kas mūsų akimis gal atrodo dainų ir šokių kolektyvas, jiems paties gal – grynuolis. Štai ispanai: išeidami į sceną kanifolia pasitrina, kaip balerinos, batelių padus, tik tada šoka... „Grynuoliai“ ar ne? Kas tai? Scena keičia ir kiekvieną ansamblį. Pasinaudojai mikrofonu – „grynuolis“ ar ne?!

Labai reikšminga festivaliu ir dar viena – grupių palydovų, „globotojų“, problema. Juos reikia ugdyti. Jie turėtų būti profesionalūs, kaip ir organizatoriai. Vieną iš tokių, Emilią Guobienę, turim. Globodama šjkart belgus, ji sugebėjo surasti laiko, kad kiekvieną rytą aptartą, paaiškintų, kokias dienos programą prasmę, išsiaiškintų, ką ansamblis iš savo repertuaro galėtų pateikti labiausiai tą prasmę atitinkančio. Štai kaip reikėtų, o ne paleist ansamblius greitosiomis rodyti, ką patys užsimano. Tam reikėtų gal ir specialiai skirti laiko, koncertavimą „patraukiant“ į vakarą... Gal tai padėtų bent iš dalies išvengti ir kai kurių kolektyvų programos vienodumo, kartojimosi... Sie klausimai, atrodo, verti „kürybinės laboratorijos“...

Belieka pasidžiaugti, kad kažkas vis turi ūpo ir ištvermės surengti tokią šventę, viską joje sustyguot, kad išlieka tradicija, yra ir ieškojimo, kaitos. Jei festivalis kartotų pats save, vyktų pagal išankstinius standartus, šablonus – nei įdomu, nei šnekėt apie ką būtų... Šalia tradicijos turi klostytis ir nauji atradimai. Būtent tai atitinka folkloro sampratą. Nusikalstume protėviams, jei tik atkartotume, kopijuotume juos. ieškojimai palaiko tradiciją, tuo pačiu gelbsti nuo nuobodumo, nes kol galvoji – nenuobodu, kol viskas vyksta – nenuobodu (daug naujumo, nežinomumo) ir kai jvyksta – nenuobodu, nes yra apie ką šnekėt. Šioji „Baltica“ tradiciškumo bei kaitos santykio požiūriu buvo tikrai nenuobodi, ir tai labai gerai.

Dalia VAICENAVIČIENĖ. Kasmet, kai gegužę Vilniumi praūžia „Skamba kankliai“, ateina mintis: o kur gi šiemet bus „Baltica“? Nesi nori likti vakuumė. „Balticos“ laikas – atostoginis, tad galima visa esybe pasinerti į jį, pasidžiaugti kolektyvų įvairove, grožiu, šventės teikiamais malonumais. Tad pirmas pageidavimas: nesvarbu, kurioj šaly „Baltica“, – kad būtų išsamesnė informacija ne tik apie vykstančią Lietuvoje, bet ir Latvijoje, Estijoje. Atstumai nėra dideli, daug kas nukeliautų ir į Rygą, ir į Taliną. Kitaip – dingsta bendrystės idėja. Kita vertus, pats pavadinimas Baltica liudija pirmyni sumanymą – jungti mus, tris Baltijos šalis, tad būtent jų kolektyvų kiekvienoj šventėj turėtų būti daugiau nei po vieną (gresiantį visai „iškrist“). Mums labai pravartu geriau pažinti jų tradicinius dalykus. Per „Balticas“ visur pilna svečių: jiems tuo pačiu galėtume teigtis mūsų, trijų, bendrumą, mus kaip atskirą regioną...

Sereikiškių parkas ir visa, kas ten vyko, vyksta... Puiki vieta, ne kiekvienas didmiestis tokia, istoriniu, gamtiniu

2005-ųjų „Baltica“. Keičiasi Kagi nuotrauka

požiūriu, išskirtine vieta, gali pasigirti, bet kas ten vyko „Balticos” metu – vyko per ilgai: 4 pilnos dienos ten – perdaug: dvelktė ištęstumu, iš dalies pasikartojimu. Be to, koncertų pradžia 16 val. per ankstyva: penki koncertavimo židiniai įsižiebia vienu metu, o žiūrovų per visą didžiulį parką koks šimtas, ieško pirmiausia egzotiskų pasirodymų, o kiti labai geri kolektyvai koncertuoja patys sau. Vieni – nesurandomi, pro kitus praeinama kaip per koridorių, nes akį traukia scena. Gal užtektų ir dviejų trijų „židinių” (Tai labai svarbi tema naujiems apmastytiams). Jaunimėlis pirmosiomis dienomis ten pasigedo šokimo, šokių mokymosi su svečiais...

Tautodailės, amatų pristatymas, akivaizdu, geřėja, vis labiau džiugina: dingsta buvęs tik paprastas turgelis su Gariūnių prekėmis, kiniškais pieštukais, kepuraitėmis, tarp kurių mėtėsi keli tautodailininkų dirbiniai... Škark gal dar ne visa amatų įvairovę atspindėta, bet jautėsi atrinktumas, žavėjo puodžiai, žiedėjai, kalviai. Gražu į visa tai žiūrėt net ir vien kaip į ekspoziciją. Gerėja tie reikalai, tad vis kiti geri meistrai norės čia save parodyti. Gal nėra tokio perkamumo, kokio norėtusi, bet, galų gale, gal meistrams pirma reikia įrodyti savo prekės vertę. Mūsų dienomis save reikia teigti, ugdyti žmonių skonį, pratinti įsigyti ne tik tai, kas praktiška buity...

Miesto aikštės, skverai, parkai... Judriose vietose (Katedros, Rotušės aikštėse, prie prancūzų ambasados...) pasirodymai – labai gerai, tik ten gal labai praverstų reklama, stendai, liudijantys, kad ne tik čia „Balticos” renginiai. Taigi vėl pasigendama nuorodų. Jų galėtų būti visur, kur gausiau žmonių – Pilies gatvėje, Lukšikių aikštėje, prie didžiujų prekybos centrų...

Žmogaus sutvėrimas Bernardinų bažnyčioje, kurioje koncertai visada gerai sumanyti, su savo prasmine tema, kupini gerų idėjų, simbolikos. Gera, nors sunkiai aprépiama, įkūnijama, tema buvo ir škark, bet stigo paaiškinimo, koncerto idėjos išsamaus išdėstymo, kad norima sukurti vientisą žmogaus, pasaulio sutvėrimo įvairių šalių tautosakoje vaizdą. Gal tada nebūtų nė tu plojimų, neišvirstų viskas tik į koncertą. Ne visi ir lietuviai suprato sumanymą, o užsieniečiai – juo labiau: pasimetimas jautėsi, užtęstumas. Tokie renginiai (turj aiškią idėją, siekiantys minties, sumanymo, vientisumo) turi būti gerai surepetuoti, su svečiais tai atliliki neįmanoma, tad pagrindinis „krūvis“ (gero sumanymo ir gero įgyvendinimo) turi atitekti patiem, o svečiai galėtų būti tik pasveikinti (nes tai pirmasis festivalio koncertas), trumpai prisistatyti... Ir dar: nežinia, ar bažnyčia yra geriausia vieta pradėti festivalį, čia galėtų būti tik vienas iš sakralių vakarų... „Balticos“ tėsiasi, džiugina... Be abejo, rengėjų norai, sumanymai visada aukštesni, platesni, nei sąlygos leidžia

2005-ųjų „Baltica“. Keiji Kagi nuotrauka

igyvendinti. Iš užsienio atvažiuoja daugiausia muzikiniai kolektyvai, o jiems (patiem) dar reikia ir maistą pateikt, ir amatą kokį rodyt. Tam turėtų būti mažiausiai trys skirtinges grupelės. Iš svečios šalies įsimestas duonos kepalas ar koks kumpis, ar specifiško gérimo buteliukas gal menkai teliudi ja apie tradicinį maistą...

Kūrybinės laboratorijos. Pavadinimas labai aptakus, konkretaus nieko nepasakantis, tad gal ir publikos „netraukiantis“. Tokiais atvejais norėtusi konkretumo: šnekėsim, tarkim, apie vaikų folklorą, ar – choreografinį folklorą... Temų daug.

Tuo pačiu gal turėtų būti aiškiai apibūdinama, kuri kam skirti.
Labai turiningi „Balticoj“ yra buvę (dingę) filmai...

Koncertai (Šikart Lazdinių–Adutiškio ir Kūlgrindos) Lietuvos liaudies kultūros centro salėje visada labai pageidaujini, bet 18 valandą – „bendras“ laikas (parke koncertuoja penkios scenos!), visi nori matyti visumą, o 21 val. penktadienį – jau „diskotekos laikas“, jau sunku susikaupti subtiliems dalykams... Ištrypsta visa tai, pasimeta „pasirinkimų gausoj...

Vaikų koncertas „Vilniaus kalneliai skambėjo“ ant Gedimino kalno. Sumanymas išskirtinai gražus: Valstybės diena! 12-ą valandą! Vaikai dainuoja ant Gedimino kalno! Ką dar galima sumanyti prasmingesnio! Tačiau tą dieną Vilniuje buvo tiek daug renginių (tuo metu gaudė ir vaikų dainų šventė), tad taip išėjo, kad folkloro ansambliai tik vieni kitus žiūrėjo ir klausėsi. Bet ir tai labai gerai: vien jų buvo daug, vaikai vieni kitiems buvo kaip tikrai besidžiaugiantys žiūrovai. Puikus vaizdas: pilnas kalnas tradiciniai drabužiais apsirengusių vaikų!

Žmogus. Tokia buvo šventės tema, bet jei ji nebūtų įvardyta lankstinukuose, atrodo, nelabai kas ją ir atsektų. Be to, svečių kolektyvai, įsisukę į festivalio sūkurį, nori patiekti įdomius šokius, skambiausias dainas, nelabai linke prisirišti prie peršamos temos, tad tarptautiniuose festivaliuose tema nemenka dalimi taip ir lieka tik lankstinukų puošmena...

Vaikų kolektyvai: juos reikėtų pateikti greta kitų kaip viškai „normalius“ folkloro ansamblius, nereikėtų „varyti į getą“ (skirti atskirą dieną). Klaidinga manyti, kad vaikų kolektyvus žiūrės tik vaikai, juk ir suaugusiesiems tai įdomu. Visur rimtuose koncertuose, vakaronėse greta suaugusiuų turėtų skambėti ir gyvybingi vaikų folkloro kolektyvai, jie koncertus tik pagyvintų.

Didelė dalis svečių ansambliai – tarpiniai tarp liaudies dainų ir šokių ansambliai bei – folkloro. Mes tokius gal net ir neturim, tad juos gerai skiriam. Gi užsieniečiai, tarkim, muzikuoją visiškai tradiciškai, o šoka jau beveik „balerūniškai strainai“, grakščiai, delikačiai, „žingsnus dėlioja“. Mūsų folklorininkai dažnai liguistai išgyvena dėl to „negrynuoliškumo“, bet traukinys jau toli nuvažiavęs. Nereikia piktintis ir tais „tarpiniais“ ansambliais, jie gyvuoja, jie efektinė, atkreipia dėmesį į tradicinę kultūrą. O į grynuolius reikia labiau atkreipti dėmesį, tikint, kad žmonės gerai skiria vertybės...

Apipavidalinimas, vizualumas... Pirmiausia: gerai, kad nelijo, bet stogo virš scenos Sereikiškių parke taip ir nebuvovo... O tas pilkai mėlynas sceninis apipavidalinimas su senaisiais runų ženklais – nei spalviškai (pilka, mėlyna), nei prasmiškai nėra mums, lietuviams, būdingas. Nebent jei būtų koks paaiškinimas, bet jo nebuvovo... Vidurvasaris, atitinkamasis ir spalvos turėtų būti, o ten – ir sintetinės medžiagos, ir kompiuterinė faktūra, ir spalvos – nemūsiškos... Svetimo-ka... Kiemuose – dryžuotos palapinės, kuriose, atrodo, tik prekiauti dešrelėmis, o ne dainas dainuot: turgiška...

Baigiamasis vakaras buvo įdomus. Vis rūpejo žiūrėti į jį ne Lietuvos žmogaus, bet svečio akimis. Šiuo požiūriu jis

neblogai atrodė, nes svečiai dažniausiai tik „pasigaibsto“ svečioj šaly, o čia galėjo pamatyti bene geriausius mūsų folkloro pavyzdžius, daug tikrų perliukų. Tai džiugina. Kiek neaiškumo (vestuvės? Užgavėnės?) buvo su tuo pabaigos šurmuliui. Bet kai paaiškėjo – viskas „grįžo į savo vėžes“. Juk „balaganus“ lietuviai išties mėgsta, viskas šventėse sumišę: štai „nusega vainikėli“, štai – vėl balaganas, vagia nuotaką... Nesam tokie rimti, ramūs ir egzaltuoti, kaip gali atrodyti, ne vien ragais iškilmingai pučiam ar sutartines susikaupę vaikštoms. Mégstam ir pasišaipyti, pašėliot, tuo tikslu personažų įdomiausią prisigalvot. Juk net Kalėdų antroji dieja – „balaganėlis“. Tad viskas gerai: taip ilgai rimti sédėjom, tiek „liūliavom“, pabaigoj galima ir padūkt...

„Baltica“ ir jaunimas. Kai jauni žino, kad renginys bus skirtas tikrai jiems, jie ir eina į jį: Varnių bliuzo naktys, Platelių rokas... Reikėtų padirbėti, kad „Balticos“ būtų ir jaunimo „fiestomis“. Erdvės tam plačios. Nebūtų blogai, jei tarp tradicinių folkloro kolektyvų įsimaišytų ir postfolkloro grupės, jos tikrai „atviliotų“ daugiau jaunimo, kuris čia pamatyta ir tradicinių dalykų, prie kurių jei neprieina, tai jiems jų ir netruksta. Jei norime jaunimo, būtina sudaryti sąlygas pašokti, jdarbinti iš jaunimo ką nors populiarinti tą festivalį: palakstyti po miestą, pareklamuotų įvairiau, o lankstinukai jau iš anksto turėtų būti ir baruose, ir viešbučiuose, klubuose... Žmonės nėra blogesni dėl to, kad nepažsta folkloro. Turim patys eiti prie jų, baigėsi labas, kai jie ējo pas mus. Jaunimas taip pat dažnai visai nieko rimtesnio nežino apie folklorą. Yra tik oazės: kai kurios mokyklos, žygeiviai, pavieniai šviesūs žmonės, o neigimo dozė milžiniška. Be to, dėl televizorių „Duo-kim garo“, „Gero ūpo“ vertybiniu požiūriu viskas taip susimaišė, kad jaunimas pradedą neigtis viską, kas susiję su folkloru, praeina ūpas net skirti „tikra – netikra“. Vertybų aiškinimo, deja, nėra, todėl atsiranda tik neigimas...

Santrauka to, kas pasakyta, ir kas *pageidautina „Balticoj“*: kad dalyviai nepervargtų, kad gerėtų reklamos kokybė (gal tada būtų daugiau auditorijos), kad Sereikiškių parke mažiau būtų kiemų, kad koncertai ten prasidėtų vėliau, kad daugiau būtų aiškinama ir kad – įvairiomis kalbomis (nes Pilės gatvė pilna užsieniečių, kurie, sužinoję apie „Balticą“, „alų gert“ ir tuo pačiu – koncerto pažiūrėt galėtų patraukt į Sereikiškes): „Baltica“ gi – *tarptautinis festivalis...* Milžiniško darbo vaisius tas festivalis. Galima tik pasigérēti jų rengėjų ryžtu, pastangomis, atsidavimu šventei, džiaugtis, kad tokia yra ir viltis, kad bus.

ALL AROUND

The echo of the holiday

Liudvikas GIEDRAITIS

Based on the international festival *Baltica*, which took place in Lithuania (Vilnius, Kernavė, Druskininkai) 5 to 10 of July, Liudvikas Giedraitis has interviewed Gražina Kadžytė, the folklorist and academic worker of the Institute of Literature and Folklore and Dalia Vaicenavičienė, the ethnomusicologist, the head of the Department of the Pedagogy of Music at the Faculty Art in the College of Vilnius.

Ūžia Klaipėdos miestužis

Klaipėdos etnokultūros centro rengiamos stovyklos–šventės „Vėlungis”, jomarko prie „Meridiano” skvero, Joninių ant Jono kalnelio ir kitų tradicinės kultūros akcijų pakedenimai

Gražina KADŽYTĖ

Šiaip jau, patekės į Klaipėdą, nusiteiki veiksmui, nes, jei sutiksime su Klaipėdos etnokultūros centro vyriausiaja etnokultūros specialiste Valerija Jankūnaite, ten, t.y. Klaipėdoje, – Vakarai, o Vakarų mentalitetas yra veiksmo pamatas. Kol kitas ilgai rutulios kilusių mintj, klaipėdiškis ims ir padarys tai arba išmes iš galvos, jei ši pasirodytų ne itin reikšminga.

Klaipėda paslaptinga, kaip ir visi ją supantys „klampios (arba klaipios) pėdos” smėlynai, kaip tie Baltijos vėjai, nuūžiantys siaurų senamiesčio gatvelių „šachmatais” ir niekada nepaklystantys... Rodos, aiškiau nebegali būti: Antrojo pasaulinio karo galutinai sugriautas, visiškai ištūstėjęs miestas – naujas, XX a. vidurio kūrėjų. Bet iš kur tada tas *genius loci* – vietas dvasia, taip raiškiai sušvintanti kiekviename, oriai ištarianciame: „Aš – klaipėdiškis”? Nesvarbu, kokios kilmės jis būtų, – žemaičių, dzūkų, aukštaičių, sūduvių ar... Nesvarbu netgi, ar esi čia gimęs, ar tiktais margaspalvis studijų ratas tave čia įsuko. „Kai jaunimas švenčių metu ima skanduoti: „Mes mylime Klaipėdą”, – sako Klaipėdos etnokultūros centro vyr. specialistė Valerija Jankūnaitė, – aš puikiai žinau, kad tai – ne tuščia manifestacija. Tai – nuoširdi tiesa”.

Klaipėdos etnokultūros centras įsikūrės fachverko stiliums namuke, senamiesčio Vežėjų gatvėje, yra tarp teatro ir turgaus, tarp kruopščiai išsaugotos miesto senovės ir kasdien naujaus pavidalaus ateinančios nūdienos. Jo duris nuolat varsto tiek senoliai kraštotyrininkai, lietuvininkų praeities tyrejai, tiek mažieji mokyklinukai, atėję „šio bei to” sužinoti, išmokti.

Dažniausiai Klaipėdos (ir ne tik jos) pirmokėliai (ir ne tik jie) gimtinių pažinimo mokslus pradeda nuo ekskursijos „Po Klaipėdos miestužį”. Pirmoji dalis – pasivaikščiojimas po

Airida Kupetienė „Vėlungio” stovykloje – šventėje klaipėdišku būdu pynė mergaitėms kasas.

Svečiai – „Podolianočka” iš Ukrainos.

Žuvienė patiko ir svečiams, ir klaipédiečiams.

Stovykloje vaikai išmoko molio žiedimo paslapčių.

senamiestį, tada akys mato restauruotą realybę, o vaizduotė, įkandin pasakotojo, piešia Danėje iškylančius praėjusių šimtmečių okeaninius laivus, jvairiakalbių pirkliai jvairiaspalvius apdarus, jomarko gausmo prisipildo Kepėjų, Kurpių ir kitos var dinės gatvelės, tarsi mediumas iš praeities ūky kelty kadaise buvusių pastatų ir žmonių atvaizdus... Antroji dalis – maloni vakaronė centro salėje arba kieme, iš kurios išsineši išmokta žaidimą, šokį ar dainą, įsidémėtą posakį, aibę klausimų, į kuriuos atsakymo jau parūpus ieškoti pačiam...

Todėl vienąkart prasidėjusi draugystė jau nebeintrūksta. Štai mergaičiukės, sutūpę ratu, klaipédietišku būdu pynioja, rango viena kitai kasų ringes. Ak, tai turbūt ansamblėtės iš „Kuršiukų“, „Alkiukų“ ar „Vorusnélės“... Mat Klaipėdoj, kaip reitai kur kitur, vaikai į vyresniuosius lygiuoja ne šiaip jau prie šono prisiglausdami, bet kurdami kažką panashaus, tačiau savo. (Plg. „Kuršių ainių“ – „Kuršiukai“, „Alka“ – „Alkiukai“, „Vorusnė“ – „Vorusnélė“). Bet ana ten žvalgosi pora jaunų mamų, čia apsilankiusių tiktais dėl to, kad jų dukrelės užsispyrė turėti tokius kasų vainikelius kaip anava tų mergaičių. Taip jau atsitiko, kad noras auginti kasas ir jas savitai įmantriai pinti per folkloro ansamblius sugrižo ir vėl prigijo kaip naujas klaipédietiškas stilius. Taip ir levos Simonaitytės aprašytieji delmonai iš dailininkės Elenos Matulionienės organizuotų parodų, iš folkloro švenčių plūstelėjo į dailiųjų darbų pamokas mokyklose, adaptuoti, modernizuoti, pritaikyti prie šiuolaikinės aprangos, vėl tapo tikrujų klaipédietiškių „skiriamuoju ženklu“, netgi įdomesniu, slépiningesniu už visuotinai pamėgtas „dryžiasias sielas“ – jūrinikes su tokiomis pat kepuraitėmis.

Mažas namelis dūzgia kaip avilys. Kas diskutuoja, kas muzikuoja, kas klausosi, įknibės į rankdarbį (mat sugalvojo naujai papuošti savo taučinį kostiumą), kas planuoja jau ateinančių metų „Vėlungio“ – vaikų ir jaunimo folkloro šventės – seminarus, žaidimus, pamokėles ir ritualus, kadangi Klaipėdos vaikai ir jaunimas turi savo, festivalinę, netgi tarptautinę „Vėlungio“ stovyklą.

Viena iš Baltijos žvejų senovėje sugalvoto žodžio prasmį – šiltas, lengvas, žaismingas pavasarinis vėjas, budinantis žemę ir vandenį, todėl gegužės pabaiga „Vėlungiui“ – pati ta. Tie, kurie rudenį, žiemą ir ankstyvą pavasarį stropiai mokėsi, lankė vaikų folkloro ansamblį (o jų Klaipėdoje net 15!) repeticijas, noriai talkino savo mokyklų, Etnokultūros centro ir kitiems miesto renčiniams, sulaukia vertos dovanos –

trijų dienų ir trijų naktų „Žuvédros” poilsia-vietėje, kurių kasdienes pamokas gali iškeisti į molio žiedimo bei lipdinį, juostų audimo, medžio drožinėjimo, akmenelių kompoziciją, klapėdieriško kasų pynimo, netgi vaško žvakių liejimo bei įvairių žvejybos gudrybių mokslus! Žvezjas Česlovas Stonys, keramikas Raimundas Prirockis, medžio darbų meistras Stanislavas Jonikas, juostų audėjos Elena Matulionienė, Vitalija Monkienė, palangiškė kasų pynėja Dalia Kasčionienė, žvejiškų ir kitokių judriųjų žaidimų mokytojas Gediminas Macijauskas ir kiti, vieni kasmet, kiti pramaišiu tam aukoja kelias laisvesnes dienas. Ta nuostaba, kad pernai stovykloje žvakes lieti mokė viešnia iš Dzūkijos nacionalinio parko Ona Drobeliénė, o dabar jau pati Valerija ir jos jaunoji kolegė Vida Kasperavičiūtė iš „Audenio” jaunimo sambūrio kaip niekur nieko darbuojasi, ne vienam patvirtina patarles „Ne šventej

puodus lipdo” arba „Žaisdami žaisti, dirbdami dirbtu išmokstame”. Apie Loretos Zenkevičienės ir keturių jos atžalų – Agnès, Monikos, Gedminos ir Kristijono demonstruojamas akmenelių ir kitų jūros dovanų kompozicijas iš pradžių daugelis tyliai apstulbę vaikščiojo, paskui vaikai su vaikais itin greitai rado bendrą kalbą ir jau pulkų pulkais nešësi iš pajūrio ką tik

„Žuvininkų kiemo” linksmybės.

Baigiamajame „Vėlungio” stovyklos–šventės renginyje „Žuvininkų kiemas” nestigo dainų.

gražesnio užtikė, dėliojo šiaip ir anaip, dažė įvairiausiomis spalvomis, vieni kitiems atminimui dovaningo... Didžiausi šeštadienio popietės kūriniai – pakrantės smėlio pilys – taip pat buvo kuo puikiausiai dekoruotos. Na, o jeigu per būsimas Velykas kai kuriose klaipėdiškių šeimose ant margučių sušvis dar neregėti motyvai, tai greičiausiai bus stovyklos svečių iš Ukrainos nuopelnas...

Nors pustrečio šimto vaikų, susibėgę iš pačios Klaipėdos, prisikvietę draugų iš Palangos, Juodkrantės, Šilutės, jau ir šiaip turi kuo pasimatuoti, per metus nuo pernykščio „Vėl lungio“ naujai išmoktu pasidalysti, tačiau tolesni svečiai – dar smalsiau. Pernai visus stebino viešnios iš Suomijos, džiugiai krykštavusios, mūsų supratimu, dar beveik lediniame Baltijos vandenye ir ratą po rato pridainuodamos sukusios savo gana lėtus ir ramius sukinius. Šiemetiniai svečiai iš Ukrainos – labai savito, autentiško (kurgi ne, juk drabužliai iš tikrų močiučių skrynių pravėduoti iškelti, balseliai – kaip vargonai!) vaikų folkloro ansamblio „Podolianočka“ nariai. Jų pagrindinis repertuaras taip pat giliai senovinės, todėl ne itin trankus jau folkšoko terminą atradusiam mūsų jaunimui, tačiau Ažuolupės privačioje mokykloje susitikę

su įvairių pomėgių, įvairių stiliių gerbėjais, Ukrainos moksleiviai žaisminga, folkloriniais šokiais perteikta pasaka apie miegančią karalaitę, išvaduotojų karalaitį ir išvytą raganą sulaukė visuotinio pripažinimo, palydėto smagaus juoko ir plojimų. Kaipgi tat nepabandysi pasišnekūčiuoti visomis įmanomomis suprasti kalbomis, nepasidomėsi vieni kitu gyvenimu? Todėl netgi itin rūpestingi vadovai, iki išnaktų tolydžio apsukdami ratus po nesibaigiančiais pokalbiais šiušančią stovyklavietę, varu nevarydavo miegoti, tik primindavo, kad laukia kitos dienos darbai, repeticijos ir itin atsakingas sekmadienio koncertas tėvams bei Klaipėdos miesto visuomenei.

Metai iš metų kiekvienas stovyklautojų veiksmas nuo pirmosios iki paskutiniosios buvimo kartu valandėlės klostosi į tam tikras apeigas, bet kokia vaikams tikusi ir patikusi paskaita, žaidimas, pasakų, sakmų ar šiurpių valandėlė pri-
valoapti tėstine stovyklos savastimi. Neapsakomai talpus tas vaikystės pasaulis! Todėl šlovė Klaipėdos etnokultūros centro šauniosioms moterims ir jų pagalbininkams – ansambliu vadovams, Klaipėdos universiteto ir Klaipėdos kolegijos studentams, globėjams bei rėmėjams, suprantantiems, kad vaikų laikas bėga nesulaikomai greitai, ir to, ko nesuspėjai atiduoti jiems šiemet, kitąmet gal jau ir nebebus kam paimti. Taigi organizatorių ketinimai „palengvinti savo naštą“ (vaikų stovyklas organizuoti kas antri metai) sutirpssta nuo vaikų tikėjimo, kad kitaip negali būti, ir dar karštessnio laukimo, o kaipgi visa tai vėl išsipildys? Karšti netgi tie pajūrio akmenėliai, ant kurių visi surašė savo adresus ir viltis.

Beje, vasara Klaipėdos etnokultūros centre, prasidėjusi „Žuvininkų kiemu“, užbaigiančiu „Vėl lungio“ stovyklos atradimus, atvėrė vartus kitiems renginiams, į kuriuos galima ateiti vienam, galima su draugais, o geriausia – su visa šeima ir gimine. Kiekvieno antradienio popietę darbo su moliu patirties moko ne kas kitas, o Klaipėdos moksleivių savi-
raiškos centro keramikos studijos „Žiezdrė“ jaunieji meistrai, turintys teisę gabiausiams mokiniams išduoti „Jaunojo pameistro licencijas“, kurios suteiktų teisę netgi įspūdinguose Klaipėdos jomarkuose kaip dideliems dalyvauti! Tokie mokslai yra verti vargo, mat didžiaisiais kruziniais lai-
vais atplaukę turistų pulkai visų pirma puola fotografuoti besidarbuojančius senųjų amatų meistrus, ypač vaikus, to-
ki amatą „perkandusius“, akimis gano, girdami nepergirdami, džiaugdamiesi neatsidžiaugdami. Todėl tokia išdidi mo-
čiutės staklėse pakojas renka, skietu pyškina Editėlė, nesi-
derėdami šypsosi, tačiau proga patikrinti savo anglų kalbos įgūdžius džiaugiasi jaunieji keramikai ir juostų audėjai, na,
o Zenkevičių šeimos mergaitės, gintaruotais lino drabuž-
liais papuoštos, šalia akmeninių kompozicijų dar ir kankle-
lėmis skambina. Taip jos laimi visokeriopai, mat turistai ne-
vienodo sukirpimo, ir tuomet, kai vieni entuziastingiau čiu-
pinėja, klausinėja bei patys mėgina perprasti lietuviškų rank-
darbių paslaptis, kiti negali atsiplėsti nuo šokančių ir dai-
nuojančių, ypač vaikų ansamblių. Kai randi progą priminti,
kad tokį vaikų ansamblį Klaipėdos mieste yra net pen-
kiolika, o septyni iš jų, Margaritos Macijauskienės sutelkti,
dalyvavo šiemetinėje Lietuvos moksleivių dainų šventėje ir

Vienas iš jomarko prie „Meridiano“ skvero demonstruojamų amatų – žvakų liejimas.

„Balticos“ festivalyje, nuostabos šūksnių ir pagyrimų pažyra dar gausiau. Ypač smagu smalsius keliauninkus motyti tėviškės šokių bei žaidimų. O nemokėjimas! O norėjimas! O juoko ir smagumo visiems! Teisybės dėlei reikia pridurti, kad ir kiti, ne folkloro išauginti, Klaipėdos miestelėnai, patekė į jomarko aikštę, nėmaž nesiprašydina šokdinami, o dažnai ir be kvietimo įsijungia į ratelius. Gal tam jau turi poveikio šios vasaros antradieniai, kai po keramikos pamokų vaikų susirinkti atėjė tėciai ir mamos kartu su jais gali neskubėdami pavakaroti „Senamiesčio folkloro vakaruose“?

Na, ko gero, didesnė tikimybė, kad šio Klaipėdos laisvumo linksmintis šaknys yra jau daugybę metų vykstančiose Jūros šventėse. Kiek savo akimis esu mačiusi pušiaunakčio improvizuotų „chorų“: *Per šilelį jojau – nuo kumelės drift!* (visi sutupia) / *Sédžiu ir galvoju, kaip čia reiks užlipt* (visi pašoka) – nieko ypatinga, nuzulintas posmelis, elementarus veiksmas, bet visiems linksma.

Kita vertus, nuo anų laikų daug vandens jau nutekėjo, o klaipėdiškių švenčių patirtį papildė to paties Etnokultūros centro organizuojamas tarptautinis folkloro festivalis „Parbėg laivelis“, kuris sunėša Klaipėdon šimtus svečių iš viso pasaulio. Tada tai ir išsiskleidžia svetingo, visoms etninėms kultūroms palankaus miesto dvasia spalvingomis eisenomis pagrindine H. Manto gatve, koncertais gatvėse, aikštėse, skveruose, prekybos centruose, visur, kur tik yra lopelis žemės smagiam šokiuui sutrypti. Būtent per šiuos festivalius, per norą pažinti jvairių tautų, jvairių kultūrų kulinarinį paveldą, dailiuosius amatus, taip pat ir savaisiais pasididžioti, Valerijos Jankūnaitės atkaklumu į Klaipėdos senamiestį, vėliau į aikštę prie „Meridiano“ burlavio sugrąžintos senųjų pirklių ir jūreivų miesto jomarko tradicijos, akivaizdžiai atkurtos per vaizdingus pasakojimus iš tų pačių Valerijos vedamų pažintinių ekskursijų. Dainos ir muzika ant vandens – tai reginys Danės upėje, kur laivai tampa judriomis scenomis, o krantines gulte apgula margaspalvė publika. Festivalio klubai, iki paryčių šurmuliujantys Etnokultūros centro kiemelyje, kuris juo toliau, juo labiau aିškėja esas per mažas veikėjų ir smalsuolių gausai... Visa tai vainikuojančios vakaronės Smiltynės žvejo sodyboje, dainingi saulėlydžiai ant kelto ties jūros vartais ir žvejiškos naktys su degančios smalos statinėmis ir laužais ant vandens.

Joninių gegužinėje ant Jono kalnelio buvo pagerbiami Jonai, Janinos ir mažieji varduvininkai.

Beje, šiuos gali išvysti netgi tuomet, kai metiniame reneginių plane néra išrodytas „Parbėg laivelis“, kadangi ne ką mažiau nei Jūros šventę liepos pabaigoj verta aplankytı Klaipėdos Jonines tikrame Jono kalnelyje, kuris supasi tarp vandenų Danės pašonėje. Kaip niekas kitas, Klaipėda apdovanoata gamtos ir žmogaus bendro darbo kūriniu, tarsi tam tyčia skirtu Joninių gegužinėms! Salos kalnelio viršūnėje telpa muzikantai, dainininkai, pasakotojai ir kitokie veikėjai, gražios vienkartinės, tuoju nušviesiančios naktį dekoracijos – žolinės „raganos“, statinės ant stebulinių karčių... Apačioje, šokiu ir žaidimų aikštéléje, laukia didysis apeigų laužas. Nori kartu siausti, šokti – pereik tiltelį ir paduok ranką kviečiantiems į ratą. Nori ramiai pasižiūrėti – prisésk niekieno neklidomas anapus vandens, pylimo šlaituose... Jaučiamas įsigudrina, išsinuomojë valtis, gražiai plūduriuoti tarp abiejų krantų, supami plaukiojančių laužų ir žvakutėmis žibaničių vainikų...

Taip ir ūžia Klaipėdos miestužis, visoms šventėms ir visiems vėjams atviras. Laimė, kad čia tie vėjai senosios išminties neišpusto, kartkartėmis vis primirštus kłodus atidengdami, sena į naują gražiuoju perkeisdami, kur ką užtikę, savaip išbandydami. Šitaip daugiau iš senosios spaudos ir raštu bei dinastinių klaipėdiškių, su kuriais per bendriją „Mažoji Lietuva“ mielai draugaujama, prisiminimų folkloro entuziastai patyré, kad ankstesnių šimtmečių Klaipėdos ponios popiečių kavutei sueidavusios į miesto kavinukes, nešinos savais, naminiais pyragais. Netruko tai atsikurti

Joninių gegužinėje nestigo žolynų. Nuotraukos iš Klaipėdos miesto etnocentro archyvo.

viename iš gyvuojančio Etnokultūros centro gimtadienių, linksmu sutapimu gretinamų prie visuotinės juokų, pokštų ir melų dienos, balandžio pirmosios. Dabar vis dažniaus fachverko stiliaus namelis Vežėjų gatvėje tampa Klaipėdos folklorininkų kavinuke, o išradingesni miesto užėigų savininkai subtiliai teiraujasi tų pyragų receptų, kaip, beje, ir originalaus klaipédietiško Užgavenių šiupinio, velykinį pyragą, margučių raštą, užstalės tradicijų ir t.t.

Néra taip buvę, kad kuris nors Lietuvos ar kitos šalies folkloro mėgėjas, šiaip besidomintis etnine krašto kultūra žmogus, užsukęs nors trumpai viešnagei Klaipėdos miestan, nebūtų pravéręs Etnokultūros centro durų. Néra taip buvę, kad žinantis, ko ieško, ar netyciom užsukęs, būtų iš čia išprašytas... Nebent vartelių užraktas pašnibždėtų: „Visi išėjo į Klaipédą...“. Juk išeinama, dar ir svečių iš Lietuvos liaudies kultūros centro, mokslo jstaigų pasitelkus, į mokyklas ir bibliotekas, ligonines, pensionatus, slaugos ir nakvynės namus, kaip antai, pernykštėje akcijoje „Mes visi – vieno medžio šakelės“. Išvairiose miesto tautinėse bendrijose tariamasi savojo identiteto paieškų suokalbiui, kurio pirmeji vaisiai – Klaipėdos ukrainiečių kulinarinė muzikinė programa pernykščio „Parbėg laivelis“ festivalio jomarke, šiemetiniam „Vėlungrui“ surastas puikus vaikų folkloro ansamblis iš Podolės.

„Audenio“ jaunimo sambūris programose „Nuo Klaipėdužės lig Vilniaus miesto“, apvaldės L. Rėzos, Ch. Barčo ir kitų didžiųjų šio krašto folkloro puoselėtojų palikimą,

nepatingi ir toliau po Lietuvą pakeliauti, kieno kviečiami, kam pasisiūlydami. Apie tai užsiminus derėtų pridurti, kad itin gera, jog Klaipėdos etnokultūros centras turi galimių prigliausti bent keletą savų folkloro kolektyvų, suaugusių ir vaikų, kuriais gali remtis visuose sumanytuose renginiuose, kurie gali būti vaizdžia metodine priemone centro organizuojamuose seminaruose bei kitokiuose folkloro mokymuose. Akivaizdu, kad viename nedideliame namuke, net ir skrupulingai pasiskirsčius repeticijų valandas, ankštoka, kad vos įkėlę koją į antrajį to paties kiemo namuką, jau visiškai įvaldė ir tą erdvę, ir dar turėtų ką veikti, jei būtų kur... Reikia tikėti, kad taip ir bus, nes, kaip užsi minta iš pradžių, klaipėdiškiai, ką nutarę esant geru bei reikalingu, – daro, ir to jau nebepameta nebaigę.

Skalsu kalbos, sakoma, tik dar verčiau būtų kada užsusukus į Klaipédą nepatingėti paieškoti Vežėjų gatvėje to namo, kurio duris pravéręs galbūt čia pat pajusis tos nesugau namosios *genius loci* buvimą, o gal ir tau, kaip daugeliu ten apsilankiusiųjų, bus pasiūlyta kartu jos paieškoti.

ALL AROUND

The city of Klaipėda buzzes

Gražina KADŽYTĖ

Gražina Kadžytė presents the multifaceted activities of the Centre of Ethnic Culture of Klaipėda.

Muzikinės tradicijos pasiekiamumas, jos saugojimo bei sklaidos bendruomenėse formos

Gaila KIRDIENĖ

Šio rašinio tikslas – remiantis publikuota informacija¹ ir autorės patirtimi renkant, archyvuojant, atliekant muzikinjų folklorą apžvelgti muzikinės tradicijos situaciją Lietuvoje paskutiniaisiais metais (nuo 2000).

Gyvoji muzikinio folkloro tradicija Lietuvoje išgyvena ribos arba lūžio laikotarpį. Ne tik dar XX a. pradžioje prasidėjęs tradicinės kaimo kultūros irimas, sovietizacijos smūgai, bet ir pastaraisiais metais Lietuvą užplūdę negatyvieji globalizacijos reiškiniai, masinės informacijos priemonių skleidžiamai šablonai baigia suniveliuoti regioninės tradicijas, sugadinti plačiosios visuomenės muzikinjų skonį, iškreipti muzikinio folkloro sampratą.

Gyvosios muzikinio folkloro tradicijos atstovų, pateikėjų nuolat mažėja. Privalome pakinti bendruomenes puoselėti ryšius su jais, paskatinti ir sudaryti sąlygas perteikti žinias ir gebėjimus, atlikimo būdus jaunesnėms kartoms, muzikuoti kartu. Kultūros ministerija šiuo metu prioritetiskai remia edukacinių programų projektus, ypač tokius, kuriuose kaip mokytojai dalyvauja liaudies muzikantai ir dainininkai. Kai kuriems iš jų, pavyzdžiu, 2005 m. Klaipėdoje gyvenančiam liaudies smuikininkui ir smuikdirbiui Stasiui Berenui, skiriamos stipendijos, kad jie muzikavimo pa-slaptis perteiktų jaunimui, taip pat ir Klaipėdos universiteto studentams. Iniciatyvos mokyti folkloro vaikus ir jaunimą pradeda imtis ir miestelių folkloro ansambliai.

Folkloro saugotojais, tėsėjais ir skleidėjais dažnai tampa etnografiniai ir folkloro ansambliai. Turtingiausias folkloro ansambliai – Vilnius, jų gerokai mažiau net ir kituose didmiesčiuose. Folkloro ansambliai mažėja, ypač – vaikų folkloro grupių, pavyzdžiu, 2003–2004 m. Lietuvoje užfiksuoti 45 stipresni vaikų folkloro ansambliai, o 1999 m. jų buvo 95. Iš dailes šią tendenciją galima paaiškinti ir demo-

UNESCO forumo „Nematerialaus kultūros paveldo perdavimas: jaunimas, edukacija ir raida“ dalyvius Dainų kalne Turaidoje (Sigulda) sveikino tautiniu kostiumu pasipuošusi Latvijos kultūros ministrė, UNESCO Latvijos nacionalinės komisijos viceprezidentė Ina Druvietė, Latvijos kultūros ministerijos valstybės sekretorius Daniels Pavluts, UNESCO generalinio direktoriaus asistentas kultūrai M. Bouchenaki.

Jaunimo ir vaikų folkloro ansambliai Dainų kalne Turaidoje. Autorės nuotraukos.

grafine padėtimi – per 10 paskutiniųjų metų vaikų gimstamumas Lietuvoje sumažėjo 12 nuošimčių.

Svarbu užtikrinti muzikinio folkloro tradicijos perteikimą, sklaidą jaunajai kartai, sujungiant kultūros, edukacinių įstaigų ir bendruomenių veiklą. Kaip paskatinti jaunimą dalyvauti bendruomenių veikloje, taip pat ir susijusioje su tradiciniu muzikavimu? Šiuo metu Lietuvoje svarbus ryškių asmenybų, entuziastų, folklorą gerai išmanančių lyderių vaidmuo, nors jų ir trūksta. Kultūros ministerija kasmet premijomis apdovanoja po kelis tautosakos ir muzikinio folkloro pateikėjus arba folkloro ansamblių vadovus. Mažėjant vaikų folkloro ansamblų vis dar turime tokią vadovą, kurie išlaiko net ir šimto vaikų bei didesnius ne stilizuoto, o tradicinio folkloro kolektyvus. Viena iš jų – Kauno r. Domeikavos vidurinės mokyklos vaikų folkloro ansamblio „Serbentėlė“ vadovė Daiva Bradauskienė, pati kaip folkloro entuziastė išauginta Antano Bernatonio vadovaujamo Lietuvos veterinarijos akademijos ansamblio „Kupolė“. 2004 m. ansamblui „Serbentėlė“ skirta geriausio vaikų folkloro ansamblis nominacija, jam įteikta „Aukso paukštės“ statulėlė. Geriausių meno kolektyvų ir jų vadovų nominacijas 1999 m. įsteigė Lietuvos liaudies kultūros centras ir Pasaulio lietuvių dainų šventės fondas (Vilnius).

Kasmet Lietuvoje kultūros darbuotojai (pagal Tradicinės kultūros registro programą²), etnomuzikologai, etnologai, kitų specialybų dėstytojai ir studentai surengia daugiau kaip 80 ekspedicijų etninei kultūrai ir/arba muzikiniams folklorui rinkti, fiksuoti. Svarbu, kad ši medžiaga būtų lengvai pasiekiamama pateikėjų ir kūrėjų krašto žmonėms, jaunajai kartai.

Mokslininkai, kultūros specialistai pradeda kurti specializuotas kompiuterines ir jvairių archyvų medžiagą apibendrinančias internetines dvasinio (nematerialaus) lietuvių kultūros paveldo, taip pat ir muzikinio folkloro, bazes. Taip tikimasi paspartinti ne tik mokslinius, etnomuzikologinius tyrimus, atskirų objektų, kūrinių ar pateikėjų paiešką, bet ir sėkmingiau skleisti muzikinį folklorą. Šiuo metu muzikinis folkloras fiksuojamas pagal naujausias technologijas, dažniausiai įrašomas į skaitmenines garso ir vaizdo laikmenas. Publikuojama daug CD, daugėja ir elektroninių knygų, DVD.

Muzikinis folkloras skleidžiamas ne tik leidiniais, bet ir per jvairius teorinius ir praktinius seminarus, kursus, edukacines programas, stovyklas folkloro ansamblų vadovams, etninės kultūros darbuotojams, pedagogams bei jvairias šventes. 2004 m. tokį renginių surengta daugiau kaip 300. Juos dažniausiai remia Kultūros ministerija, prisideda ir vietos savivaldybės. Bendruomenės, kaip nevyriausybinės organizacijos, taip pat gali rengti tokį renginių projektus. Vyksa ir renginių, stovyklų, kuriose dalyvauja geriausiai folkloro tradiciją išlaikusios šeimos, pavyzdžiui, minėtina „Šeimų stovykla“ Druskininkuose. Nuo 2002 m. Vilniuje įsteigtas šokių klubas (įkūrėja ir vadovė choreologė Dalia Urbaniavičienė, anksčiau tradicinius šokių panašia forma populiарino Eugenija Venskauskaitė), kartą per savaitę vyksta šokių mokykla: iš pradžių mokymai, paskui – vakaronė. Panašus klubas jau veikia ir Kaune.

Lietuvoje jau tenka galvoti, kaip jaunus tévelius mokytis lopšinių, vaikų žaidinimų. Tai daroma *mamos mokyklėlese*, kurias kartu su mažyliais (nuo 0, 5 iki 2,5 metų) gali

lankytį mamytės ir tėveliai, vaikų muzikinį folklorą įterpiant į Edwino E. Gordono, Zoltano Kodjly'o, Carlo Orfo sukurtas muzikinio ugdymo sistemas, neatsisakant ir šiuolaikinių muzikos kūrinelių. Vilniuje, „Diemedžio“ studijoje, tokia mokyklėlė įsteigta 1996 m., vėliau jų įsteigta ir kituose didmiesčiuose: Kaune, Klaipėdoje, Panevėžyje. Kitų Lietuvos vietovių bendruomenės tikrai rastų ne vieną močiutę ar senelį, galinčius puikiai pamokyti jaunus tėvelius ir vaikučius krašto folkloro, kuris praturtintų jų bendravimą, nuo mažų dienų ugdytų muzikinius vaiko gebėjimus.

2005 m. Lietuvoje rengama 15 tarptautinių folkloro festivalių, tiek jų buvo surengta ir 1999 m., anksčiau jų buvo kiek mažiau. Senojoje Lietuvos sostinėje Kernavėje puikiai pritapo eksperimentinės archeologijos festivalis „Gyvosios archeologijos dienos“ (nuo 2000 m.), kuriame siekiama gai-vinti rekonstruotą senąją lietuvių kultūrą. Įsitvirtino keli festivaliai, skirti tik *nedradiciniam* folklorui (dar vadinanamam *modernizuotu* folkloru, folkloru *kitaip*, *world* muzika ir pan.). Be to, transformuota, kartais net ir neakustiškai atliekama liaudies muzika vis dažniau skamba ir tradicinio folkloro festivaliuose, beveik visada – instrumentinio folkloro renginiuose (nuo 2001 m. šių gausėja). Muzikinio folkloro formas transformuojantys atlikėjai turėtų nuolatos studijuoti tradicijas. Priesingu atveju galima tikėtis labai sparčios niveliacijos.

Vaikai ir jaunimas dalyvauja daugelyje Lietuvoje rengiamų šalies ir tarptautinių festivalių. Keli tarptautiniai folkloro festivaliai rengiami tik vaikams ir jaunimui: 2005 m. Visagine jau penktą kartą vyksta „Martynas“; Klaipėdoje iš festivalio į tarptautinę folkloro stovyklą išaugo „Vėlungis“. Dėmesį vaikams ir jaunimui rodo po truputį gausėjančios jiems skirtos rajoninės folkloro šventės.

Tradiciją muzikinio folkloro mokytis gyvai, iš vyresnės kartos – jaunesniajai, iš senelių – vaikams ir anūkams keičia mokymasis iš literatūros arba garso, vaizdo leidinių bei radijo, televizijos laidų. Nuo 2000 m. Lietuvoje transliuoamos populiarios televizijos laidos–konkursai. Šiose laidose vienu metu varžosi jvairių folkloro rūsių (dažniausiai ne autentiško, o tradicinio ir stilizuoto folkloro) atlikėjai, jų grupės. Akivaizdžios tampa ir jų tarpusavio panašėjimo, artejimo prie mėgėjų ir populiaus muzikavimo tendencijos. Didelė dalimi būtent tokios laidos nulémė ir vėlyvuju žanrų (romansų) bumą. Netgi kaimo žmonės, puikūs dainininkai ir muzikantai baigia pamiršti senąjas tradicines dainas ir traukia romansus. Šiuo metu labai reikalinga tinkamai muzikinį folklorą reprezentuojanti ir skleidžianti radio bei TV laidai. Panašioms laidoms, pavyzdžiui, LRT laidai „Etnokultūros ratas“, nepavyko išsilaikyti dėl komercinių reikalavimų, kurie tokiomis laidomis neturėtū būti taikomi.

Lietuvos regionų centruose (miestuose, miesteliuose) vis gausiau rengiami jvairūs konkursai: armonikininkų, tradicinės polkos, kadrilinių šokių, jonkelių, šokėjų. 2005 m. respublikiniu konkursu tapo nuo 2001 metų Kaune rengiamas vaikų ir moksleivių tautosakos atlikėjų (solistų) konkursinis festivalis „Tramatulis“. Šių vaikų pedagogams tenka sunki užduotis ir toliau išlaikyti jų gyvą susidomėjimą, atskleisti vis naujus muzikinio folkloro niuansus. Beje, televizijos lai-

doje „Krašto garbė“ besivaržančios grupės jau yra gavusios užduotį kiek galima geriau atliki lopšines ir mažų žaidinimus. Vis dėlto vedėjui Dariui Mockevičiui teko pripažinti, kad šio žanro folkloro kūriinių atlikimo konkursine tvarka neįmanoma vertinti. Nuo 2005 m. Šiaulių m. pradėtas rengti tarptautinis konkursinis festivalis „Saulės žiedas“, turintis gana solidų piniginį prizinį fondą. Šiais metais šio renginio atrankoje aktyviai dalyvavo tik Vakarų Lietuvos folkloro grupės. Dar neaišku, kiek konkurse panorės dalyvauti užsienio grupių. Tačiau ar galime aiškiai apibrėžti folkloro (ypač skirtingų šalių, tradicijų ir temperamento), jo atlikimo vertinimo kriterijus – išvis ar galime vienodais kriterijais vertinti skirtingų kultūrų tradicijas? Kyla pavyrus, kad šie konkursai tik sustiprins folkloro scenizavimo, niveliavimo ir komerciniimo procesus.

Taiji kultūros politikos prioritetais, siekiant išsaugoti tautos muzikinės kultūros tradicijas ir savitumus, turėtų tapti ryšių su dar esančiais gyvosios tradicijos atstovais puoselėjimas ir giluminių tradicinės muzikos klodų, pagrindinių žanrų, formų perdavimas jaunajai kartai nekomerciniais būdais: siekti ne sceninio jaudulio, įtampos, o jaukios, su tradicine aplinka ir gamta susijusios, kūrybiškumą skatinančios aplinkos; išlaikyti tas autentiško ir tradicinio muzikinio folkloro formas, kurios iki šiol yra vertingos ir aktualios: bendruomenės, šeimos ir giminių bendravimas, kartų ryšių stiprinimas, kūrybinė raiška, tobulėjimas kartu muzikuojant, dainuojant ar giedant, šokant.

NUORODOS:

1. Etninės kultūros renginiai Lietuvoje. 2000 vasaris–gegužė (...) 2005 sausis–birželis. Sudarė Inga Kriščiūnenė. – Vilnius, Lietuvos liaudies kultūros centras, 2000–2005. Dar žr. interneto svetainę www.lfcc.lt.
2. Liepos 1–4 d. Rygoje vykusiam tarptautiniame UNESCO forume „Nematerialaus kultūros paveldo perdavimas: jaunimas, ugdymas ir raida“ iš pranešimų ir diskusinių pasisakymų tapo aišku, kad daugelyje šalių, vykdančių šią programą, dar kyla daug klausimų, kaip ši registrą sudaryti ir pildyti.

ETHNIC REALITIES

The climax of musical tradition,
the forms of its safeguarding and
dissemination in communities

Gaila KIRDIENĖ

The ethnomusicologist dr. Gaila Kirdienė in her article, which deals with the current problems of ethnic culture, maintains that live tradition of musical folklore experiences the period of the extreme, i.e. the turning point. The review of which sources of musical tradition remain capable to act and also of those that do not have perspectives any more has been presented. In her search for the reasons of this situation the author offers her directions in the activity and she also considers that it is highly valuable to sing, to dance and to make music together in order to support the community, the links between the family and the relations, in order to strengthen the connections between generations and in order to perfect the creative expression.

Šeško kerštas

Kaimo žmogus iki šiol išlaikė labai artimą ryšį su gamta, ypač su gyvūnais.

Jis ne tik stebi juos, bet ir bendrauja su jais, kalbasi. Pasakojimuose riba tarp žmogaus ir gyvūno tarsi išnyksta. Gyvūnai myli, perspėja žmogų, žmogus priskiria gyvūnam, atrodytų, tik žmonių pasauliu būdingus bruožus: jie gali verkti, juoktis, kerštauti.

Kaip burtininko bitės išpjaudavo svetimas bites

R. B. Sako, seniau buvo žmonių, kad mokėjo „padaryc”?

K. Č. Sako, buvo. Mano nebašykė mama pasakojo, kad cia būdavo, sako, tokis žmogus, tai, sako, visokius burtus darydavo.

R. B. Kokius burtus?

K. Č. Nu bile kū. Sako, kad net žmogus turėjo bites, tai, sako, negalėj kur [laikyc], tai sunėše kluonin bites. O!!! Ba jo bitės atlekia, tai šitas bites išpjauna! O, šitep!

R. B. Negalėjo laikyti bičių?

K. Č. Negalėjo! Pas tū, kap tus sakė, velniai ty kap dirbdavo. 25 metų buvo vaikas ir nevaikščiojo, buvo susuktas, visai invalidas, nevaikščiojo. Tai sako, kad tévas sūnų velniams pardavė. Žmonės šitep pasakojo.

R. B. Mėčiūnuose?

K. Č. Mėčiūnuose pas tokį Žakevičių.

R. B. O tai kaip ten parduot reikia velniui vaiką ir dėl ko?

K. Č. Nu aš nežinau, kap parduot.

R. B. Dėl to, kad susuktas buvo, tai dėl to manė, kad parduotas velniams?

K. Č. Nu gal liga kokia susukė, niekas nežino.

R. B. Jūs man dar apie tą Žakevičių papasakokit.

K. Č. Nu irgi velniai jam viskų nešė. Nu ir pas jį viskas gerai buvo, o tas vaikas sirgo, sirgo, numirė, velniai dūsių paémė ir nuvej, prapuolė, sginijo.

R. B. Tai tas Žakevičius irgi Mėčiūnuose gyveno?

K. Č. Nu, su velniais ryšį turėjo.

R. B. O kaip jie tą ryšį turi? Sako, kokios knygos juodos buvo?

K. Č. Tai, sako, būdavo juodos knygos, bet negali vienas kitam pasakyc. Jei aš žinau, tai mirdamas net savo žmonai negaliu pasakyc.

Papasakojo Kazimieras Čiurlionis, g. 1932 m., g. ir gyv. Lazdijų r., Kapčiamiesčio apyl., Mėčiūnų k. Užrašė: Rita Balkutė, Lina Klimavičiutė 2003 07 19. LKAR 115[23], LKAG 477[60,63]

Šeško kerštas

K. Č. Nu kodėl, visokių atsitikimų yra. Aš jumi papasakosiu. Nuveinu an ažero, an Vainežerio, tokis Grabauskis pagavo šeškų. „Nulupk šeškų, – sako, – va pasgavau. Reikia nulupc, tai už skuralį pusę litro bus“. Nu aš kap tas durnas išgérjs, sakau: „Nu ma jি cholera, duok, kas man tus šeškus nulupc.“ Aš tū šeškų parsinešiau ir susparoj su terbu ir pakoriau. Išeina moteriškė: „Kū tu cia parsineše?“ Sakau: „Šeškų parsinešiau, va nulupsiu“. „Aik, tu, perkūne,– sako,– dar tu imsi badaroti šity šeškų!“ O jis guli terboj negyvas. Guli, tep gražiai žiūri akis išvertis. Sako: „Pažiūrėsi, kap jis tau bėdų padaris!“ Aš, nieko nepagalvodamas, nieko nepamislydamas, sakau: „Kokių jis cia

man bėdų padaris?“ Aš jí paėmiau ir nunešiau už savo arų gal kokius 500 – 600 metrų, iškasiau duobj, indėjau duobėn ir užkasiau tū šeškų. Tegu jí cholera, eina jis kibenimat! Ir šeriu gyvulius prieg tvarto. Mano tokis pašaliukas padaryta, ir ty viestos tupėjo. Ale kad aš nunešiau karvei šerc, žiūriu, kad palei durukes plunksnų yra. Nu ale kas gi cia yra? Atsidariau [durelas] – dzvylika vištų buvo, visos an krūvos išpjautos! Kad tavi, sakau, perkūnas, kad tavi! Net užkeikiau.

R. B. Tai palikta?

K. Č. Visos išpjautos, an krūvos sudėtos! Né vienos [gyvos nepalikta]! [Žmona] sako: „Nereikė judzyc, kur tau nereikėjo!“

R. B. Tai kaip čia paaškint?

K. Č. Kap paaškint? Jis tau atkeršino. O!

R. B. Ale jis negyvas buvo?!

K. Č. Gerai jūs, tai dar nuvėjau pažiūrēc, sakau, maž iš žemės išsikasė duobės ar kap. Jo draugai, o, šitep!

Papasakojo Kazimieras Čiurlionis, g. 1932 m., g. ir gyv. Lazdijų r., Kapčiamiesčio apyl., Mėčiūnų k. Užrašė: Rita Balkutė, Lina Klimavičiutė 2003 07 19. LKAR 115[21], LKAG 477[57].

Arklio kerštas

R. B. Tai gyvuliai išmano daug ką, jaučia?

K. Č. Nu. Nat gyvuliai labai išmano, atvirai pasakysiu. A va pas mus tokis kaimynas Skrebulis Juozas [buvo]. Jis gal kokių 35 metų, jaunas vyras, bet turim arklį perpus su juo nuspirkj. Nu jis kap pasima arc, tai tuoju kumeli po jo aš negaliu arc. Tep jí smagi kumelė, o jis kap jų inbizaravoja, tai baisus daiktas! Nu ir kap tus sakė, vienu roz muša, kitu roz muša, sakau: „Juozai, nejudzyk, velniams tu jų muši tep?! Gyvulys eina gerai, smagiai, nei botago reikia, nei nieko, nu kam tu jų muši?“ Ale kap išgérjs... Sakau: „Neljšk kur tau nereikia“. Nu ir atvirai pasakysiu. Vežimas kap dar stovi, jis cik bulbas man pasodzino, keturiese išgérém pusę litro, jis nuvej pas kaimynų. Gal dar gérė, aš nežnau. Atej, jis ims arklį akmenam vežč. Sakau: „Juozai, aš ryti važuosiu, pakinkysi kumelį, ryti važuosiu, ty desétkas akmenų, tai,– sakau,– paimsiu ir nuvešiu.“ Ne, jis važiuos. Nu, mat jí tiek bédos! Tai aš stoviu an kiemo, ir jis uždėjo apynasrį tai kumelai, ciktai kišeniu kas dėč, toj kumelė linktelėj galvų, ba ji pripratus kap aš duonos duodu, tai ji kišeniuose žiūro. Ji galvų linkt, o jis: „Aš tau parodzysiu!“ Stvérė ir rėžė kumelai. Aš tik atšokau nuog vežimo, žiūrau, kad jí su vežimu net in tvartų pirmagaliu, mano tus kaimynas pas šulnį guli aukštyniekas, cia visa skūra [nuo galvos] nuvaryta. Guli visas kraujuose ir gatava.

R. B. Tai jí jkinkyta buvo?

K. Č. Inkinkyta buvo kap reikia. Tai jí, matyt, nustūmė jí į šulnį ir déjo [kojom galvon]. Ir dar penktas ménasis invalidas vežimélin. Ir kap gyvulys atkeršina tau!

R. B. O jis ją vis mušdavo?

K. Č. Nu. Tai gyvulys atkeršina. Labai gyvulys atkeršina ir atmena visku. Ir dar yra pas mane ta kumelė.

R. B. O ji jums niekada nieko blogo nedaro?

K. Č. Ne. Bile vaikas ateis ar paglostys, ar važuoja, mašina atvažuoja, tai sustoj, mašina pereina, ir vėl eina. Spakainas gyvulys, nieko nereikia. [...] Man tai gerasnio gyvulio neraikia.

Papasakojo Kazimieras Čiurlionis, g. 1932 m., g. ir gyv. Lazdijų r., Kapčiamiesčio apyl., Mėčiūnų k. Užrašė: Rita Balkutė. Lina Klimavičiūtė 2003 07 19 LKAR 115[22], LKAG 477[58]

Atskrido gandru visa galybė ir pakorė gandrienj

R. B. Tai kiek pas jus gandru gyvena?

A. M. Penki. Jaunikliai trys, o su seniais tai penki. Bet nakvoja an kluono seniai. Bet prabusk, tai ir nakciu šeria [savo vakis]. Kap apie šv. Onų, tai jau aina jiej an savo duonos. Dār apmokina. Bet šiemet varlių varlių, labai gerai auga gandriukai.

R. B. Sako, laimingi namai, kur gyvena gandrai?

A. M. Gal ir teisybė. Užnešė sūnus ratų, tai gal mažiau kaip dešimt metų veisiasi. O jiej kap razumni!

R. B. O jei išardai jų lizdą, kas būna?

A. M. Va Ivoška Aleksiejiskėn jnešė žąsies kiaušinį [gandro lizdan], kad išperėtų, tai kap išperėjo žąsiukų, tai gandrai atskrido... Atskrido gandru visa galybė ir pakorė tų gandrienj. Va! Jie labai [protinji], žmogaus protų turi!

R. B. Kaip pakorė?

A. M. Lizdi.

R. B. Užkapojo?

A. M. Užkapojo, nužudė. Bet žmogui tai nereikėj daryc blogi [gandram]. Neturi žmogus kištis į gandru gyvenimui. Aš melžiu karvj, tai ateina gandras, kiba jis mani pažsta. Aš su juo pakalbu: „Gandreli, gandreli, gandreli“. Užpernai keturi buvo, tai išmetė, jis atsilikis buvo. Tai mes šérém su bulku, bet išgaišo, netiko maistas.

R. B. O kas atsitiks, jei lizdą išardysi?

A. M. Nu nežinau. Bet jie išsikraustys visai.

R. B. O kodėl jo uodega juoda?

A. M. Legenda tokia buvo, bet aš nenupasakosiu. Ar Dievas uždavė su skarvadu... Cha cha cha....

R. B. O už kū?

A. M. Legenda buvo, bet pamiršau.

R. B. Dar kažką atneše.

A. M. Kap lietus būna, tai ir skudurus neša, kap peri.

R. B. O paskui išmeta ką nors?

A. M. Ne, nieko neišmeta. Baisulinis lizdas, didziulis kambarys. Pasvirjis buvo, tai vėl atstatė. Ale jis suprantą...

Papasakojo Angelė Motiejūnienė–Lukošiūnaitė, g. 1932 m., g. ir gyv. Lazdijų r., Šlavantų apyl. ir k. Užrašė R. Balkutė 2003 07 23. LKAR 115[107], LKAG 483[31]

Gegutės pranašystės

Žiūrėk, saka, ar gegute kukoja arti vis namų, tai jau vis bėda kokia bus. Nu ir tiesa. Va mūsų kukava, kukava, tai pas juos, tai pas mane apie trobas. Nu tai jų tai tiktais teliukas padvesė, tai dar ir nieka, a mūsų tai namuos karve padvesė, ir viskas.

Papasakojo Leokadija Kivilšienė–Černiauskaitė, g. 1927 m. Utenos r., Saldučiškio apyl., Laurėsto k., gyv. Molėtų r., Joniškio apyl., Medeikių k. Užrašė Balkutė R. 1993 10. LKAR 17[65], LKAG 40[57]

Gegutė kukoja an bėdos

E. Z. Jeigu atskrenda gegutė prie namų ir ukuoja, tai jau nelaimė bus. Vieną kartą pas mus kai buvo mano brolis. Nu-ėjo ir ten dalgius darė, nežinau. Aš buvau jau nemažas, atsimenu gerai. Nu ir ku ku, ir ku ku. Duoda ir duoda. Dar su akmeniu išvarėm. Vėl ateina ir kukoja, kukoja – cha cha cha ir nubéga. Paskiau ką ten su kryžium darė ir [nusikirto brolis ranką]. Kirvis buvo an žemės ar kaip ir rankas nusimusė. Iškukoja [gegutė ką nors]. [An bėdos kukoja].

I. Z. An medžio gegutė kukavo, tai jo močia saka: „Varykit jūs ją [jinai sirgo stipriai], varykit jūs ją, ko ji čia taip“.

Papasakojo leva Zinkevičienė-Zajančauskaitė, g. 1930 m. Molėtų r., Joniškio apyl., Šereikiškių dvare, gyv. Molėtų r., Joniškio apyl., Žaugėdų k.; Edvardas Zinkevičius, g. 1926 m. Molėtų r., Joniškio apyl., Žaugėdų k., gyv. ten pat. Užrašė R. Balkutė 1993 10. LKAR 17[153]

Gegutės, pelėdos, vištų „išpranašavimai“

L. P. Va čia namas buvo. Kaip tik už kelio kaip [stovii] liepa mūsų ir visai [artii] Žičkų buvo namas. Aš ainu, an kelio išėjau – tik gegutė skrenda. Vo čia nuo mūsų, kur tai nuo medžių ir an to Žičkaus namo. Ant to namo buvo du kaminai. Tik stipt ant kamino atsitūpė – chu chu – ir kaip velnias [rékia]. Vieną kartą surékė ir kaip velnias ir nusinešė ten alksnynan. Už savaitės Žičkų užmušė banditai. Ar taip sutapo, ar kas čia buvo, nežinau. Čia tai banaliukas.

R. B. Ar žmonės taip sakydavo, kad jei gegutė kukoja, tai nelaimė gali atsitikt?

L.P. Panašiai, panašiai. Jeigu pelėda kur prie namo alksynuose ar obelėse [verkia]: „A – a – a – a – a“, – pažiūrėk, tai kas pasidaro blogai. Tik pažiūrėk – šniukšt ir vaikas yra. Cha cha cha.

Višta gieda, tai, sako, irgi negerai. Tai paimė diedas kirviu – tach galvą nukerta, kad daugiau negiedotų.

R. B. O kas būna, jeigu gieda?

L. P. A nieko nežinau. Čia tuščia, banaliukai.

Papasakojo Leonidas Pukėnas, g. 1911 m., Molėtų r., Joniškio apyl., Graužinių k., gyv. ten pat. Užrašė R. Balkutė 1993 10. LKAR 18[46]

Apie nuostabų arkli

[Pas mane buvo] neapsakomas arklys. Nu protas – žmogaus protas. Kalbėt nemokėjo tas arklys, bet jdomus buvo. Gaila buvo to arklio, atėmė. Riebus buvo, nors ir senas – 25 metus jau turėjo tas arklys. Nu išvežė prie sovietų į maistą, kur an dešrų tą arkli. Ah koks arklys buvo! Jdomus arklys buvo, jis vertas mylėti buvo. Galiu papasakot apie tą arkli. Baisiai jdomus žvėris! Ir vilkai baisiai gudrūs, i lapes žinau. Lapė pagal vilką tai durna. Nu papasakosiu apie arkli.

Turėjom tą arkli. Arklys ir arklys, nu tek tos. Ba ne pas mus jis augintas buvo. Buvo Purviniškiuose daug banditų. Ir septynis kartus rabavojo Graužinius. Ir nuo mūsų paėmė arkli ir vežimą, ir nusivarė. Tai tada aš parašiau prašymą lenkų načalnykui, ba jų čia buvo keli tūkstančiai, Purviniškiuose stovėjo. I čia žmones rabavoja. Gyvulius vare, telyčias pjaudavo. Nu ir velnias juos žino, būktai norėjo atkariaut Lenkiją ar kaip čia išėjo, velnias žino galų gale. Nu tą prašymą Macavičius Jonas nunešė į Purviniškius. Kaip prašymą padaviau, tai načalnykas atidavė arkli, bet ne mūsų atidavė, ale o šitą protinę arkli. Ne mūsų buvo

ŽMONĖS PASAKOJA

išaugintas tas arklys, gražus, nemažas. Kolūkis susitvėrė. Kaip susitvėrė kolūkis, čia buvo tvertai, svirnas visai prie kelio. Čia iš kaimo suvarė į mūsų tą tvertą [viso kaimo gyvulius]. [Ten buvo] pertvaros padarytos – 5 arklių stovėjo ir mūsų kartu ten. Nu kaip jau kolūkis, viska, ale žmogus nuvažiuos kur tai į Pabradę ar kaip, paims, atneš, inpils į lovį ten kokių bulvių ar kokią sauja ten porą avižų. Tas mūsų arklys pajuto, kad ten inplilia. Tvora tvarte buvo tokio vo aukštumo – virš žmogaus. Tai... O čia apačia o tokia vo iki mėšlo nedatverta. Atsiguls, šmyrkšt per tą skyly, per apačią inljs, suės tą maistą geresnį, avižas ar ten ką, ir vél atgal per tą skyly ir stovi prie savo lovio. A šérė Masalis Juozas. [...] Tai jis penėjo tus šitus arklius. Ką daryt? Ir néra [maisto]. Masalis paéme, visai iki mėšlo užtvėrė, kad arklis tas nej[į]stū. Tai žinokit, [tas arklys] fiut per viršų, ir svirties nér. Ale tvarte? Tai aš nejsivaizduju jokiu būdu kaip [taip galima padaryti]! Ir jeigu būtų dabar toks arklys, nuvažiuotu [su juo į varžybas], tai ne tokia kaip ten parodyta tvorą [peršoktu] – fiut ir néra. Nereikia bėgt, vietoje. Jeigu tvarte peršoko, tai nér kalbos, [kad ten neperšoks]. Tvora, abukuvena tvora užtverta nuo gyvulių daržai, [jis] atsiriša, prijok prie šitos tvoros, tik laikykis, kad nenugrūtum – op be jokių lakstinių [peršoka] tas arklys.

Nu ir gerai. Žiema, šaltis gal 20 laipsnių. Reikia girdyt kožną gi rytą. Vanduo gi neataidavo kaip dabar ataina. Raikia varyt slėniu. Šulnis buvo toks, kur diedukas iškasė 3 urvus, ten išleisiu iš tvarto [arklius], jie nubris prie šulinio, pasemsiu vandenio, duosi, jie pagers to vandenio.

Vieną kartą kaip šaltis buvo, tai kur jie stovėjo tie arkliai, tai ten an kablio užkabinau, kad šiltesnis tvertas būtų. Ir dienykas irgi iš dviejų pusų buvo. Ir šitas uždarytas, ir čia kablis uždarytas, kad šaltis neitų. Kaip kartą buvo toks atsitikimas. Kaip atsigérē tie arkliai, nulékė j sodą Dubauskų. Aš kibirus su naščiais an pečių ir einu. Einu, o čia [ba čia durų šitų nebuvo, aplink o čia o reikėjo aiti, per gonką nešém vandenį] oh lakia šiti arkliai iš kaimo. Kaip prilakė prie durų [tai tada tik pirmą kartą pastebėjau], tik [tas mano arklys] kablį fich su nosim atkabino, dievuliau, prilakė prie durų tvarto, ten su nosim kablį šmikšt ir stovi tas arklys vietoje. A kiti [arkliai] paskui ji. A kaip atidaryta, tai ir kiti įlindo į tvertą. Ale kaip taip pirmą kartą jis pasirodė, viskas, tai tada bille kada išvarau arkli, užkabinu vienas duris, kitas užkabinu ir jie kaip lakia, kaime dar nori pabégiot, kaip atlakia – šmukšt [ir jeina į tvertą]. Tai neapsakomas arklys buvo. Ale mažai dar to. Taip. Važuojam į Pabradę su arkliu. A kitas arklys alksnynuose an dirvono pririštas. Nuvažiavom į Pabradę, nuveisiu magazinan ar ten po turgu pavaikšciosiu, ateisi prie savo arklio, prie vežimo – atsirišęs arklys, ale stovi prie vežimo. Tieki tos. Ir kitą kartą nuvažiuosi – atsirišęs arklys, [bet] prie vežimo stovi. Nu kas čia yra? Nežinau. Nu kas čia ji atrisinėja, tą arkli? Vieną kartą žiūru, kad atsirišęs tas arklys ir eina per svetimus vežimus ir ten abrokus kur turi [kiti arkliai] tokios geresnės šiečkos ar ką, ten suvalgęs vienam vežime, kitam. Aplink apeina per tuos visus vežimus, ateina prie savo vežimo ir stovi. Nepabėgs niekur – ateina prie [savo vežimo ir stovi]. [Tai aš kai pamaciau, kad taip anas daro, tai pradėjau rišt per apačią savo vežimo į kitą pusę, pririšu tas vadeles ir viskas, jau negali atsirišti. O! A kaip už šito pirma to drungo pririši, atsiriš ir aina abrokus ieškot geresnus. Ale kad jis kur nor nuveitų, ale atgal atais pri vežimo ir stovi.

Gera. Irgi kaip buvo tas pirmas atsitikimas [kai atsirišo – R. B.], atvažiavau iš Pabradės prie klojimo, atkinkiau tą arkli, pa-

valką numečiau, numoviau viską, paimesiu ir išvesiu tą arkli alksnynan. A čia buvo grablia, baisiai daug vandenio buvo. Nu tai važiuojam kaip kada per ją. Neužkliaus, [nes] žagarų pridėta, paskui apipilta su žame, ale daugiausia tai aplinkui bala. Aš čia pavalkus tvarkau, jis aina jau an kelio į tą pusę. Tik aš išėjau – trpu! Kaip tik trpu, kaip pakélé uodegą ir vieškeliu Joniškio pusén, ut aplink [ir nubėgo]. Aplink balos, tik žemė skrenda į viršų. Ten buvo ir miežių pasėta, ir avižų, kolūkio. Niekur neužlékė, nulékė ir vaikščioja. Tai paskui kaip tiktais atvažiuoju, nieko nedarau, pavalką nuimiu – drožk, jau vest nereikia to arklio. Šniukšt ir miške tas arklys, ir vaikščioja prie kito arklio. Arklys buvo ir ten, ir čia arklys buvo. Tai tokio arklio aš negaliu jsivaizduot!

O čia prie Žičkaus [buvo] ganykla. *Βύρον* vadinos. Karves varydavom. Tai čia o laikinai išleisiu arklius ir jie vaikščioja po tą pievą. Atsiédau prie šito stalo, aš čia valgau, žiūriu – tttt ttt arklys [bėga]. [O jei jis] užléks kur per burokus, per kopūstus [žmonių, kas bus]?! Jis nulékė anon pusén grovio, prie ežero ir geria vandenį tas arklys. Nu geria, nu tiek tos, tegal atsigeria. Mislinu, kas bus? Atsigérė ir aina, žingsniu aina. Anoj pusėj grovio, per grovių praėjo, ir čia vienoj pusėj Juozupėnų bulvės, ten ir mūsų daržai. Taku per kiemą [praėjo] ir vél prie [kitų] arklių stovi, ir niekur neužlékė – nei į burokus, nei į kopūstus, niekur. Prisigérė ir vél čia [atejo]. Ot kokių yra jdomių su protu žvérių, naminių, vienu žodžiu. Pas mus buvo toks arklys.

Papasakojo Leonardas Pukėnas, g. 1911 m. Molėtų r., Joniškio apyl., Graužinių k., gyv. ten pat. Užrašė R. Balkutė 1993 10. LKAR 18[74], LKAG 59[12], 59[13].

Pasakojimas apie vilkus

Neapsakomai, neapsakomai gudrus žvėris [vilkas]. Gyveno žmogus, turėjo šunį, ir budoj tas šuo buvo. Vilkai ataina, šunis nelenda iš budos. A buvo tvora ir prie tvoros buvo akėčios [padėtos]. Tai vieno vilko nuveita, akėčios atversta nuo tvoros, dantim traukta tos akėčios. Su dantim! A kito vilko užėita iš kitos pusės. Kaip tik tas trauke akėčias, tai šuo iš būdos [išlindo], chapt tada tą šunį į lančiūgą nuplėšė, ir viskas! O ką vilkas daro!

Papasakojo Leonardas Pukėnas, g. 1911 m. Molėtų r., Joniškio apyl., Graužinių k., gyv. ten pat. Užrašė R. Balkutė 1993 10. LKAR 18[76,77], LKA 659 [15].

Apie voverytę

Vienais metais buvo voverytė papratus. Čia buvo anksčiau, prie Lietuvos (...) tai, būdavo, va kur jis išvažiuoja, ar dvaran, ar teip kur, tai jinai tokia liūdna, nevalga nieka, neima. Va iš svetima neims. Kaip tik jis gryction – aj tik aplink sukasi, aplink kaklų ir cukraus gabaliukų [anksčiau gabaliukais buvo], ir cukrų gabaliukų duoda. A kaip riešutų duoda, aj tai kaip gražiai vienus kriaukštą kriaukštą suvalga. Kišenėj [būdava] miega. Niekur neina miegoti, prie jo lovos, būdava, kabo, tai kišenėj. Ir prie sodo gyveno. Bet kokio obuolio ne-neša. Neša obuolj, tai bar bar į duris pabeldžia (...) – gražus gražiausias, nei sukirmijis, nei nieko. Šeimininkui atnešdava ir sava kišenėn, kur jinai miega. A paskiau prapuolė. Kur jinai dingo? Ar kas pagavo, ar susidraugavo, rado senų draugų, išejo. Buvo beveik metus. Visų žiemų peržiemavoj...

Papasakojo Aleksandravičienė Melanija, g. 1919 m., gyv. Molėtų r., Joniškio apyl., Slabados k. Užrašė: R. Balkutė, V. Šatkuskienė 1994 11. LKAR 21(157), KAG 72(48).

Kaip parduota karvutė sunyko

Kadai... ji [Blaškauskienė iš Andriulėnų k.] dar buvo nesena, tik apsiženijus. Pirkau telyčią nuo jos. Juodą tokią. Nu ir telinga buvo. Gera karvutė. A jei... A ji eidavo į parduotuvę či bobutė ta. Kokiu 30 metų atgal. Bobutė šita dar buvo žvali. Ir nuolat tos karvutės ašaros byrėjo. Ji gailėjo [jos labai, kai pardavė man]. Ateina, sako: „Mainom [ji turėjo (kitą) karvutę], mainom“. Ji duoda savo, a aš kur pirkau. Kad gera karvė (buvo, tai ji) gailėjo [jos ir karvės ašaros byrėdavo ir byrėdavo]. Ir pasukui [ta karvutė] liūdėjo, liūdėjo, liūdėjo, ir aš ją pridaviau. Gailėjo, a čia parduoti reikia, pardavė... Nereikia gailėt. A ji gailėjo. Kad ji toliau kur [būtų gyvenusi], nematyti. [O ji pro šalį vis eidavo], a čia karvė, tešmuo geras [ir gailėjo, kad pardavė]. Verkdavo karvė. Ašaros byrėjo iš karvės.

A seniau sakydavo, kad jei turi parduoti gyvuli, turi duoti savo virvę. Turguj turi būti prirešta prie vežimo, turi savo [būti virvę] ir nebūti venzli [mazgeliu]. Nu o [kad nebūtų] surišta. Kad [būtų] be mazgelių. Nu kad lygu būtų, nors trumpa kiek ten yra, kad [jeigu bus sumazgyta] neis rankon ta karvė. Ar karvė, ar arklys. Nu tokia buvo [tvarka] nuo senų senovės. Ir ta [Blaškauskienė] atėjo ir sako: „Atiduok, Romai“. Aš paėmiau, atidaviau jie. [Mane] uošvis išbarė ir uošvė: „Kam tu atidavei [tuos pakinktus]! Čia negalima atiduoti“. Ir užtat jinai gailėjo, ir [tuos] atidaviau [pakinktus], ir rankon [nėjo]. Vienais metais buvo karvutė [gera], paskui liesėjo, liesėjo, ir pridaviau. Tai aš pats žinau. Ašaros riedėdavo. Džiubo džiubo ta karvutė ir špiulantui už nieką atidaviau.

Kas atsitinka, kai žmogus kieta ranka parduoda gyvulį?

Tokia yra kieta ranka. Reiškia, kad tas pats kaip ir akys. Ta ranka reiškia – kam parduoda, tas gyvulys [neina rankon pas kitą šeimininką]. Parduoda ir gaili. Neduok, Dieve! Tu parduok ir džiaukis, kad jis [nupirko], negailék, tadu gerai.

Papasakojo Romualdas Lazauskas, g. 1931 m. Molėtų r., Joniškio apyl., Rapėjų k., gyv. Molėtų r., Joniškio apyl., Andrulėnų k. Užrašė R. Balkutė 1994 11. LKAR 20 (40, 41), LKAG 67(41, 42)

Žalčio kerštas

[Labašiškėse pas žmones buvo tvarte žalčių gūžta]. Mėslus vežė, išežė, rado gūžtą jo [žalčio], lizdą. Paėmė jie an šakių, šonan padėjo. Na a jis atšliaužia, nerado vaikų šitų. Tai atidarytas buvo namas, tenai užlipė... Tenai pienas stovėjo ant spintutės, nu išsimaudė pienuj ir iššliaužė vėl... Nu kaip jie išežė mėšlą, nu ir padėjo an vietas šitus vaikus. Patys éjo [namo]. [Žaltys pamaté, kad vaikai padėti į vietą, sugrižo prie spinutės] ir vėl įlindo į šitą puodynę, išsimaudė, išvertė šitą puodynę ir nušliaužė [ką joje] jis buvo padaręs, tai čiortas jį žino.

R. B. Nuodū gal prileidės buvo?

S. K. Gal. A jei būtų nepadėjė ant vietas, nu tai jis nebūtų išvertęs ir būtų žmonėm kas tenai atsitikę.

R. B. Tai jie kaip ir protinji padarai tie žalčiai?

S. K. Nu tai kaip jie nebus protinji. Gal koks... Kožnas gyvulys protinges

R. B. Tai nelabai gerai mušti žalčio?

S. K. Tai, sako, kad negerai, bet [aš] užmušiau, ir viskas. Toks baisus [jis].

R. B. Tai kodėl negerai?

S. K. Sako, kad gyvulėliai neina rankon, bet [nežinau].

Papasakojo Stanislava Kairienė-Masevičiūtė, g. 1921 m. Vilniuje, gyv. Molėtų r. Joniškio apyl., Gačkiškių k. Užrašė R. Balkutė 1994 11. LKAR 19(24), LKAG 66(56)

Žalčio kerštas

Tai va aš pasakysiu, dabar kaip buvo. Nelabai seniai. Va tos Alechnavičienės motinos sesuo gal taip padarė. Ten už Arnioniu ji gyvena, prie miško paskutinis namas. Nu ji paséja kopūstus, rasodą. Nu ir jinai apydengė šitu tinklu. Jis ateina ir ateina an to tinklo gulėti, žaltys. Ateina ir ateina. Nu tai ką. Jin papyko, bobutė jau sena buvo, nunešė karštu vandeniu ir apipylė. Nu ir jis ten jau vargas ir nusigalabijo. Tai paskui kaip įsižeidė jai kojas – tiesiai visa skūra nusilupė nuo kojų. Nuo to žalčio. Už tai, kad jinai apšutino karštu vandeniu. [Tai jai] nuo kojų. Tai čia teisybė, nelabai čia seniai.

P. M. Pasidarė žaizdota koja.

P. J. Žaizdota koja.

Tai šita Alechnavičienės duktė pasakojo, tai čia tikra teisybė. Apšutino, a kas paskui su kojom pasidarė jie, Dieve saugok!

Papasakojo Jadvyga Petkevičienė-Vyšniauskaitė, g. 1930 m. Molėtų r., Dubingių apyl., Bulaučiznos k., gyv. Molėtų r., Joniškio apyl., Maldžiūnų k. Užrašė R. Balkutė 1994 11. LKAR 19(103), LKAG 44(23)

Kaip kregždutė nelaimė atnešė

Man kokia nelaimė buvo. Kregždutės va čionai va vienam gonkos kampe lizdelį [sulipdė] ir kitam. A jagis, tik goniuk padarėm, sakau, langus apdirbs čia. Paėmiau lazdu, un lazdos laikraštį, prispaudžiau tan kampan. Jai nedaviau lizdą pasdaryt.

Buva šventė. Kur tu buvai išvažiavis? Bažnyčioj buvai? Va čia šienas buva nušienautas. Ajetus. Atavežei man gėlyčių. Turguj buvai. (M. B.: Vilniuj gal buvau nuvažiavis). Ir vis va čia an dienos [bent kelis kart atskrenda ir tik] čir čir čir. Su manim kalba ir kalba. Tik man kalba, aš galvoju, tik nesuprantu. Ir aš: „Ko tu čia sėdi?“ Visai va netoli va teip in mani kalba. Ir žinok, kaip aš nedaviau lizda [susukt], [tais] toj dieinoj éjau va darželin... Gėlyčių pasodinai ir éjau palaistyt. Palaisčiau gėlytj, tik va šitaip va atgal kaip žingiau, tik griuvau ir rankų va tų sulaužiau. Ir nulaužiau rankų. A Jézau, un kibirą kaip griuvau, ir ranka trkšt.

M. B. Tai Gene gi sake, kad šventas paukštis. A kam tu jam lizdą nedavei sukt?

A. B. Nu. Ir mana kregždutė... A dabar žinokit – nebėr šitų kregždučių apie visų... niekur. Ir čia, ir čia visų laikų lipda. Visų laikų aš sédžiu čionai, un suoliuką, čia mano gėlių prisodinta, gražu. Ir rankų kaip sulaužiau, paskui sakau: kur norit, ty lipdykit.

Papasakojo Antanina Balinskienė, g. Zarasų r., Antalieptės apyl., Padusčio k., gyv. Švenčionių r., Labanoro apyl., Juseniškių k. Užrašė R. Balkutė 1994 11. LKAR 21(18), LKAG 69 (18)

Apie žmogų, kuris mokėjo užkalbėti kitus

O čia buvo toks žmogus. Ale čia irgi klausimas, ar teisybė. Prie avilio nuveis, pasakys ką tai, ir bičių motinėlė išeis ir vaikšto.

Papasakojo Leonardas Pukėnas, g. 1911 m. Molėtų r., Joniškio apyl., Graužinių k., gyv. ten pat. Užrašė R. Balkutė 1994 11 LKAR 18(54), LKAG 57(34)

PEOPLE NARRATE

The revenge of the polecat

Stories about beasts recorded from her presenters are presented by Rita Balkutė. That among the folks the beasts are often given the traits of human being can be seen from these stories.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA**LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS**

LIAUDIES KULTŪRA 2005 Nr. 4 (103)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai**REDAKCIJOS ADRESAS:**Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
el. p. liaudies.kultura@lfcc.lt**VYRIAUSIOJI REDAKTORĖ**Dalia RASTENIENĖ, tel. 261 34 12
el. p. lkredaktore@lfcc.lt**SKYRIŲ REDAKTORIAI:**

Dainius RAZAUSKAS

– bendrieji kultūros klausimai,
mitologija, tel. 261 31 61Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija,
folkloras, etninės veiklos realijos,
tel. 261 31 61Juozas ŠORYS – etnologija,
taudailė, etninės veiklos realijos,
tel. 261 31 61

Beatričė RASTENYTĖ – korektoriė

Maketas Martyno POCIAUS

Reziumė į anglų kalbą vertė

Sigita JURKUVIENĖ

REDAKCIINĖ KOLEGIJA:Habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvos kalbos
institutas, Antakalnio 6, 2055 VilniusHabil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, LT01108 VilniusHabil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvos
literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio 6, LT10308 VilniusJuozas MIKUTAVIČIUS, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
LT01124 VilniusProf. habil. dr. Vacys MILIUS, Lietuvos istorijos
institutas, Kražių 5, LT01108 VilniusDr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies
kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8,
LT01124 VilniusDoc. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ,
Lietuvos muzikos akademija,
Gedimino pr. 42, LT01110 VilniusDoc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus
universitetas, Didlaukio 27, LT08303 VilniusProf. habil. dr. Angelė VYŠNIAUSKAITĖ,
Antakalnio 83-22, 2040 VilniusDr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский
проспект 32-а, Институт славяно-
ведения, Российская Академия Наук,
Москва 117334, Россия,
el. p. marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152

Pasirašyta spaudai 2005 10 05

Tiražas 780 egz.

Formatas 60x90/8

Rinkta kompiuteriu. 11 sp. I.

Kaina: prenumeratoriams 5,51 Lt.

Pardavimui – sutartinė

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
<http://www.lfcc.lt>

Spausdino UAB „Grafija“,

Sėlių g. 3a, Vilnius

TURINYS:

Žolinė ar langų valymas? Su prof. Angele VYŠNIAUSKAITE,
Lietuvių etninės draugijos pirmininke Dalia URBANAVIČIENE
ir lituaniste Dangirute GIEDRAITIENE kalbasi
Dalia RASTENIENĖ 1•

MOKSLO DARBAI

Aleksandras STABRAUSKAS. Viena II a. segė:
jos ornamentinė kompozicija bei ženklai reverse 6•

Gaila KIRDIENĖ. Lietuvininkų ir žemaičių smuiko repertuaras 14•

Loreta SUNGAILIENĖ. Liaudies dainų
artikuliacija pateikėjų žodyne 31•

Jūratė PETRIKAITĖ. Žydų muzikinio folkloro
Lietuvoje klausimu 38•

Darius LIUTIKAS. Šventa erdvė – piligrimių kelionių tikslas 42•

REGIONŲ KULTŪRA

Elė KAKANAUSKIENĖ. Gilūs žemaitiškų klumpių pėdsakai.
Medžio drožėjo Jono Paulausko gyvenimo ir
kūrybos kelias 48•

SKAITYMAI

Aleksandras GORBOVSKIS. Paukščių ir žvérių kalba 55•

IN MEMORIAM

Žilvytis ŠAKNYS. Skaudi netektis etnologijos mokslui 59•

LEIDINIAI

Beatričė RASTENYTĖ. Atvérmai.
(Apie D. Vaitkevičienės „Ugnies metaforas“) 62•

Ona MAŽEIKIENĖ. Gyvenimą paskyrusi liaudies menui
(apie Akvilei Mikėnaitei skirtą knygą) 66•

APLINKUI

Gražina KADŽYTĖ, Dalia VAICENAVIČIENĖ,
Liudvikas GIEDRAITIS. Šventės aidu
(apie 2005 m. „Balticos“ festivalį) 70•

Gražina KADŽYTĖ. Ūžia Klaipėdos miestužis 75•

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

Gaila KIRDIENĖ. Muzikinės tradicijos pasiekiamumas,
jos saugojimo bei sklaidos bendruomenėse formos 81•

ŽMONĖS PASAKOJA

Šeško kerštas. Žmonių pasakojimus apie gyvūnus spaudai
pateikė Rita BALKUTĖ 84•

VIRŠELIUOSE: I virš. 2005-ųjų „Skamba skamba kankliai“.
Keiiči KAGI nuotrauka.

IV virš. Laimos BUVYDAITĖS nuotrauka.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.